

T.C.
Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

ARAP DİLİNDE İ'RAB VE SEKİZ KISMI

Mehmet Sabri YAKUT
Iğdır 2019

T.C.
İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Arap Dili ve Belagatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

ARAP DİLİNDE İ'RAB VE SEKİZ KISMI

Hazırlayan
Mehmet Sabri YAKUT

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

İğdır 2019

TAAHHÜTNAME

(Bilimsel Etiğe Uygunluk Metni)

Sosyal Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Iğdır Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “**ARAP DİLİNDE İ’RAB VE SEKİZ KISMI**” adlı çalışmanın kendi çalışma ve gayretim sonucunda meydana geldiğini, alıntılara kaynak gösterdiğimi ve yürürlükteki tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, bu çalışmamın kağıt ve elektronik kopyalarının Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirtilen koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri doğrultusunda gereğinin yapılmasını arz ederim.

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezimin tamamının veya uygun görülen kısımlarının erişime açılması tamamen Sosyal Bilimler Enstitüsünün takdirindedir.
- Tezim sadece Iğdır Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin ... yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

16/07/2019

Mehmet Sabri YAKUT

KABUL VE ONAY

MEHMET SABRİ YAKUT tarafından hazırlanan **ARAP DİLİNDE İ'RAB VE SEKİZ KISMI** adlı çalışma, **16/07/2019** tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından **TEMEL İSLAM BİLİMLERİ** Anabilim Dalı, **ARAP DİLİ VE BELAGATI** Bilim Dalında **YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Seyid GEÇİT

(Başkan)

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Sedat YILDIRIM

Üye

(İmza)

Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL

Danışman

ÖZET

Kur'ân-ı Kerîm'in dili olması yanı sıra, belagat ve fesahat açısından ulaşılabilecek en zirve seviyeye ulaşmış bir dil olan Arap dili, zamanla bozulmalara maruz kalmışsada, ortaya çıkan bir takım ilimler ve bu ilimlere bağlı kurallar vasıtasıyla korunma altına alınmıştır. Bu kurallar bütünü'nün bir parçası da, çalışmamızın asıl konusu olan, Arap dilinde i'rab konusudur. İ'rab ise kelimelerin cümle içerisindeki konumunu ele alan dil bilgisi kuralıdır. Arap dilinin en önemli konularından olan i'rabın yapılışı, harfler ve hareketler olmak üzere iki kısımdır. Bizde bu çalışmamızda i'rabın her iki kısmının hangi kelimelerde uygulandığını açıklamaya çalıştık. Ayrıca kelimeye uygulanan değişikliğin, lâfzî (görsel), takdiri ve mahalli (farazi) olduğunu örneklerle ele aldık.

Anahtar Kelimeler: *Arap Dili, Gramer, Kur'ân-i Kerim, İ'rab, Lâfzî, Mahalli, Takdiri.*

ABSTRACT

Arabic is not only Quran language but also very declamatory and fluent language. Although this language faced some creolization by time, but it has been protected with some language science and kept its purity. In this essay our main topic Irab (suffix) is a part of this language science and grammar rules which helped to kept its purity. Irab is a grammar which explains the situation of the words in sentences. One of the most important topics in Arabic Irab is made of two parts. Letters and vowel point: In this study we tried to explain two parts of Irab with different kind of words. Besides, we demonstrated the changes of the words with visual, arbitrary and hypotechnical samples.

Keywords: *Arabic language, grammar, Quran, Irab (suffix), visual, arbitrary, hypo technical.*

ÖNSÖZ

İslam dininin temel kaynakları dört tanedir. Bunlar; Kur'ân'ı Kerîm, Sünnet, İcma' ve Kıyas'tır. Bu kaynakları orjinalinden öğrenmek, özellikle ana kaynak olan Kur'ân'ı ve Sünneti arapçasından okuyup, anlayabilmek için Arap dilinin önemi su götürmez bir gerçektir.

Arapça denildiği zaman; kelimenin kökenini inceleyen Sarf İlmi ve kelimelerin cümle içindeki vazifesini ve vazifesine göre kelimenin sonunun aldığı harekeyi inceleyen, Nahiv İlmi (i'rab ilmi) akla gelmektedir. Arap dilinde ilk zamanlarda kelimenin sonunun hangi harekeyi alacağı, nasıl i'rablanacağı doğuştan bir meleke şeklinde öğreniliyordu. Daha sonraki zamanlarda bu melekenin bozulmaya başlaması, yeni yerlerin fethinden dolayı arap olmayanların da Kur'ân ve hadis okumaya başlamaları ve Kur'ân okurken hata yapmaları neticesinde; zamanın âlim ve idarecileri değişik şekillerde bu sorunu çözmeye çalışmışlardır. Neticede Hz.Ali(r.a)'nin yönlendirmesi ve Teşviki ile Ebû'l Esved ed-Düelî (ö.69/688) tarafından genelde Nahiv İlminin, özelde ise Basriyyun diye tabir edilen Basra Dil Mektebinin temeli atılmıştır.

Arap dili'nin en önemli konusu; i'rab konusudur, denilebilir. Çünkü doğru mananın anlaşılması ve kelimelere doğru manaların verilmesi i'rab ilmini bilmek ile gerçekleşir. Türk Dili ve Edebiyatında, noktalama işaretlerinin önemi neyse arapçadaki i'rabın önemi de o kadar, hatta daha da fazladır. Zira bir kelimenin cümle içindeki vazifesi; özne, yüklem, nesne, etken, edilgen ve benzeri tüm şeylerin anlaşılması yani cümleye doğru manaların verilmesi i'rab (harekeleme) ilmini bilmek ile gerçekleşir. Arap dilinde kelimelerin i'rablanması hareketler ve harfler ile yapılmaktadır. Arap dilinde ilk bozukluklar da i'rab konularında olmaya başlamıştır. Bundan dolayı bu çalışmamızda i'rabın önemi, şekilleri ve i'rabın kısımlarını inceledik.

Bütün bu çalışmaları yaparken gerekli yönlendirme ve düzeltmeleriyle katkıda bulunan, ayrıca engin bilgi ve tecrübelerinden istifade ettiğim değerli danışman hocam Sayın Dr. Öğr. Üyesi Ahmad ALKHALİL'e teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Mehmet Sabri YAKUT
İĞDIR - 2019

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	
KABUL VE ONAY	
ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	II
ÖNSÖZ.....	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR.....	VI
GİRİŞ	1
I.NAHİV İLMİ (SÖZDİZİMİ, SENTAKS)	1
I. Nahiv İlminin Doğuşu.....	1
II. Nahiv İlminin önemi	2
III. Nahiv Kelimesinin Sözlük Ve Terim mânâsı	3
1.BİRİNCİ BÖLÜM.....	5
1.1 ÂMİL	5
1.1.1.Lâfzî Âmiller.....	5
1.1.1.1. Semaî Âmiller	5
1.1.1.2 Kîyasi Âmiller	7
1.1.2.Mânevî Âmiller.....	34
1.1.2.1.Mübtedâ ve Haberin Âmili	34
1.1.2.2.Muzâri Fiilini merfû' Yapan Âmil	34
2.İKİNCİ BÖLÜM	36
2.1.MA'MÛL.....	36
2.1.1.Asli Ma'mûller.....	36
2.1.1.1.Merfû'lar	37
2.1.1.2.Mensûbât	41
2.1.1.3.Mecrûrât	51
2.1.1.4.Meczûmât.....	51
2.1.2.Tabi' Ma'mûller.....	52
2.1.2.1.Sıfat	52
2.1.2.2.Atf-1 Nesak.....	55
2.1.2.3.Te'kîd	58
2.1.2.4.Bedel.....	61
2.1.2.5.Atf-1 Beyân.....	64

3.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	65
3.1.İ'rab Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı	65
3.1.1.Mu'rab ve Mebnî	66
3.1.2.İ'rabın Kısımları	67
3.2.Arap Dilinde İ'rabın Sekiz Kısmı	69
3.2.1. Bütün Harekeleri Kabul Eden Kelimeler	70
3.2.1.1.Müfred ve Munsarif Olan İsim	70
3.2.1.2.Cem-i Mükesseri (Kırık Çoğul) Munsarif (Esre ve Tenvin Alan)	70
3.2.2.Bazı Harekeleri Kabul Eden Kelimeler	71
3.2.2.1.Cem-i Müennes-i Sâlim	71
3.1.2.2.Gayrı Munsarif.....	72
3.2.3. Bütün İ'rab Harflerini Lâfzî Olarak Alan Kelimeler	73
3.2.4.Bazı İ'rab Harflerini Lâfzen Alan İsimler	75
3.2.4.1.Tesniyye İsimler	75
3.2.4.2.Cem-i Müzekkeri Sâlim	75
3.2.5.Bütün Harekeleri Takdiri Olarak Alan Kelimeler	76
3.2.5.1.Maksur İsimler	76
3.2.5.2.Mütekellim Ya'sına İzâfe Edilen İsimler	76
3.2.6.Bazı Harekeleri Takdiri Olarak Kabul Eden Kelimeler	77
3.2.6.1.Menkus İsimler	77
3.2.7.Bütün İ'rab Harflerini Takdiri Olarak Alan Kelimeler	78
3.2.8.Bazı İ'rab Harflerini Takdiri Olarak Alan Kelimeler	79
3.2.8.1.Cem-i Müzekker-i Sâlim.....	79
SONUÇ.....	81
KAYNAKÇA.....	83

KISALTMALAR

<i>a.g.e.</i>	: Adı Geçen Eser
<i>b.</i>	: İbn, bin, bint
<i>DİA.</i>	: Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
<i>FÜİFD.</i>	: Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
<i>h.</i>	: Hicrî
<i>Haz.</i>	: Hazırlayan
<i>Hz.</i>	: Hazreti
<i>İFAV.</i>	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı
<i>İnc.</i>	: İnceleyen
<i>m.</i>	: Milâdî
<i>r.a.</i>	: Radıyallâhu anh
<i>Sad.</i>	: Sadeleştiren
<i>s.a.s.</i>	: Sallallâhu aleyhi ve selem
<i>SBE.</i>	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
<i>TDV.</i>	: Türkiye Diyanet Vakfı
<i>Thk.</i>	: Tahkik eden
<i>Trc.</i>	: Tercüme eden
<i>tsz.</i>	: Tarihsiz (Basım tarihi yok)
<i>ö.</i>	: Ölüm tarihi
<i>vb.</i>	: Ve benzeri, ve bunun gibi
<i>Yay.</i>	: Yayınları

GİRİŞ

I.NAHİV İLMİ (SÖZDİZİMİ, SENTAKS)

I. Nahiv İlminin Doğuşu

Her millet kendi dilini, usûl ve kaidelere uygun olarak kullanabilme yeteneğine, meleke olarak doğuştan sahip olmaktadır. Arapçadaki harekeler, harfler, kelimeler ve cümlelerin tertip ve şekilleri; mânâyı anlamaya, hatalardan korunmaya yardım eder. Fakat İslamiyetin ortaya çıkışı ve hicaz bölgesinin dışındaki yerlerde yayılması, arap olmayanların İslam dinine girip hicaz bölgesine akın etmeleri Arapların doğuştan kazandıkları bu melekeye zarar vermiş ve Araplardaki bu meleke zamanla değişmeye başlamıştır. Bu melekenin değişmesinin zaman içerisinde bizi, Kur'ân hakikatlerinden ve hadislerden yâni ana kaynaklarımızdan uzaklaştıracağını hisseden âlimler ve idareciler Arapçada yapılan hareke ve i'rab yanlışlıklarının önüne geçmek için lahn (yanlış) yapanlara bazen ceza vermiş, bazen sadece kınama yapmışlardır. Rivayete göre, Peygamberimiz (s.a.s.) konuşmasında dil hatası yapan bir şahsı işitince hemen **أَرْتَدُّوْا** **أَخَاكُمُ فَفَدِّ ضَلَّ** “Kardeşinizi uyarın, çünkü o hata etti,” buyurmuştur¹. Yine rivayete göre, Hz. Ömer (ö.23/644) okçuluk yapan bir gurubun yanından geçmiş, ok atışlarının iyi olmadığını söyleyerek onları eleştirmiştir. Okçuluk yapan grup Hz. Ömere “*Biz talim yapan bir grubuz*” mânâsında **مُتَعَلِّمُونَ نَحْنُ قَوْمٌ مُتَعَلِّمِينَ** demişler ve mübtedânın haberini **و** deyip **vav** ile merfû yapmaları gerekirken **ya** ile mecrûr yapmışlardır. Hz. Ömer onlara “Bana konuşma esnasındaki yanlışlıklarınız, ok atışınızdaki isabetsizliğinizden dahada ağır geldi,” diyerek onları kınamıştır.² Yazıdaki ilk i'rab hatası yine Hz. Ömer'in halifeliği zamanında olmuştur. Valilik görevi yapan Ebu Musa el-Eşari'nin (ö.42/622) kâtibi, Hz. Ömer (r.a.)'e yazdığı mektupta “ **مِنْ أَبِي مُوسَى** ” diye yazmış, harfi cer ile mecrûr yapıp **مِنْ أَبِي** demesi gerekirken ref'a yapmıştır. Hz. Ömer (r.a.) buna sinirlenip kâtibin kamçılanmasını ve bir yıllık aylığının

¹Ebû Tayyib el-Lüğavi Abdu'l Vahid b. Ali, *Meratibü'n-Nahviyyin*, el-Mektebetu'l-Asriyye, Beyrut,2009,19.

²Rafi'i Mustafa Sadık, *Tarihu Âdâbi'l-Arab*, Beyrut,1974, I, 237; Mehmet Nuri Ayyıldız, Arap Dilinde İsm-i Fâil ve Ayetlerdeki Kullanımı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Iğdır üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Iğdır, 2016, 7.

verilmemesini emir vermiştir.³ Hz.Ali (ra) (ö.40/661), Nahiv ilminin kurucusu olarak bilinen Ebü'l-Esved Zalim b. Amr ed-Düelfî'ye (ö.69/688); İsim, fiil, harf, zahir isimler, zamir isimler, işaret isimleri konularını öğrettikten sonra, "Ey Ebü'l-Esved, bu ciheti kasd et. Bu iş ile uğraş" diye emir vermiştir⁴.

II. Nahiv İlminin önemi

Nahiv ilminin amacı; hatalardan arındırılmış, düzgün bir Arapçayı öğretme konusunda hizmet vermektir. Bunun için bazı âlimler nahiv ilmini yemekteki tuza benzeterek *النَّحْوُ فِي الْكَلَامِ كَالْمِلْحِ فِي الطَّعَامِ* "Konuşmadaki nahiv, yemekteki tuz gibidir." demişlerdir. Nahiv ilmi başta Kur'ân'ı ve Efendimiz (s.a.s.)'in hadislerini, hatalardan koruyan ve doğru şekilde öğrenilmesini sağlayan bir ilim dalıdır. Ma'lumdur ki İslamiyet ve de Kur'ân sadece Araplara hitap eden bir din ve kitap olmadığından Arapça bilmeyenlerin de kendi dinlerinin ana kaynaklarını, kendileri okuyup anlayabilmeleri için bu ilmi, öğrenmeleri gerekmektedir. Hasan Abbas, en-Nahvü'l-Vafi isimli kitabında nahiv ilminin önemini şu sözleriyle açıklamıştır: "Nahiv Arapça öğrencisinin başvuracağı yol, dil âlimlerinin silahı, belağat âlimlerinin dayanağı, kanun koyucuların ve müctehitlerin müracat vasıtası, Arabî ve de İslamî bütün ilimlerin tamamına giriş teşkil eden bir ilmdir," Konum itibariyle nahiv ilmi önemli bir yere sahiptir. Nahiv ilminin önemini hakkında "bu ilimden yüz çevirmenin neredeyse Allah (c.c)'in kitabı Kur'ân-ı Kerîm'den yüz çevirmekle eşdeğer"⁵ olduğunu bildiren Abdulkadir el-Cürçani (ö.471/1078) bu ilmi önemsemeyenleri ağır bir üslup ile kınayarak bu ilmin önemini belirtmiştir. Aynı şekilde İmam Suyûti' de (ö.911/1505) "İ'rab'ta müşterek müfredatın açıklanabilmesi için Arap dilinin bilinmesi gerekir. Zira i'rab'ın değişmesiyle mânâlar da değişir"⁶ diyerek, bu ilmin gerekliliğini bildirmiştir.

³ Rafî'i, *age*, I, 237; Ebü Tayyib, *age*, 19.

⁴ Ebü'l-Hasan Nûreddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûni, *Menhecü's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, el-Mektebetü-Asriyye, Beyrut, 2010,38.

⁵ Abdulkâhir el-Cürçânî, *Kitâbu Delâilu'l-İ'câz*, Nşr, M. Reşîd Rıdâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1984, 23.

⁶ Celâlüddîn Abdurrahman, es-Suyûti, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut 2000 II, 1209.

III. Nahiv Kelimesinin Sözlük Ve Terim mânâsı

Nahiv kelimesi sözlükte beş mânâda kullanılmıştır.

a- نَحَوْتُ نَحْوَكُ ”*Senin kast ettiğin şeyi kast ettim.*” Cümlede nahiv kelimesi “kast etmek” anlamında kullanılmıştır.

b- مَرَرْتُ بِرَجُلٍ نَحْوِكَ ”*Sana benzeyen adamın yanından geçtim.*” Bu cümlede ise nahiv kelimesi “benzemek” anlamında kullanılmıştır.

c- تَوَجَّهْتُ نَحْوَ الْبَيْتِ ”*Evin olduğu tarafa yöneldim.*” Örnekte nahiv kelimesi “tarafi-yönü” mânâsında kullanılmıştır.

d- لَهُ عِنْدِي نَحْوُ أَلْفِ دِرْهَمٍ ”*Onun yanımda bin mikdarında dirhemi vardır.*” Cümlede nahiv kelimesi “mikdar” anlamında kullanılmıştır.

e- هَذَا عَلَى أَرْبَعَةِ أَنْحَاءٍ ”*Bu dört kısımdır.*” Örnekte de nahiv kelimesi “kısım” mânâsında kullanılmıştır.⁷

Nahiv’in terim mânâsında ihtilaflar yapılmıştır:

a-Nahiv, Arapça cümlelerin i’rab□, bina□ ve benzeri konulardaki durumunu inceleyen bilim dalıdır.⁸

b-Nahiv, Cümlelerdeki doğru ve yanlış kullanımların kendisi sayesinde öğrenildiği bilim dalıdır.

c-Nahiv, Mü’reblik ve mebnilik bakımından kelimelerin sonunu inceleyen bilim dalıdır.⁹

⁷ Meylani, Muhammed b. Abdirrahim b. Hüseyn b. Amr, *Şerhû'l Mügni fi'n-Nahv*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 63

□ İ’rab: Kelimenin sonundaki hareketin cümledeki konumuna göre lafzen veya takdirene değişmesine denir.

□ Bina: Cümledeki konumuna göre son harfin hareketi değişmeyen kelimelere denir.

⁸ İbn ‘Uşfûr, *el-Mukarreb*, Thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut 1988, 5.

⁹ Muhammed b. Abdirrahim b. Hüseyn b. Amr Meylanî, *Şerhû'l Mügni fi'n-Nahv*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 63; Musa Geçit el-Celâlî, *Mecmûatu'l-Ulûm*, ihvan neşriyat, İstanbul, tsz, 27.

d-Nahiv, kelimelerin cümle içindeki vazifelerini ve bu vazifelere göre sonlarının nasıl şekilleneceğini öğreten bilim dalıdır.¹⁰

e-Nahiv, istinbat yolu ile ortaya çıkmış olan bir bilim dalı olup, bu ilim sayesinde cümleyi oluşturan parçaların ve kelimelerin hükümleri bilinmektedir.¹¹

Bu ilmin kurucusu olarak bilinen Ebû'l-Esved'din zamanında bu ilme **الْعِلْمُ** **الْعَرَبِيَّةُ** "Arapça ilmi" deniliyordu. Bir rivayete göre Ebû'l-Esved, Hz.Ali'nin kendisine verdiği sayfaya bazı eklemeler yapıp tekrar Hz.Ali'ye sununca, Hz. Ali **أَحْسِنُ هَذَا النَّحْوِ** "yöneldiğin bu metot ne güzel olmuş" demiştir. Başka bir rivayette ise **أُنْحُ** "Bu yolu kast et," demiştir. Ebû'l-Esved'den sonraki âlimler bu iki rivayette geçen **النَّحْوِ** ve **أُنْحُ** kelimelerinden esinlenerek bu ilme "Nahiv ilmi" ismini vermişlerdir.¹²

¹⁰ Mustafa Meral Çörtü, *Arapça Dilbilgisi Nahiv, İFAV*. Yayınları, İstanbul 2011, 14.

¹¹ Üşmûni, *age*, I, 37.

¹² Üşmûnî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûni, *Menhecü's-Sâlik ilâ Elfiyyeti İbni Mâlik*, el-Mektebetü-Asriyye, Beyrut, 2010,38.

1.BİRİNCİ BÖLÜM

1.1 ÂMİL

Nahiv ilmi ile uğraşan her kesin şiddetli bir şekilde ihtiyaç duyduğu yâni olmazsa olmaz diye tabir edebileceğimiz, üç temel unsur vardır. Bunlar: Âmil, Ma'mûl ve İ'rab (amel)'dir.¹³

Âmil: sözlükte: "amel edici ve tesîr edici" demektir. Nahin ıstılâhında ise: "dâhil olduğu kelimenin sonunda hareke ve harf değişikliğini yapan şeydir. Bu şey lafız olabileceği gibi ma'na da olabilir.¹⁴ Bundan dolayı âmiller, lâfzî âmiller ve manevî âmiller olmak üzere ikiye ayrılır.

1.1.1.Lâfzî Âmiller

Lâfzî Âmiller: Dil ile telaffuzu mümkün olan âmillerdir. Lâfzî âmillerde kendi arasında Semaî âmiller ve Kıyasi âmiller olmak üzere ikiye ayrılır.

1.1.1.1. Semaî Âmiller

Amel edebilmesi için Araplar tarafından amel ettirilmiş olduğunun duyulması lazım gelen âmillere Semaî âmiller denilir.¹⁵ Semaî âmiller de isimlerde amel eden âmiller ve fiillerde amel eden âmiller olmak üzere iki kısma ayrılır.

a- İsimlerde Amel Eden Semaî Âmiller

İsimlerde amel eden semaî âmiller de bir isimde amel edenler ve iki isimde (yâni mübtedâ ve haberde) amel edenler olmak üzere iki kısma ayrılır.

Bir isimde amel edenler: Bunlar dâhil oldukları isimleri cer yapan ve hurûfu'l-cer ya da hurûfu'l-izâfe diye isimlendirilen harflerdir. Bu harfler, Arap dilinin incelenmesi neticesinde¹⁶ yirmi tane¹⁷ olduğu tespit edilmiştir. Bu harfler şunlardır: حَتَّى – عَلَى – عَنْ

¹³ Mehmet b. Ali el-Birgivi, *İzhârü'l-Esrar*, Yasin Yayın Evi İstanbul, 110.

¹⁴ Şaban Sadoğlu, *İzhâr Mefhûmu*, el-Mektebetül Mahmudiyye İstanbul, 2014, 82.

¹⁵ Sadoğlu, *age*, 102.

¹⁶ Abdullah b. Salih b. İsmail el-Eyyubi, *Şerhü'l-İzhar*, Medrese Kitapevi 1995, 76.

¹⁷ İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, *el-Elfiyye(el-Hulâsatü'l-Elfiyye, el-Hulâsa)*, Haşimi Yayınevi İstanbul, 2017, 31;

أَلْبَاءُ - رُبَّ - أَكَّافُ - مُذُّ - مُنْذُ - أَلْوَاؤُ - عَدَا - خَلَا - حَاشَا - أَلَلَامُ - أَلْتَاءُ - لَوْلَا - كَيْ - لَعَلَّ
مِنْ - إِلَى - فِي -

İki isimde yâni mübtedâ ve haberde amel eden âmiller de kendi arasında iki kısma ayrılır: Birinci kısım; ismini mensûb, haberini merfû' yapanlardır. Yâni mensûbu merfû'ndan önce gelenlerdir. Bunlar da sekiz harftir. İlk altısı إِنَّ ve benzerleri ya da لَعَلَّ diye isimlendirilen إِنَّ - أَنْ - كَأَنَّ - لَكِنَّ - لَيْتَ ve لَعَلَّ'dir. Yedincisi munkatı istisnâ'da kullanılan إِلَّا, Sekizincisi ise umûmî olumsuzluk bildiren لَا'dır. İşte bu sekiz tane harf kendisinden sonraki iki isimde amel edip ismini mensûb haberini merfû' yaparlar. İki isimde amel edenlerden ikinci kısım ise ismini merfû' haberini mensûb yapanlardır. Yâni merfû'u mensûbundan önce gelen edatlardır. Bunlarda لَيْسَ'ye benzeyen harfler "أَلْحُرُوفُ الْمَشْبَهَةُ بِلَيْسَ" diye isimlendirilen مَا - لَا - إِنْ ve لَاتَ edatlarıdır.¹⁸

b-Fiillerde Amel Eden Semai Âmiller

Fiillerde amel eden semai âmiller de nasıblar (kendilerinden sonraki fiili nasb edenler) ve câzımlar (kendilerinden sonraki fiili cezm edenler) olmak üzere iki kısma ayrılır.

Muzâri fiillere dâhil olup, müfretlerde zammeyi fethaya çeviren; tesniye, cem'i müzekker ve müfred-i müennes-i muhataba kalıplarında nun'u "ن" hazf eden; nun'i "ن" cemi müennesi ise zamir olduğu için hazf edemeyen edatlara nasb edatları denilir.¹⁹ Bunlar أَنْ - لَنْ - كَيْ ve إِذَنْ edatlarıdır.

Muzâri fiillere dâhil olup müfretlerde harekeyi hazf eden; tesniye, cem'i müzekker ve müfred-i müennes-i muhataba kalıplarında da nun'u "ن" hazf eden ama nun'i "ن" cem'i müennesi zamir olduğu için hazf edemeyen edatlardır.²⁰ Bu edatlar da

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafîî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik (el-Behcetü'l Merdıyye)*, Haşimi Yayın Evi İstanbul, 2013, 374.

¹⁸ İbn Mâlik, *age*, 17.

¹⁹ Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftezânî, *Şerhu't-Tasrîfi'l-İzzî (Şerhu'l-İzzî Fi't-Tasrif)*, Haşimi Yayın Evi, İstanbul, 2017, 84; 'İzzi abdulvehhab bin İbrahim ezzencani, *Tasrifu'l-İzzî*, Haşimi Yayın Evi, İstanbul, 2015, 20.

²⁰ Teftezani, *age*, 81; 'İzzi, *age*, 19.

şart mânâsını ifade eden **إِنْ** , nefiy mânâsında kullanılan **لَمْ** ve **لَمَّا**, nehiy için kullanılan **لَا**, gaiblerin emirinde kullanılan **لَا** ve **إِنْ**' in mânâsını içinde barındıran – **مَنْ** - **مَا** - **مَهْمَا** **إِذَا** olmak üzere on beş edattır.²¹

1.1.1.2. Kîyasi Âmiller

Genel bir kurala tabî olan âmillerdir. Kîyasi âmiller de dokuz tanedir.²²

a. Fiil

b. İsm-i Fâil

c. İsm-i Mefû'l

d. Sıfat-ı Müşebbehe

e. İsm-i Tafdil

f. Mastar

g. İzâfe Edilen İsim

h. Tamamlanmış Olan Mübhem (belirsiz) İsim

ı. Fiilin mânâsını İçinde Barındıran İsimler

A. Fiil

Belli bir zaman diliminde yapılmış olan işe müstakil şekilde delalet eden kelimelere fiil denir.²³ Fiiller mef'ûl alıp almaması bakımından müteaddî (geçişli) ve lâzımî (geçişsiz) olmak üzere iki kısma ayrılır.

²¹ Birgivî, *age*, 128; Abdülhak b. Abdurrahman Elcavi, *Tedricu'l-Edani ila Kiraati Şerhit-Teftezani*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 80.

²² Birgivî, *age*, 129.

²³ Mehmet Maksutoğlu, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2017, 32; Ebü'l-Mekarim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf el-Çârperdî, *el-Mugnî Fî'ilmî'n-Nahv*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 39; Meylanî, *age*, 315; Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnü'l-Hacib, *el-Kâfiye*, Yasin Yayınevi, İstanbul, tsz, 80; Câmî, *age*, 478.

□ Mefû'lü bih: fiilin yaptığı işten etkilenen lafza denir.

a. Lâzımî Fiiller: Fâilin yapmış olduğu iş, mefû'lün bihi'ye□ geçmeyip, fâilde kalıyorsa bu fiillere lâzımî fiil denilir.²⁴ Başka bir ifade ile lâzımî fiiller, tasavvur edilebilmesi mef'ûlun zikrine bağılı olmayan fiillerdir.²⁵ Örnek: **فَعَدَ زَيْدٌ** “Zeyd oturdu.” Örnekteki **فَعَدَ** lazımî bir fiildir. Çünkü mânâsının tasavvuru için mef'ûlun bihe yâni fiilin kendisi üzerinde gerçekleşeceği kişiye ihtiyacı yoktur.

b. Müteaddi fiiller: Fâilin yaptığı fiil, mef'ûlun bihe geçiş yapıyorsa bu tip fiillere müteaddi fiiller denir.²⁶ Başka bir tabirle mânâsının tasavvur edilebilmesi için mef'ûlun bihe yâni fiilin kendisi üzerinde tahakkuk edeceği şeye muhtaç olan fiillerdir.²⁷

Örnek: **نَصَرَ زَيْدٌ عَمْرًا** “Zeyd Amr'a yardım etti.” Örnekteki **نَصَرَ** müteaddî bir fiildir. Çünkü **نَصَرَ** 'nin mânâsı olan (yardım etmek) işinin tasavvur edilebilmesi için mef'ûlün bihe yâni kendisine yardım edilen zatın düşünülmesine muhtaçtır. Müteaddî fiiller; bir mef'ûla, iki mef'ûla ve üç mef'ûla müteaddi olanlar olmak üzere üç kısma ayrılır.

Bir mef'ûl alan Müteaddî Fiiller; bu fiillerde mef'ûlün zikredilmesi caiz olduğu gibi ister karine olsun ister karine olmasın zikredilmemesi de caizdir.²⁸

Mef'ûlun zikredilmesine örnek: **نَصَرَ زَيْدٌ عَمْرًا** “Zeyd Amr'a yardım etti.”

Karine olduğu için mef'ûlün silinmesine örnek: **هَلْ قَرَأْتَ الدَّرْسَ** “Dersi okudun mu?” Sorusunun cevabında (okudum) **قَرَأْتُ** diyen adam **قَرَأَ** 'nin mef'ûlu olan **الدَّرْسَ** 'yi karineden anlaşıldığı için hazf etmiştir.

Karine olmadığı halde mef'ûlün silinmesine örnek: **زَيْدٌ يَأْكُلُ وَيَشْرَبُ** “Zeyd yiyor ve içiyor.” Örnekte yiyilen şey ve içilen şey yâni mef'ûl bir karine olmadığı halde hazf edilmiştir.

²⁴ İzzi, *age*, 17; Teftezani, *age*, 45.

²⁵ Sadoğlu, *age*, 359; Birgivi, *age*, 129.

²⁶ İzzi, *age*, 12; Teftezani, *age*, 47.

²⁷ Birgivi, *age*, 130; Sadoğlu, *age*, 367.

²⁸ Birgivi, *age*, 130; Sadoğlu, *age*, 368.

İki Meʿûl alan Müteaddî Fiiller; Bu fiiller de kendi aralarında üç kısma ayrılır.

Birinci Kısım

Bu kısmın altına giren fiillerin iki meʿûlü bir birine farklı olan yâni ikinci meʿûlü birinci meʿûlünden başka bir şey olan fiillerdir. Örnek: **أَعْطَيْتُ زَيْدًا دِرْهَمًا** “Zeyd’e dirhem verdim.” Örnekte birinci meʿûl olan **زَيْدًا** ikinci meʿûl olan **دِرْهَمًا** in aynısı değildir. Bu fiillerde iki meʿûlü birden silmek ya da iki meʿûlden bir tanesini silip bir tanesini bırakmak karine olsun veya olmasın caizdir.

Meʿûlların ikisinin de karineyle silinmesine örnek: **هَلْ أَعْطَيْتَ زَيْدًا دِرْهَمًا**

“Zeyd’e dirhem verdin mi?” Sorusunun cevabında sadece **أَعْطَيْتَ** “verdim” denilip iki meʿûl birden silinebilir.

İki meʿûlün da karinesiz silinmesine örnek: **عَمْرُو يُعْطِي** “Amr veriyor, (cömerttir.)” Örnekte **يُعْطِي** fiilinin iki meʿûlü da karine olmaksızın silinmiştir.

Sadece bir meʿûlün karine olduğu için silinmesine örnek: **مَا أَعْطَيْتَ زَيْدًا** “Zeyde ne verdin?” Sorusuna cevaben **أَعْطَيْتُ كِتَابًا** “kitap verdim” denilirse sorudan anlaşıldığı için birinci meʿûl olan **زَيْدًا** in silinmesi caiz olur.

Sadece bir meʿûlün karine olmadan silinmesine örnek: **أَحْمَدُ يُعْطِي السَّائِلَ** “Ahmet dilenciye, (isteyene) verir.” Örnekte meʿûl karine olmadığı halde silinmiştir.²⁹

İkinci Kısım

İki meʿûl alan fiillerin ikinci kısmı efʿalu-l kulûp □ (zan, bilgi ve değiştirme fiilleri) diye isimlendirilen fiillerdir. Bunlar adından da anlaşılacağı üzere kalbe nisbet edilen yâni kalp ile bağlantısı, alakası olan zannetmek ya da bilmek gibi mânâları taşıyan fiillerdir. Bu fiiller mübtedâ ve habere dâhil olup mübtedâyı birinci, haberi

□ Efʿalu-l Kulûp: bilgi, zan ve değiştirme mânâlarını ifade eden fiillerdir.

²⁹ Sadoğlu, age, 370; Birgivi, age, 131.

ikinci mef'ûl yapan fiillerdir. Ef'alu'l kulûplar: عِلْمٌ , وَجَدَ , رَأَى , ظَنَّ , زَعَمَ , حَسِبَ , تَعَلَّمَ , دَرَى ve هَبْ fiilleridir.

Karine yoksa iki mef'ûlü birden silmek caiz olmadığı gibi bir tanesini silip bir tanesini bırakmak da caiz değildir. Karine varsa iki mef'ûlün birden silinmesi caiz ve örnekleri çoktur. Bir mef'ûlün silinip bir tanesinin kalması ise az olmakla beraber caiz kılınmıştır.

İki mef'ûlün karineyle silinmesine örnek: مَن يَسْمَعُ يَخْلُ “Bir şey işiten ,işittiğini doğru zanneder,)” cümleinin aslı مَن يَسْمَعُ يَخْلُ مَسْمُوعاً صَادِقاً ‘dır. يَخْلُ’in Birinci mef'ûlü olan مَسْمُوعاً ve ikinci mef'ûlü olan صَادِقاً’da silinmişlerdir. Birinci mef'ûlün karinesi, يَخْلُ’dan önce zikredilmiş olan (يَسْمَعُ) kelimesidir. İkinci mef'ûl ise muhatabın hal ve durumundan anlaşıldığı için silinmiştir.³⁰

Bir mef'ûlün karine ile silinmesine örnek: هَلْ ظَنَنْتَ أَحَدًا قَائِمًا “Kimsenin ayakta olduğunu zannediyor musun?” Sorusunun cevabında نَعَمْ ظَنَنْتُ زَيْدًا denilirse ظَنَّ’nin ikinci mef'ûlü sorudan anlaşıldığı için silinmiş olur. Cümleinin aslı ظَنَنْتُ زَيْدًا قَائِمًا ‘dir.

Ef'alül Kulûb İle Alakalı Hükümler

a-İlga: Ef'alü'l-kulûb olan fiillerin ma'mûllerinden sonra ya da iki mamûlünün arasına geldiği için caizî olarak hem lâfzen hemde mahellen amellerinin iptal edilmesine ilga denilir. Fakat amel etmeleri ile ilga edilmeleri mânâ bakımından aynıdır.³¹ Başka bir deyişle bu fiiller tehîr edildikleri için amel etme kuvvetinde zedelenme olmuş ve amel etmemesi caiz kılınmıştır. İlga sadece ef'alu'l- kulûbta yapılabilir diğer hiçbir fiilde ilga yapılamaz.

Ef'alül kulûbun ma'mûllerinden sonra gelip amel etmesine örnek: زَيْدًا مُنْطَلِقًا “Zeyd’in gidici olduğunu biliyorum.” Örnekte عَلِمْتُ iki mef'ûlünden sonra geldiği halde amel etmiştir.

³⁰ Sadoğlu, age, 374; Sabban, age, II, 35.

³¹ Sadoğlu, age, 376.

Ef'alül kulûbun ma'mûllerinden sonra gelip ilğa olmasına örnek: **رَيْدٌ مُنْطَلِقٌ عَلِمْتُ**
“Zeydin gidici olduğunu biliyorum.” Örnekte **رَيْدٌ** mübtedâ **مُنْطَلِقٌ** ise haberdur. **عَلِمْتُ**
Sonda geldiği için ilğa olmuş yâni mübtedâ ve haberde amel edememiş ve mübtedâyı
birinci mef'ûl, haberi de ikinci mef'ûl yapamamıştır.

Ef'alu'l-kulubun ma'mûllerinin arasında gelip amel etmesine örnek: **رَيْدًا عَلِمْتُ**
مُنْطَلِقًا Örnekte **عَلِمْتُ** İki mef'ûlun arasına gelmiş ve yinede amel etmiştir.

Ef'alu'l-kulubun ma'mûllerinin arasında gelip ilğa olmasına örnek: **رَيْدٌ عَلِمْتُ**
مُنْطَلِقٌ

Örnekte **رَيْدٌ** mübtedâ **مُنْطَلِقٌ** haber olmuştur. **عَلِمْتُ** Ortada geldiği için ilğa
olmuş yâni mübtedâ ve haberi kendisine birinci ve ikinci mef'ûl yapamamıştır.

Fakat bu fiillerin üzerine nefî edatları dâhil olursa bu fiillerde ilğa yapılmayıp
amel etmeleri vacibi olur. Örnek: **رَيْدًا قَائِمًا لَمْ أَظُنُّ** “Zeydin ayakta olduğunu zan
etmiyorum.” Örnekte ef'alu-kulûp olan **أَظُنُّ** fiili nefiy edatlarından **لَمْ** ile nefiy
edildiğinden ilğa edilmesi caiz değildir.³²

b-Muttası zamizin gelmesi: Ef'alu'l-kulûplarda fâilin ve mef'ûlun aynı anlama
delalet eden zamiri muttasıl olarak gelmeleri caizdir. Bu özellik yalnızca ef'alu'l-
kulûpta mevcuttur.

Örnek: **عَلِمْتُنِي قَائِمًا** “Kendimi ayağa kalkıcı bildim.” Örnekte **عَلِمَ** nin fâili olan **تُ**
zamiri, zamiri muttasıl olup “ben” mânâsını ifade eder. Birinci mef'ûl olan mütekellim
ya'sı da yine “ben” mânâsını ifade eder. Dolayısıyla **عَلِمَ** 'nin fâili de birinci mef'ûlu da
zamiri muttasıl olarak gelmiş ve ikisinin mânâsı da aynıdır. Bu özellik sadece ef'alu'l-
kulûpta mevcuttur.³³

c- أَنْ nin gelmesi: Ef'alu-kulûpların iki mef'ûluna **أَنَّ** nin dahil olması caizdir ve
bu özellik sadece ef'alül kulûpta olur. Örnek: **عَلِمْتُ أَنَّ رَيْدًا قَائِمٌ** “Zeydin muhakk ayakta

³² Muhammed b. Mustafa b. Hasan el-hudri el-nahvi el-Hudri, *Haşiyetün ala Şerhi İbni Akîl*, Seyda Yayınları, Ankara, tsz, I, 389.

³³ Birgivî, *age*, 131.

olduğunu bildim.” Örnekte Hurûfu’l-müşebbe bilfiil olan **أَنَّ** ismi ve haberiyle beraber mahallen mensûb olup **عَلِمَ** ‘nin iki mef’ûlunun yerine girmiştir.

d-Ta’lik: Ef’alu’l-kulûptan sonra ta’lik edatlarından bir tanesinin gelmesinden dolayı amellerinin vacibi olarak lâfzen iptal edilip mahallen iptal edilmemesine ta’lik denir. Ta’lik sadece yukarıda anlatılan ef’alu’l-kulûplara mahsus bir özellik olmayıp başka yerde de gerçekleşebilir. Fakat ta’lik ve ilga sadece ef’alu-kulûplardan mütesarrif olan □ olan fiillerde gerçekleşir.³⁴

Yukarıda Zikredilen ef’alu-kulûplarda ta’likin olmasına örnek: **رَأَيْتُ مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقٌ** “Zeydin gitmediğini bildim.” Bu örnekte ta’lik edatlarından olan **مَا** geldiği için **رَأَيْتُ** artık lâfzen amel edememiştir. **زَيْدٌ** Mübtedâ **مُنْطَلِقٌ** Haberdir. Cümle mahallen mensup olup **رَأَيْتُ** ‘nun iki mef’ûlunun yerine girmiştir. Dolayısıyla **رَأَيْتُ** ‘nun lâfzen ameli iptal edilmiştir. Mahallen amel etmiştir.

Yukarıda zikredilen ef’alu’l-kulûpların dışında kalıp, mânâsı bilgi ile alakalı olan tüm fiillerde de ta’lik olur. **شَكَّكْتُ** ”Şüpheliyim”, **نَسِيتُ** “unuttum” ve **تَبَيَّنْتُ** “anladım” fiillerinde olduğu gibi. Örnek: **شَكَّكْتُ أَرَيْدُ قَائِمٌ** “Zeyd ayakta mıdır? Şüpheliyim?” “Örnekte ta’lik edatı olan istifham hemzesi geldiği için **شَكَّكْتُ** artık lâfzen amel edememiştir. **زَيْدٌ قَائِمٌ** Cümlesi mahallen mensup olup **شَكَّكْتُ** ‘nun mef’ûlü olmuştur.

Kendisiyle ilim talep edilen tüm fiillerde de ta’lik olabilir.³⁵ **إِمْتَحَنْتُ** “İmtihan ettim”, **سَأَلْتُ** “sordum”, **لَمَسْتُ** “dokundum”, **أَبْصَرْتُ** “gördüm”, **سَمِعْتُ** “işittim”, **شَمَمْتُ** “kokladım”, **ذُقْتُ** “tattım” fiillerinde olduğu gibi. Örnek: **شَمَمْتُ أَهْوُ طَيِّبٌ** “Kokladım o hoş mudur?” Örnekte ta’lik edatı olan istifham hemzesi geldiği için **شَمَمْتُ** lâfzen amel edememiştir. **هُوَ طَيِّبٌ** cümlesi ise mahallen mensup olup mef’ûl olmuştur.

□ Mütesarrif fiil: mâzî, müzari, ism-i fâil vb. çekimleri olan fiillerdir.

³⁴Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdîrahîm b. Akîl el-Hemedânî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik*(*şerhu ibn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*), Seyda Yayınları, Ankara, tsz, I, 388

³⁵ Birgîvî, *age*, 132.

Üçüncü Kısım

Ef'alu'l-kulûp olmayıp mübtedâ habere dâhil olmak, karine olmadan mef'ûllerinin silinmesinin caiz olmaması ve karine olursa da bir mef'ûlun silinmesinin az olması konularında ef'alu'l- kuluba ilhak olmuş olan fiillerdir. Bunlar: صَيَّرَ "Kıldı, yaptı", جَعَلَ "kıldı, yaptı", تَرَكَ "kıldı, yaptı" ve اِتَّخَذَ "edindi" fiilleridir.³⁶

c-Üç Mef'ûl Alan Müteaddî Fiiller: Bunlar; اَرَى "gösterdi." اَعْلَمَ "bildirdi." اَنْبَأَ "bildirdi." اَخْبَرَ "anlattı." نَبَأَ "bildirdi." fiilleridir.³⁷

اَعْلَمَ زَيْدٌ عَمْرًا بَكْرًا فَاضِيلاً "Zeyd Amr'a Bekr'in faziletli olduğunu bildirdi." Bu fiillerin birinci mef'ûlu karine olsun veya olmasın silinmesi caizdir. İkinci ve üçüncü mef'ûlu ise karine yoksa silinmezler. Karine varsa ikisini birden silmek çok, birini silip birini bırakmak ise azdır.³⁸

Fiiller, aldıkları merfû' isimle kelama dönüşüp dönüşmemesi bakımından iki kısma ayrılır.

Tam Fiiller: Aldığı merfû' isim ile kelam olabilen fiillerdir. Yâni bir fiil kelam (cümle) olabilmek için mensûba ihtiyaç duymuyorsa bu fiile tam fiil denilir.³⁹ Bu fiillerin merfû'una fâil ya da naibi fâil, mensûblarına ise mef'ûl ismi verilir. Örnek: نَصَرَ زَيْدٌ عَمْرًا "Zeyd Amr'a yardım etti." Örnekteki نَصَرَ fiili, fâili olan زَيْدٌ ile kelam (cümle) olmuştur. Kelam olması için mef'ûla yâni mensûb isme ihtiyacı yoktur.

Nâkıs Fiiller: Aldığı merfû' isimle kelam olamayıp kelam olabilmek için mensûba ihtiyaç duyan fiillere nâkıs fiiller denilir. Yâni bir fiil kelam olabilmek için mensûb olan bir ma'mûlle ihtiyaç duyuyorsa bu fiile nâkıs fiil denilir. Bu fiillerin merfû'una nâkıs fiillerin ismi, mensûbuna ise nâkıs fiillerin haberi ismi verilir. Bu fiiller her zaman mübtedâ ve habere dâhil olurlar. Nâkıs fiiller de iki kısma ayrılır.

³⁶Birgivi, *age*, 133.

³⁷Birgivi, *age*, 133.

³⁸Birgivi, *age*, 133.

³⁹Birgivi, *age*, 133.

Birinci kısım: Yakınlık mânâsına delalet etmeyen nâkıs fiillerdir. Nâkıs denildiği zaman akla ilk olarak gelen ve yaygın olarak kullanılan bu şıkkın altına giren fiillerdir.⁴⁰

Bunlar: مَأْتَيْ - مَابِرِح - مَازَال - بَات - ظَلَّ - أَضْحَى - أَمْسَى - أَصْبَحَ - صَارَ - كَانَ - مَاانْفَكَ - لَيْسَ - مَادَامَ - مَاانْفَكَ - fiilleridir.

Örnek: كَانَ زَيْدٌ عَلِيماً “Zeyd âlim oldu.” Örnekte كَانَ زَيْدٌ yani fiil merfû’u ile beraber kelam olamıyor. Kelam olabilmesi için عَلِيماً’e ihtiyaç duyuyor. Bunun için كَانَ nâkıs fiil, زَيْدٌ kane’nin ismi, عَلِيماً ise kâne(كَانَ)’nin haberi olur.

Bazen tamme olan bir fiilin içine صَار nin mânâsı tazammün edilerek (barındırılarak) nâkıs çevrilir. Örnek: كَمُلَ زَيْدٌ عَلِيماً “Zeyd tam bir âlim oldu.” Normalde kemule (كَمُلَ) tam fiillerdendir. Tam oldu, tamamlandı mânâsında olan lâzîmî bir fiildir. Fakat bu örnekte كَمُلَ’ye صَار’ nin mânâsı tazammün edildiği için nâkıs fiile dönüşmüştür.

İkinci kısım: Efalü’l-mükârabe diye isimlendirilen fiillerdir. Bu fiillerin hepsi mükârabet yâni yakınlık mânâsına delalet etmezler. mânâları bakımından üç kısıma ayrılırlar.

- 1- Mükârabet (yakınlık) mânâsına delalet eden fiiller. Bunlar أَوْشَكَ ve كَادَ-كَرَبَ fiilleridir.
- 2- Reca (umut etmek) mânâsına delalet eden fiiller. Bunlar عَسَى - حَرَى ve اِخْلُوقَ fiilleridir.
- 3- İnşa⁴¹ (başlama) mânâsına delalet eden fiiller. Bunlar جَعَلَ, طَفِقَ, عُلِقَ ve أَنْشَأَ fiilleridir.⁴²

Dolayısıyla bu fiillerin hepsine birden ef’alü’l-mükârabe ismi verilmesinde cüzün isminin (birinci kısmın isminin) tüme verilmesi vardır. Bu fiillerde كَانَ gibi mübtedâ ve

⁴⁰ Sadoğlu, *age*, 394; Birgivi, *age*, 134.

⁴¹ Hüdri, *age*, I, 311.

⁴² İbn Akîl, *age*, I, 311.

habere dâhil olup mübtedâyı merfû' yapıp kendilerine isim, haberi mensûb yapıp kendilerine haber yaparlar. Fakat bu fiillerin haberi yalnızca muzâri fiil olur.⁴³

Örnek: كَادَ زَيْدٌ يَقُومُ “Zeyd kalmaya yakın oldu.” Örnekte كَادَ زَيْدٌ yâni fiil merfû' uyla kelam (cümle) olamıyor. Kelam olabilmesi için يَقُومُ'ya yâni haberine ihtiyaç duyuyor. Bunun için كَادَ nâkıs fiil, زَيْدٌ “كاد”nin ismi, يَقُومُ “كاد”nin haberi olur.

B. İsm-i Fâil

Mastardan türeyip, fiilin ifade ettiği işi yapan kişiye delalet eden sığata ism-i fâil denilir.⁴⁴ İsm-i fâilin; mustetir fâilde, zarf ile car mecrûda amel etmesi için hiçbir şart aranmaz.⁴⁵ Fakat ism-i zahiri ya da zamiri munfasılı fâil yaparsa ism-i fâil kalıbının اَلْ takısı alıp almadığına bakılır. اَلْ takısı almışsa sadece iki şart aranır. Bu şartlar ism-i fâilin tasğir olmaması ve mevsûf olmamasıdır.⁴⁶ Örnek: الضَّارِبُ غَلَامُهُ عَمْرًا أَمْسَ عِنْدَنَا “Dün kölesi Amr'a vuran kişi yanımızdadır.” Örnekte الضَّارِبُ mübtedâdır. غَلَامُهُ'yu fâil, عَمْرًا'ı mef'ûl yapmıştır. اَلْ Takısı aldığı için mâzî mânâsında olduğu halde hem fâil hem de mef'ûlün bih almıştır.

İsm-i fâilin başında اَلْ takısı yoksa bu iki şarta ek olarak amel edebilmesi için mübtedâyâ, mevsûfa, zilhâle, istifham edatlarına ya da nefiy edatlarına i'timat etmesi (bunlardan sonra gelmesi) lazımdır.

İsm-i fâilin mübtedâyâ i'timat etmesi: Üzerine i'timat edilen mübtedâ ister mübtedâ olarak kalmış olsun ister nâsıhlarla □ mübtedâlığını kaybedip; كَانْnin ismi, اِنَّnin haberi ya da عَلِمْnin mef'ûlü olsun amel edebilmesi konusunda bir fark teşkil etmez.⁴⁷

⁴³ İbn Akîl, *age*, I, 312.

⁴⁴ Çârperdi, Ebü'l-Mekarim Fahrüddin Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf, *el-Mugnî Fî'İlmi'n-Nahv*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 29.

⁴⁵ Yasin b. Zeynüddin el-Himsi el-Uleymi, *Haşiyetün 'ala Şerhi-l Fakihî li-Katrinna*, İrşat Kitapevi Arapça Kitap Naşiri, Midyat, tsz, II, 197.

⁴⁶ İzhar, *age*, 136.

□ Nâsıh: isim cümlesinin başına gelip, mübtedâ ve haberin isimlerini yada i'rablarını değıştiren fiil ve harflerdir.

⁴⁷ Eyubi, *age*, I, 267; Mustafa b. Hamza Adalı, *Netâicü'l-Efkâr*, Medrese Kitapevi 1995, I, 267.

İsm-i fâilin mübtedâlığı zail olmamış mübtedâyaya i'timat etmesine örnek: زَيْدٌ ضَارِبٌ غَلَامُهُ “Zeyd, kölesi dövendir”. Örnekte ism-i fâil olan ضَارِبٌ mübtedâ olan زَيْدٌ'e i'timat ettiği için zahir isim olan غَلَامُهُ'yu merfû' yapıp fâil yapmıştır.

İsm-i fâilin mübtedâlığı nâsihlerle zail olmuş olan mübtedâyaya i'timat etmesine örnek: عَلِمْتُ زَيْدًا فَاضِلًا ابْنُهُ “Zeyd'in oğlunun faziletli olduğunu bildim,” Örnekte ism-i fâil olan فَاضِلًا önceden mübtedâ olan ve عَلِمَ ile mübtedâlığı zail olup عَلِمَ'nin birinci mef'ûlu olan زَيْدًا'e i'timat ettiği için ism-i zahirde amel edip ism-i zahiri kendisine fâil yapmıştır.

İsm-i fâilin mevsûfa i'timat etmesi: جَانِّي رَجُلٌ ضَارِبٌ غَلَامُهُ örnekte ism-i fâil olan رَجُلٌ mevsûfu olan ضَارِبٌ'a i'timat ettiği için ismi zahiri merfû' yapıp fâil yapmıştır.

İsm-i fâilin zilhâla i'timat etmesi: جَانِّي زَيْدٌ رَاكِبًا غَلَامُهُ örnekte ism-i fâil olan رَاكِبًا zilhâl olan زَيْدٌ'e i'timat ettiği için kendisinden sonraki ismi zahirde amel edip fâil yapmıştır.

İsm-i fâilin istifham edatına i'timat etmesi: أَقَانِمُ الزَّيْدَانَ Örnekte ism-i fâil olan أَقَانِمُ istifham edatlarından hemzeye i'timat ettiği için kendisinden sonra gelen ism-i zahirde amel edip fâil yapmıştır.

İsm-i fâilin nefiy edatına i'timat edip amel etmesi: مَاقَانِمُ الزَّيْدَانَ Örnekte ism-i fâil olan مَاقَانِمُ nefi edatı olan مَا'ya i'timat ettiği için kendisinden sonraki zahir isimde amel etmiştir.

İsm-i fâillerin mef'ûlün bih alması için bu sayılan şartların hepsine ek olarak hâl ya da istikbal mânâsında olması lazımdır. Fakat اَلْ takısı varsa hal ve istikbal mânâsı olmadığı halde mef'ûlün bih alabilir.⁴⁸ Örnek: زَيْدٌ ضَارِبٌ غَلَامُهُ عَمراً أَلَانَ “Zeyd, kölesi

Fethü'l-Esrar, Muhammed b. Ahmet, *Fethü'l-Esrâr fi Kitâbi İzhar*, Medrese Kitapevi 1995, I, 267.
⁴⁸Meylani, Muhammed b. Abdîrahim b. Hüseyn b. Amr, *Şerhü'l Müğni fi'n-Nahv*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 306.

şimdi şuan Amrı dövendir." Örnekte ضَارِبٌ mübtedâya i'timat ettiği için fâil de, şimdiki zaman mânâsında olduğu için mef'ûlün bihde amel etmiştir.

Fakat İmam Kisâî (ö.189/805), ism-i fâilin mâzî mânâsında olduğu halde amel edip mef'ûlün bih almasını caiz görmüştür.⁴⁹ Buna وَكَلَبُهُمْ بِأَسِطٍ ذِرَاعِيهِ بِالْوَصِيدِ⁵⁰ “Köpekleri de mağaranın girişinde iki kolunu uzatmış (yatmakta idi.)” ayetini örnek olarak getirmiştir. Ona göre ism-i fâil olan بِأَسِطٍ mâzî mânâsında olduğu halde kendisinden sonra zikredilen ذِرَاعِيهِ ‘de amel edip mef'ûlün bih yapmıştır.⁵¹ Kisâî dışındaki âlimler ise bu ayeti geçmiş zamanın, şimdiki zamanmış gibi hikâye edildiği yerlerden olduğunu söylemişlerdir. Yâni ya mütekellim geçmiş zamanda yaşanan bir olayı sanki şimdi yaşıyormuş gibi canlandırmış; ya da mütekellim kendisini geçmiş zamanda hayal etmiştir.⁵²

C. İsm-i Mefû'l

Mastardan türeyip fiilin ifade ettiği işten etkilenen kişiyi bildiren sıfatlara, ism-i mef'ûl denilir. İsm-i mef'ûlların amel etmesinin şartları aynı ism-i fâilin ki gibidir.⁵³

زَيْدٌ مُعْطِيٌّ mübtedâya örnekte ism-i mef'ûl olan مُعْطِيٌّ örnekte ism-i mef'ûl olan زَيْدٌ مُعْطِيٌّ غَلَامُهُ دِرْهَمًا الْآنَ i'timat ettiği için ism-i zahirde amel edip naib-i fâil olarak merfû' yapmıştır. Şimdiki zaman mânâsında olduğu için de mef'ûlde amel etmiştir. Fakat ism-i mef'ûllerin kendi merfû'una yâni naib-i fâiline izâfe edilmesi caizken ism-i fâillerde bu caiz değildir.⁵⁴ Örnek: زَيْدٌ مَضْرُوبٌ عَبْدُهُ “Zeyd kölesi dövülendir.” Örnekte ismi mef'ûl olan مَضْرُوبٌ mübtedâya i'timat ettiği için kendisinden sonraki عَبْدُهُ ‘da amel edip naibi fâil yapmıştır. Aynı örnekte ismi mef'ûlun naibi fâiline izâfe edilmeside caizdir. Yâni زَيْدٌ مَضْرُوبٌ الْعَبْدِ ‘de denilebilir.

⁴⁹ İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahim b. Akîl el-Hemedanî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik (şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik)*, Seyda Yayınları, Ankara, tsz, II, 63; Üşmûnî, Ebü'l-Hasan Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûnî, *Menhecü's-Sâlik ilâ Elfiyyeti'bnî Mâlik*, el-Mektebetü-Asriyye, Beyrut, 2010, II,134.

⁵⁰ Kehf: 18/18.

⁵¹ İbn Akîl, *age*, II, 63.

⁵² Hüdri, *age*, II, 63.

⁵³ İbn Akîl, *age*, II, 72.

⁵⁴ İbn Mâlik et-Tâî Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b.Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânî, *el-Elfiyye (el-Hulasatü'l-Elfiyye ,el-Hulasa)*, Haşimi yayın evi İstanbul, 2017,36. İbn Akîl, II, 73.

D. Sıfat-ı Müşebbehe

Mastardan türeyen, fiilin ifade ettiği işi yapanı bildiren ve mânâsında da subût (kalıcılık) mânâsı olan sıfatlara, sıfat-ı müşebbehe denilir.⁵⁵ Sıfat-ı müşebbeheler sadece lâzımî fiillerden alınır. Fakat müteaddî bir fiil, lâzımî fiil menzilesine tenzil ettirilir; ya da müteaddî olan sülasiyi mücerred fiiller, lâzımî olan فَعَلَ'ye nakil edilirlerse kendilerinden sıfat-ı müşebbehe alınabilir.⁵⁶ Mesela عَلِمَ ve رَحِمَ kelimeleri müteaddî oldukları için bu fiillerden sıfat-ı müşebbehe alınamaz. Fakat bu kelimeler lâzımî fiil menzilesinde düşünülüyor ya da lâzımî olan عَلِمَ ve رَحِمَ fiillerine nakl edildikleri için bu fiillerden sıfat-ı müşebbehe olan الْعَلِيمُ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ sıfatları alınmıştır.⁵⁷ İsmi fâilin amel etmesi için şart koşulan tüm şartlar burada da geçerlidir. Fakat sıfat-ı müşebbeheler subût mânâsında oldukları için ism-i fâilde şart koşulan “*hâl ya da istikbal mânâsın da olmalıdı,*” şartı burada aranmaz. İsm-i fâilden sonraki mensûb isim gerçek mef’ûlü bih iken buradaki mensûb ya mef’ûlün bihe benzediği için mensûb olmuştur ya da temyîz olduğu için mensûb olmuştur.⁵⁸

Örnek: زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ “Zeyd yüzü güzel olandır.” Örnekte sıfat-ı müşebbehe olan حَسَنٌ kelimesinin fâili, mustetir (gizli) olan zamirdir. الْوَجْهِ ise ya mef’ûlü bihe benzediği için ya da temyîz olduğu için mensûp olmuştur.

زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ “Zeyd yüzü güzel olandır.” Örnekte sıfat-ı müşebbehe olan حَسَنٌ kendisinden sonra gelen وَجْهَهُ ‘da amel edip, fâil olarak merfû’ yapmıştır.

⁵⁵Çarperdi, *age*, 29.

⁵⁶Hüdri, *age*, II,92

⁵⁷Hüdri, *age*, II, 92.

⁵⁸Hüdri *age*, II, 93.

□Sülasi Mücerred: Üç harfli olup fiili oluşturan bütün harfleri asli harf olan fiillerdir. Yani fiilde sadece fiilin asli harflerinden olan fâe'l-fiil, ‘ayne’l-fiil ve lamel-fiilden başka harf olmayan fiildir.

□Mutasarrıf: üç zamandan en az ikisi çekilebilen ve çekildikleri zamana delalet eden fiillerdir. Bk.Çörtü, Sarf,422

E.İsm-i Tafdil

Renk ve ayıp dışındaki herhangi bir niteliğin başka bir varlıktakinden daha çok ya da daha az olduğunu ifade etmek için mastardan türetilen isme, ism-i tafdil denilir.⁵⁹ Bir kelimedenden ism-i tafdil alınması için yedi şartın mevcut olması lazımdır.

a-Fiil sülasiyi mücerred□ kalıbı olmalı

b-Mütesarrıf□(türemiş) fiillerden olmalı

c-Manası fazlalığı kabul eden fiillerden olmalı (azlık ya da çokluk gibi mukâyese ifade etmeli)

d-Tam fiillerden olmalı (كَانٌ ve benzerleri كَادٌ ve benzerleri olmamalı.)

e-Menfî (olumsuz) olmamalı

g-Sıfat-ı müşebbehesi أَفْعَلٌ kalıbı üzerine olmamalı

h-Bina fâil (öznesi belli) olmalı (mechûl, edilgen olmamalı.)⁶⁰

Bu şartların yerinde olmadığı kelimelerden ism-i tafdil alınmak istenilirse makama göre أَقْلٌ - أَضْعَفٌ - أَشَدُّ - أَكْثَرٌ gibi yardımcı ism-i tafdil kalıpları getirilir. Ve ismi tafdilden sonra gelen kelime temyîz olarak mensûp yapılıır.⁶¹ İsm-i tafdil ittifaken mef'ûlü bihde amel edemez, fâil-i zahirde amel etmesi için iki şart vardır.

a. İsm-i tafdil sıfat ya da cins isme haber olarak gelirse

b. İsm-i tafdilden önce nefy, nehy ve istifham-i inkârî bulunursa⁶²

İsm-i tafdil bu iki şeyin dışındaki şeylerde yâni fâili mustetirde, zarflarda, car mecrûrda, Mef'ûl-i mutlakta, mef'ûlü lehuda, temyîzde, müstesnâda ve hâl'de amel edebilir.

⁵⁹ Çarperdi, *age*, 29.

⁶⁰ İbn Akil, *age*, II, 121.

⁶¹ Üşmûnî, *age*, II, 206; İbn Malik, *age*, 40; İbnu Akîl, *age*, 121.

⁶² Birgîvî *age*, 137.

⁶² Çörtü, sarf, 481

Örnek: زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو “Zeyd Amrdan daha faziletlidir.”

İsm-i tafdilin üç çeşit kullanımı vardır.

a-İsm-i Tafdilin مِنْ ile kullanımı: Bu kullanımda ism-i tafdil her zaman müfret ve müzekker olarak gelir. Yâni ismi tafdil مِنْ ile kullanıldığı zaman çekimi yoktur.⁶³

Örnek: زَيْدٌ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو “Zeyd Amrdan daha faziletlidir.” Örnekte أَفْضَلُ'nun mevsûfuda aynı أَفْضَلُ gibi müfret ve müzekkerdir.

Örnek: فَاطِمَةُ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو “Fatma Amr'dandaha faziletlidir.” Örnekte أَفْضَلُ'nun mevsûfu müfret ve müennes olmasına rağmen أَفْضَلُ mevsûfuna uymamıştır.

Örnek: اَلزَّيْدَانِ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو “İki Zeyd Amr'dan daha faziletlidir.” Örnekte أَفْضَلُ'nun mevsûfu tesniyye ve müzekker olmasına rağmen أَفْضَلُ mevsûfuna uymamıştır.

Örnek: اَلزَّيْدُونَ أَفْضَلُ مِنْ عَمْرٍو “Zeydler Amr'dan daha faziletlidir.” Örnekte أَفْضَلُ'nun mevsûfu cem-i ve müzekker olmasına rağmen أَفْضَلُ mevsûfuna uymamıştır.

b-İsm-i Tafdilin اَلْ takısı ile kullanımı: Bu kullanım da ism-i tafdilin çekimi vardır. Yâni ism-i tafdil mevsûfuna müzekkerlik, müenneslik, müfretlik, tesniyyelik ve cem'ilik konularında uyum sağlar.⁶⁴

Örnek: زَيْدٌ اَلْأَفْضَلُ “Zeyd daha faziletlidir.” Örnekte mevsûf, müfret ve müzekker olduğu gibi ism-i tafdilde müfret ve müzekkerlikte ona uymuştur.

Örnek: فَاطِمَةُ اَلْأَفْضَلَى “Fatıma daha faziletlidir.” Örnekte ism-i tafdil mevsûfuna müfretlik ve müenneslikte uymuştur.

Örnek: اَلزَّيْدَانِ اَلْأَفْضَلَانِ “İki Zeyd daha faziletlidir.” Örnekte ism-i tafdil tesniyyelik ve müzekkerlikte mevsûfuna uymuştur.

⁶³ Meylani, *age*, 312-313-314.

⁶⁴ Meylani, *age*, 312-313-314

Örnek: *أَلزَّيْدُونَ أَأَفْضَلُونَ* “Zeydler daha faziletlidir.” Örnekte ism-i tafdil cem’ilik ve müzekkerlik konularında mevsûfuna uyum sağlamıştır.

c-İsm-i tafdil izâfe ile kullanılması: Bu kullanımda ism-i tafdil müzafun ileyhisi müfaddalün aleyh□ ise ism-i tafdilinde iki kullanımda caizdir. Yâni mevsûfuna uyarak da kullanıla bilir, mevsûfuna uymadan da kullanıla bilir.⁶⁵

Örnek: *أَلزَّيْدَانِ أَفْضَلُ الرَّجَالِ* “İki Zeyd erkeklerin en faziletlisidir.” Mevsûf tesniyye olduğu halde ism-i tafdil müfret olarak kullanılmıştır.

Örnek: *أَلزَّيْدَانِ أَفْضَلَا الرَّجَالِ* “İki Zeyd erkeklerin en faziletlisidir.” Mevsûf tesniyye olduğu için ism-i tafdilde tesniyye olmuştur.

Örnek: *هَيْدُ أَفْضَلُ النِّسَاءِ* “Hind kadınların en faziletlisidir.” Mevsûf müennes olduğu halde ism-i tafdil müzekker kalıbıyla kullanılmıştır.

Örnek: *هَيْدُ فَضْلَى النِّسَاءِ* “Hind kadınların en faziletlisidir.” Mevsûf müennes olduğu için ism-i tafdilde müennes kalıbı ile kullanıldı.⁶⁶

İsim-i tafdil müzafun ileyhisi müfaddalün aleyh degilse, ism-i tafdil mevsûfuna uyum sağlar.

Örnek: *أَلزَّيْدَانِ أَفْضَلَا الْقَرْيَةِ* “İki Zeyd köyün en faziletlisidir.”

هَيْدُ فَضْلَى الْقَرْيَةِ “Hind köyün en faziletlisidir.”

F. Master

Zamana bağlı olmaksızın bir işi bir durumu anlatan sözdür. Masterlar fiillerinin yaptığı amelin aynısını yaparlar. Yâni Müteaddî fiilin mastarıysa fâil ve mef’ûlü bih de amel eder. Lazımı fiilin mastarıysa sadece fâilde amel eder.⁶⁷

Masterların ameli iki şekilde gerçekleşir.

⁶⁵ Meylani, *age*, 312-313-314

□ Müfaddalün aleyh: kendisine karşı başkası üstün tutulan, kendisine mukayese edilen

⁶⁶ Meylani, *age*, 313

⁶⁷ İbn Mâlik, *age*, 35.

a-Mastar, fiilin yerine girdiği için amel etmiştir. Örnek : *ضَرْباً زَيْدًا* "Zeydi döv." Örnekte Mef'ûl-i mutlak olan *ضَرْباً* kelimesi 'ضَرْبٌ' in yerine geçtiği için *زَيْدًا* de amel etmiştir. Dolayısıyla silinen fiilin mânâsı malhuz (düşünüldüğü) olduğu için dış görünüşte mastar amel etmiş gibi görünsede gerçekte mukadder ve malhuz olan fiil amel etmiştir.⁶⁸

b-Mastar, mastar edatlarından *أَنْ* ya da *مَا* ile takdir edildiği için amel etmiştir. Mastarın ameli konusu denilince akla gelen bu ikinci şıktır.⁶⁹ Örnek: *عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِكَ* "Senin Zeydi dövmen beni şaşırttı." Örnekte mastar olan *ضَرْبٌ* amel etmiştir. Mastarın yerine *أَنْ ضَرَبْتَ* ya da *مَا ضَرَبْتَ* getirilebilir. Yâni mastarın amel etme sebebi *أَنْ ضَرَبَ* ya da *مَا ضَرَبَ* ile takdir edilmesidir.

Bu mastarların kullanımı üç şekildedir.

a. *أَلْ* takılı kullanılması: *عَجِبْتُ مِنَ الضَّرْبِ زَيْدًا* Mastarın *أَلْ* takılı olarak amel etmesi çok azdır.

b.Tenvinli kullanılması: *عَجِبْتُ مِنْ ضَرْبِ زَيْدٍ عَمراً* Tenvinli olarak amel etmesi *أَلْ* takılı olarak amel etmesinden daha fazladır.

c.İzâfeli kullanılması: İzâfe edilen mastar mütead olup fâiline izâfe edilmiş ise mef'ûl mensûb olarak zikredilir.

Örnek: *عجبت من شرب زيد العسل* "Zeydin balı içmesine hayret ettim."

Mef'ûluna izâfe edilmişse fâili merfû' olarak zikredilir.

Örnek: *عجبت من شرب العسل زيد*⁷⁰ "Zeydin balı içmesine hayret ettim."

Mastarın fâili, naib olmaksızın silinebilir. Yâni diğer şeylerde fâil silinirse; nâibi fâil gelirken mastarlarda fâil silinince nâibi fâil gelmez⁷¹. Ve bu özellik sadece mastara

⁶⁸ İbn Akîl, *age*, II, 53-54.

⁶⁹ İbn Akîl, *age*, II, 53-54.

⁷⁰ İbn Akîl, *age*, II, 59; İbn Malik, *age*, 35.

⁷¹ Çârperdî, *age*, 29; Meylanî, *age*, 303

mahsustur. Mastarın içinde mustetir zamir gelemmez. Mastarın Ma'mûllü mastardan öncesine takdim edilemez.⁷²

G. İzâfe Edilen İsim

Kıyasi âmillerden yedincisi izâfe edilen isimdir. İzafet: bir şeyi başka bir şeye dayandırmak anlamına gelmektedir. Bu durumdaki iki kelimedenden birincisine muzâf (tamlanan) ikincisine ise muzâfun ileyhi (tamlayan) denilir. Muzâf, muzâfun ileyhiden önce gelir. Muzâfın sonundaki tenvin, tensiye ve cem'i nunları düşer. Muzâfın i'rabı (harekesi) cümledeki konumuna göre yâni âmillere göre değerlendirilir. Muzâfun ileyhi ise her zaman mecrûrdur.⁷³

İzâfenin Kısımları:

İzâfe cümleye yaptığı katkıya göre ikiye ayrılır.

a-Mânevî İzâfe: İzâfenin cümleye faydası mânâyâ yönelikse bu izâfeye mânevî izâfe, mahd izâfe ya da hakiki izâfe denilir.⁷⁴

Mânevî izâfenin tanımı: Mânevî izâfeyi üç şıkta tanımlayabiliriz.

Sıfat olmayan (*ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe olmayan*) bir kelimenin kendi ma'mûlü dışındaki (*fâili ve mef'ûlu dışındaki*) başka bir kelimeye izâfe edilmesidir. Örnek: غُلامٌ زيدٌ “Zeydin kölesi” Örnekte müzaf, ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe olmadığından sıfat değildir. Müzâfun ileyhi ise izâfeden önce müzâfın fâili ya da mef'ûlu olmadığı için ma'mûl değildir. Dolayısıyla gayrı sıfat gayrı ma'mûlla izâfe edilmiştir.⁷⁵

Sıfat olmayan (*ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe olmayan*) bir kelimenin kendi ma'mûlun'e (*izâfeden önceki fâiline ya da mef'ûlune*) izâfe edilmesidir. Örnek: ضَرْبٌ زَيْدٍ “Zeydin vuruşu/Zeydin vuruluşu” Örnekte müzaf mastar olduğundan

⁷² Birgivî, *age*, 138; Meylanî, *age*, 303.

⁷³ Hayreddin Karaman& Bekir Topaloğlu, *Arapça dilbilgisi sarf-nahiv*, Ensar Neşriyyat, İstanbul, 2005, 223.

⁷⁴ İbn Malik, *age*,33; Üşmûni, *age*, II, 65.

⁷⁵ Meylanî, *age*,314-315.

gayrı sıfattır. Muzâfun ileyhi ise izâfeden önce fâil, mef'ûl ya da nâibi fâil olduğu için ma'mûldur. Dolayısıyla gayrı sıfat ma'mûluna izâfe edilmiştir.

Sıfatın ma'mûl olmayan kelimeye izafesi: Yâni sıfat olan (*ismi fâil, ismi mef'ûl ve sıfat müşebbehe olan*) bir kelimenin ma'mûlü dışındaki bir kelimeye (*fâil ve mef'ûlünün dışındaki bir kelimeye*) izâfe edilmesidir.

Örnek: زَيْدٌ مُصَارِعُ الْقَرْيَةِ “Zeyd köyün güreşçisidir.” Örnekte muzâf olan مُصَارِعُ ismi fâildir. Yâni sıfattır. Fakat muzâfun ileyhi olan الْقَرْيَةِ izâfeden önce fâil ya da mef'ûl olmadığından ma'mûl değildir.

Mânevî izâfe de kendi arasında beyâniyye, zarfiyye ve lamiyye olmak üzere üç kısma ayrılır.⁷⁶

İzâfe-i beyâniyye “الإِضَافَةُ بِمَعْنَى مِنْ” : Muzâfun ileyhi muzâfin cinsi olursa, yâni müdafun ileyhiyi muzâfa haber yapılabiliyorsa ya da sıfat yapılabiliyorsa burada yapılan izâfe, izâfeyi beyâniyyedir.

Örnek: خَاتَمُ فِضَّةٍ “Gümüşten yüzük” Örnekte الْخَاتَمُ فِضَّةٌ deyip mübtedâ haber ya da رَأَيْتُ الْخَاتَمَ الْفِضَّةَ gibi sıfat mevsûf yapılabilir.

İzâfe-i Zarfiyye “الإِضَافَةُ بِمَعْنَى فِي” : Muzâfun ileyhi muzâfin zarfi olursa yâni muzâfi içine alıyorsa burada yapılan izâfe, izâfeyi zarfiyyedir.

Örnek: ضَرَبُ الْيَوْمِ “Günün vuruşu” Örnekte muzâfu ileyhi olan الْيَوْمِ muzâfin zarfidir.

İzâfe-i Lamiyye “الإِضَافَةُ بِمَعْنَى الْأَمِّ” : Muzâfun ileyhi, muzâfin cinsi de değil zarfi da değilse yapılan izâfe izâfeyi lamiyye olur.

Örnek: غُلَامٌ زَيْدٍ⁷⁷ (Zeydin kölesi) Örnekte muzâfun ileyhi olan زَيْدٍ muzâfin cinsi olmadığı gibi, muzâfin zarfi da değildir.

⁷⁶Mumammed Muhyiddin Abdulhamit, *Et-Tuhfetü's-seniyye bi-Şerhi'l-Mukaddimeti'l-Âcrumiyye*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2015, 312.

İzâfi Mânevînin Faydaları: İzâfi mânevînin iki faydası vardır.

Muzâfun ileyi ma'rife olursa izâfe ile muzâf da ma'rife olur. Örnek: : غُلامٌ زَيْدٍ
“Zeydin kölesi” Örnekte غُلامٌ izâfeden önce nekra bir kelimeydi. Ama bu kelime alemiyyet'ten (özel isim) dolayı ma'rife olan زَيْدٍ'e izâfe edilidiği için ma'rifeye dönüşmüştür. Yâni muzâfun ileyhiye nisbetinden dolayı ma'rifelik kazanmıştır.

Muzâfun ileyi nekra olursa muzâfa tahsislik (ortakların azalması) faydası verir.

Örnek: غُلامٌ رَجُلٍ⁷⁸ (adamın kölesi) Örnekte nekra olan غُلامٌ kelimesi erkeklerin kölesi, kadınların kölesi, çocukların kölesi olmaya ihtimaliyken; yine nekra olan رَجُلٍ'e izâfe edilip ortakları azalmış ve sadece erkeklerin kölesi ihtimali kalmıştır.

Bundan dolayı izâfe-i mânevîde muzâfın tarif edatı olan اَنَّ takısından soyutlanması gerekir.⁷⁹Yâni اَلْغُلامُ زَيْدٍ ya da اَلْغُلامُ رَجُلٍ denilmesi caiz değildir.

b-Lafzi izâfe: İzâfenin faydası sadece lafza dayanıyor, mânâ bakımından her hangi bir fayda sağlamıyorsa bu izâfeye lafzi izâfe, mecazi izâfe ya da izâfi gayri mahde isimleri verilir. Lâfzî izafe bir sıfatın kendi ma'mûlune izâfe edilmesiyle gerçekleşir. Sıfattan ism-i fâil, ism-i mef'ûl ve sıfat-ı müşebbehe kast edilmektedir⁸⁰. Ma'mûlden ise izâfe edilmeden evvel sıfatın fâili ya da mef'ûlu kast edilmektedir.

Örnek: عَمْرُو ضَارِبٌ زَيْدٍ اَلْآنَ “Amr Zeyd'i şimdi dövendir.” Örnekte cümlenin aslı عَمْرُو ضَارِبٌ زَيْدًا اَلْآنَ idi. İsm-i fâil olan ضَارِبٌ, mef'ûlu olan زَيْدًا'e izâfe edilmiştir.

Örnek: زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهَهُ “Zeyd yüzü güzel olandır,” cümlenin aslı زَيْدٌ حَسَنٌ اَلْوَجْهِه idi. Sıfat müşebbehe olan حَسَنٌ, fâiline yâni وَجْهَهُ'ya izâfe edilmiştir.

⁷⁷ Çarperdi *age*, 21; Meylanî, *age*, 216.

⁷⁸ İbni Mâlik *age*,33; Çarperdi, *age*, 22; Üşmani, *age*, II, 63.

⁷⁹ Çarperdi, *age*, 22 .

⁸⁰ Meylanî, *age*, 215.

Örnek: زَيْدٌ مُؤَدَّبٌ الْخُدَامِ⁸¹ “Zeyd hizmetçileri edeplenmiş olandır,” cümlenin aslı زَيْدٌ مُؤَدَّبٌ خِدَامُهُ idi. İsmi mef’ûl olan مُؤَدَّبٌ naibi fâili olan خِدَامُهُ’ya izâfe edilmiştir.

Lâfzî İzâfenin Faydaları

Müfretlerde tenvin silinir.⁸² Örnek: ضَارِبٌ عَمْرًا Örneğin aslı: ضَارِبٌ عَمْرٍو idi. Müfret olan ضَارِبٌ izâfeden önce tenvinliydi. İzâfe edilince tenvini silindi.

Tesniyye ve cem’lerde nûn silinir.⁸³ Örnek: الرَّجُلَانِ ضَارِبَا زَيْدٍ cümlesinde tesniyye olan ضَارِبَا ‘nin aslı ضَارِبَانِ idi. Yâni sonunda tesniyelik nunu vardı. İzâfe edilince tesniyye nunu silindi.

Örnek: ضَارِبُوا الرَّجَالَ ضَارِبُوا زَيْدٍ cümlesinde izâfeden önce cem’i olan ضَارِبُوا ‘nun aslı ضَارِبُونَ idi. Yâni sonunda cem’ilik nun’u varken izâfeden sonra silinmiştir.

Bazende mudafun ileyden zamir silinir. Örnek: زَيْدٌ حَسَنُ الْوَجْهِ cümlenin aslı زَيْدٌ حَسَنٌ وَجْهُهُ ya da زَيْدٌ الْحَسَنُ الْوَجْهَ مِنْهُ idi. İzâfeden sonra muzâfu ileyhideki zamir silinip, zamirin yerine muzâfta ال takısı getirildi.⁸⁴

Fakat izâfe edilen sıfat mâzî mânâsında olursa yapılan izâfe, izafi mânevîye olur ve tarif faydası verir. Örnek: ⁸⁵ فَاطِرِ اللَّهِ فَاطِرِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ Ayetteki فَاطِرِ mâzî mânâsında olduğu için izâfe ile ma’rife (belirli) olmuş ve ma’rife olan اللَّهُ ‘a sıfat olmuştur.

Lâfzî İzâfede ال Takısı

Muzâf tesniye ya da cem’i müzekkeri sâlim olursa ال takısı gelebilir. Örnek: هَذَانِ ⁸⁶ هَؤُلَاءِ الضَّارِبُوا زَيْدٍ “Bu ikisi Zeyd’i dövenlerdir.” Örnek: هَؤُلَاءِ الضَّارِبُوا زَيْدٍ “Bunlar

⁸¹ Çarperdi, *age*, 21.

⁸² Meylanî, *age*, 217.

⁸³ Meylanî, *age*, 217.

⁸⁴ Meylanî, *age*, 219

⁸⁵ Fâtır 35/1

⁸⁶ İbn Malik, *age*, 33; İbn Akîl, *age*, II, 14.

Zeyd ‘i dövenderdir.” Birinci örnekte muzâf tesniye, ikinci örnekte ise cem’i müzekkeri sâlim olduğu için اَلْ takılı gelmesi caiz görülmüştür.

Muzâfta اَلْ takısı olduğu gibi muzâfun ileyhide’de اَلْ takısı varsa caiz olur.

Örnek: هَذَا الضَّارِبُ الرَّجُلِ “*Bu adamı dövendir.*” Örnekte hem muzâf olan الضَّارِبُ da hemde muzâfun ileyhi olan الرَّجُلِ de اَلْ takısı geldiği için bu örnek caiz kılınmıştır.⁸⁷

Muzâfta اَلْ takısı olup, muzâfu ileyhinin muzâfu ileyhisin de اَلْ takısı varsa caiz olur. Örnek: هَذَا الضَّارِبُ غُلَامِ الرَّجُلِ “*Bu adamın kölesini dövendir.*” Örnekte muzâf olan الضَّارِبُ da اَلْ takısı vardır. الضَّارِبُ ‘nun muzâfu ileyhisi olan غُلَامِ de اَلْ takısı yoktur. Fakat muzâfu ileyhinin, muzâfu ileyhisi olan الرَّجُلِ kelimesinde اَلْ takısı olduğu için bu örnekte caiz kılınmıştır.⁸⁸

H. Tamamlanmış Mübhem İsim

Mübhem□ bir isim dört şeyden birisiyle tamamlanacak olursa kendisinden sonraki temyîzine izâfe edilmekten istiğna edip (izafeden zengin kalıp), kendisinden sonrasını temyîz olarak mensûp yapar. Mübhem ismi (belirli olmayan isim) tamamlayan dört şey: tenvin, tesniye nûnu, cem’i nûnuna benzeyen nun ve izâfedir.⁸⁹

Tenvin ile tamamlandığı için kendisinden sonraki ismi temyîz olarak mensûb yapan ism-i mübheme örnek: عِنْدِي رَأْفُودٌ خَلًّا “*Yanımda bir küp sirke vardır.*” Örnekte رَأْفُودٌ kelimesi mübhem bir isim olup, tenvinle tamamlandığı için temyîzine izâfe edilmemiş ve temyîzini mensûb yapmıştır.

Tesniye nun’u ile tamamlandığı için kendisinden sonraki ismi temyîz olarak mensûb yapan ism-i mübheme örnek: عِنْدِي مَنَوَانٍ سَمْنًا “*Yanımda iki men⁹⁰ yağ*

⁸⁷ İbn Malik, *age*, 33; İbn Akîl, *age*, II, 12.

⁸⁸ İbn Malik, *age*, 33; İbn Akîl, *age*, II, 12.

□Mübhem isim: mânâsı açık olmayan, mânâsında kapalılık olan isim.

⁸⁹ el-Cürçânî, Abdül kahir b. Abdirrahman el-Cürçânî, *el-Avâmilü'l-mie (mietü amil)*, Haşemi Yayınları, İstanbul, 2016, 25-26.

⁹⁰ *Men bir ölçek olup, hanifilere göre 812.5 gram, cumhura göre ise 773.5 gramdır.*

vardır.” Örnekte مَتَوَانٍ kelimesi tesniye nûnu ile tamamlandığı için temyîzine izâfe edilmemiş ve temyîzini mensûb yapmıştır.

Nûni şibhi cem’i ile tamamlandığı için kendisinden sonraki ismi temyîz olarak mensûb yapan mübhem isme örnek: عِنْدِي عِشْرُونَ دِرْهَمًا “*Yanımda yirmi dirhem vardır.*” Örnekte عِشْرُونَ kelimesi nûni şibhi cem’i ile tamamlandığı için kendisinden sonrasına izâfe edilmemiş ve kendisinden sonrasını temyîz olarak mensûb yapmıştır.

İzâfe ile tamamlandığı için kendisinden sonraki ismi temyîz olarak mensûb yapan mübhem isme örnek: عِنْدِي مَلُؤُهُ عَسَلًا “*Yanımda kap dolusu bal vardır.*” Örnekte مَلُؤُهُ kendisinden sonraki zamire izâfe edilerek tamamlandığı için artık ikinci kez temyîzine izâfe edilemediğinden dolayı temyîzi olan عَسَلًا ‘i mensûb yapmıştır.

Tenvin ile ya da tensiye nunu ile tamamlanmış mübhem isimlerin izâfe-i beyânîyye ile⁹¹ temyîzine izâfe edilip temyîzini cerre yapması da caizdir.⁹²

Örnek: عِنْدِي رَأْفُودٌ حَلٍ “*Yanımda bir küp sirke vardır.*” Örnekte رَأْفُودٌ temyîzine izâfe edilmiş ve temyîzini cerre yapmıştır.

Örnek: عِنْدِي مَتَوَانٍ سَمْنٍ “*Yanımda iki men yağ vardır.*” Örnekte مَتَوَانٍ temyîzine izâfe edilmiş ve temyîzini cerre yapmıştır.

I.Fiilin mânâsını İçinde Barındıranlar

İçinde fiilin mânâsını barındıran tüm câmid lafızlar içinde barındırdığı fiil gibi amel ederler.⁹³

Fiilin Mânâsını İçinde Barındıran Lafızlar:

a.Esmaul-Ef'al (Fiil isimleri)

b.Zarfi Müstakarr

⁹¹ el-Eyyûbi, *age*, I, 309; Adali, *age*, I, 309.

⁹² Birgivi, *age*, 141.

⁹³ Birgivi, *age*, 141.

c.İsm-i Mensûb

d.İsm-i Müstea'r

e.Sıfat mânâsını İfade Eden Lafız

f.İsm-i İşaretler (İşâret isimleri)

g.Hurûfi Müşebbehe Bil Fiillerden لَيْتَ ve لَعَلَّ - كَأَنَّ

h.Hurûfu'n-Nidâ

ı.Teşbih Harfi

i.Tenbih Harfi

j.Nefiy Harfi⁹⁴

a.Esmaü'l-Ef'al (Fiil isimleri): Emir, mâzî ya da muzari mânâsındadırlar. İçlerinde fiil mânâsı mevcûd olduğu halde fiil gibi çekimleri olmayıp ismin alâmetlerini taşırlar. İçlerinde barındırdıkları fiil gibi amel ederler. Ma'mûllerinin kendilerinden önce gelmesi caiz değildir.⁹⁵

Emir mânâsında olanlar: دُونَكَ - عَلَيْكَ - بَلَاءَ - حَيْهَلْ - هَاتِ - هَلْمَ - رُوَيْدَ - هَاءَ

Mâzî mânâsında olanlar: وَشَكَانَ ve سَرَّعَانَ - سَنَّانَ - هَيْهَاتَ

Bazı esmaü'l-ef'alların muzâri mânâsında olabileceği âlimler tarafından kabul edilmiştir.⁹⁶

Örnek: رُوَيْدَ زَيْدًا “Zeyd'e mühlet ver” Örnekte رُوَيْدَ ism-i fiil olup mahallen merfû' mübtedâdır. Fâili içinde mustetir olan أَنْتَ' dir. Fâili sedde mesedde'l haberdir. (haberine yerine geçmiştir.) زَيْدًا ise ismi fiilin mef'ûlu olmuştur. Dolayısıyla رُوَيْدَ müteaddi fiilin mânâsını taşıdığı için müteaddi fiil gibi amel etmiştir.

⁹⁴ Birgivî, *age*, 143.

⁹⁵ Birgivî, *age*, 141.

⁹⁶ İbn Akîl, *age*, II, 236.

Örnek : هَيْهَاتَ ذَلِكَ “Bu ne kadar uzak!” Örnekte هَيْهَاتَ ismi fiil olup mahallen merfû’ mübtedâdır. ذَلِكَ ise fâil olup sedde mesedde’l haberdır. (haberine geçmiştir.) Dolayısıyla هَيْهَاتَ lâzımî fiilin mânâsını içinde barındırdığı için lâzımî fiil gibi amel etmiştir.

b-Zarf-ı Müstakarr (zarf-ı amme): Zarfın ve car mecrûrun muteallakı □ umûmî mânâlı fiillerden □ olup, mezkûr değil mezkur hükmünde de değilse bu zarfa, zarf-ı Müstakarr denilir.⁹⁷ Zarfı Müstakarr mef’ûlu bihi de amel etmez. Fâil zahirde ise kûfe âlimlerine göre her zaman, Basra âlimlerine göre ise sadece altı şeyden birine i’timat edince amel eder. Zahir fâil ve mef’ûlun dışındaki şeylerde ise şart aranmaksızın amel eder.⁹⁸

Zarfın mübtedâya i’timat edip zahir fâilde amel etmesine örnek: زَيْدٌ عِنْدَهُ مَالٌ “Zeyd yanında mal olmaktadır.” Örnekte zarf-ı Müstakarr olan عِنْدَهُ mübtedâya yâni زَيْدٌ ‘e i’timat ettiği için kendinden sonraki ismi zahir olan مَالٌ da amel edip kendisine fâil yapmıştır.

Zarfın mevsûfa i’timat edip zahir fâilinde amel etmesine örnek: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ فِي الدَّارِ أَبِي “Babası evde olan adamın yanından geçtim.” Örnekte zarfı Müstakarr olan الدَّارِ أَبِي mevsûfa i’timat ettiği için ism-i zahir olan أَبِي da amel edip fâil yapmıştır.

Zarfın zilhâle i’timat edip fâili zahirde amel etmesine örnek: مَرَرْتُ بِزَيْدٍ عَلَيْهِ جُبَّةٌ “Üzerinde cübbe olduğu hâlde Zeydin yanından geçtim.” Örnekte zarf-ı Müstakarr olan عَلَيْهِ zilhâlı olan زَيْدٍ a i’timat ettiği için ism-i zahir olan جُبَّةٌ de amel edip fâil yapmıştır.

⁹⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensari el-Mısri, *Muğni’l-Lebib an Kütübi’l-e’Arab*, Elmektebetül Mahmudiye İstanbul, tsz, II, 79; İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensari el-Mısri, *el-İ’rab ‘an Kava’idi’l-İ’rab*, Haşimi Yayın evi, İstanbul, 2017, 23; Ahmet bin Muhammed es-Sivasi Sivasizade, *Hellu Mea’kidi’l Kavai’di’l-Lati Tesbûtu bid-Delaili veş-Şevahid*, Haşimi Yayın evi, İstanbul, 2017, 151; Birgivi, *age*, 142.

□ Muteallak: Harfî cerlerin ya da zarfların bağı buldukları kelimelere denilir.

□ Umûmî mânâlı fiiller: Bu fiiller yedi tanedir. Bunlar: وقع- ثبت- وجد- حصل- كان- استقر- لايس fiilleridir.

⁹⁸ Birgivi, *age*, 142; Erkutni, Molla Yunus el-Erkutni, *Zurûf*, Haşimi Yayinevi, İstanbul 2017, 14.

Zarfın ism-i mevsûle i'timat edip ismi zahiri fâil yapmasına örnek: جَائِنِي الَّذِي فِي الدَّارِ أَبُوهُ “Babası evde olan adam bana geldi.” Örnekte zarf-ı Müstakarr olan فِي الدَّارِ ism-i mevsûl olan الَّذِي‘ye i'timat ettiği için ism-i zahir olan أَبُوهُ ‘da amel edip fâil yapmıştır.

Zarfın nefy edatına i'timat edip fâili zahirde amel etmesine örnek: مَا فِي الدَّارِ أَحَدٌ “Evde hiç kimse yoktur.” Örnekte zarf-ı Müstakarr nefy edatına olan مَا‘ya i'timat ettiği için ism-i zahirde amel edip fâil yapmıştır.

Zarfın istifham edatına i'timat edip fâili zahirde amel etmesine örnek: 99 أَ فِي اللَّهِ شَكٌّ “Allah hakkında şüphe mi var?” Örnekte zarf-ı müstakarr istifham edatı olan hemzeye i'timat ettiği için ismi zahirde amel edip fâil yapmıştır.

Kûfe âlimlerine göre zarf bu altı şeye i'timat etmediği halde yine ismi zahirde amel edip ismi zahiri fâil yapabilir. Örnek : فِي الدَّارِ زَيْدٌ “Zeyd evdedir.” Örnekte Kûfe âlimlerine göre zarf, i'timat etmediği halde ismi zahir olan زَيْدٌ‘da amel edip fâil yapmıştır. Basralı âlimler ise bu örnekte zarfı haberi mükaddem (mübtedâdan önce gelen haber), زَيْدٌ‘üda haberinden sonra gelen mübtedâ yapmışlardır. Geçen tüm örneklerde de ismi zahiri fâil yapmayıp mübtedâ yapmak caiz kılınmıştır.¹⁰⁰

c-İsm-i Mensûb: Bir kişinin nereli olduğunu ya da bir şeyin nereye nisbet edildiğini bildiren, sonuna şeddeli ya (ي) eklenen isimlere ismi mensûb denilir.¹⁰¹ İsm-i mensûblar mânâ bakımından ism-i mef’ûl mânâsı taşıdıkları için, ism-i mef’ûl gibi amel eder ve ism-i mef’ûlun amelinde şart koşulan i'timat buradada şart koşulmuştur.

Örnek: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ هَاشِمِيٍّ أَخُوهُ “Kardeşi Haşim kabilesinden olan adamın yanından geçtim.” Örnekte ism-i mensûb olan هَاشِمِيٍّ mevsûfa i'timat ettiği için kendisinden sonra gelen أَخُوهُ‘da amel edip naib-i fâil yapmıştır.

⁹⁹ İbrahim,14/10

¹⁰⁰ Sivasizade, *age*,151.

¹⁰¹ Karaman & Topaloğlu, *age*, 48.

d-İsm-i Mûstea'r (İstia'reli olarak kullanılan isim): Bir benzerlikten dolayı bir kelimenin mevzûu'lehusu yâni asıl mânâsının dışındaki başka bir mânâda kullanılmasına istia're denilir. Bu isimlerde filin mânâsını barındırdıkları zaman fiil gibi amel ederler. Örnek: مَرَرْتُ بِرَجُلٍ أَسَدٍ غَلَامُهُ “Kölesi aslan olan yâni aslan gibi cesaretli olan adamın yanından geçtim.” Örnekte أَسَدٍ kelimesi ismi fâil olan مُجْتَرِيٌّ “cesaretli” kelimesine istia're edilmiştir. Dolayısıyla ismi fâil mânâsını içinde taşıdığı için ismi fâil gibi amel edip, kendisinden sonra gelen غَلَامُهُ da amel edip fâil yapmıştır.

e-Sıfat mânâsını içinde barındıran câmid isimler: Câmid□ olan bir kelime müştaka□ tevil edilirse, sıfat mânâsını içinde barındırdığı için sıfat gibi amel eder.

Örnek:¹⁰² وَ هُوَ الَّذِي فِي السَّمَاءِ إِلَهٌ وَفِي الْأَرْضِ إِلَهٌ “O, gökte de ilâh olandır, yerde de ilâh olandır.” Ayette zarf olan فِي السَّمَاءِ câmid olduğu halde müştaka tevil edilip, sıfat mânâsını içinde barındıran إِلَهٌ'a müteallak olmuştur. Yâni إِلَهٌ sıfat olan مَعْبُودٌ mânâsını içinde barındırdığı için zarfta amel etmiştir.¹⁰³

f-İsm-i işaretler (işaret isimleri): İşaret isimleride filin mânâsını barındırdıkları için amel edebilirler. Örnek: هَذَا زَيْدٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَمَامَ الْأَمِيرِ جَالِسًا “Cuma günü Emir'in önünde oturduğu halde şu kişi Zeyddir.” Örnekte ism-i işaret olan هَذَا filin mânâsını (يَوْمَ أُشِيرُ) içinde barındırdığı için kendisinden sonra gelen zarfu zaman ” يَوْمَ الْجُمُعَةِ”, zarfu mekân “أَمَامَ الْأَمِيرِ” ve hâl'de” جَالِسًا” amel etmiştir.¹⁰⁴

g-el-Hurûfu'l-müşebbehetu bil' fiil: Bu harfler altı tane olmalarına ve hepsinde de fiil mânâsı olmasına rağmen bunlardan sadece لَعَلَّ - لَيْتَ ve كَأَنَّ filin mânâsını barındırdığı için kiyasi olarak amel ederler. إِنَّ - أَنْ ve لَكِنَّ nin isim ve haberleri dışındaki şeylerde amel ettikleri görülmemiştir.¹⁰⁵

¹⁰² Zuhurf/43,84

□ Câmid isim: bir varlığa isim olarak verilmiş olup, hiçbir kelimedenden türememiş olan isimlerdir.

□ Müştak isim: bir fiil ya da bir isimden türemiş olan isimlerdir.

¹⁰³ Sivasizade, *age*, 137.

¹⁰⁴ Adalı, *age*, I, 324.

¹⁰⁵ Fethü-l Esrar, *age*, I, 324.

Örnek: لَعَلَّ زَيْدًا يَوْمَ الْجُمُعَةِ عِنْدَنَا مَسْرُورًا “Ümit ediyorum ki Zeyd Cuma günü sevinçli olduğu halde yanımızda olur.” Örnekte لَعَلَّ kelimesi (أَتَرَجَّى) mânâsını içinde barındırdığı için zarfta ve halde amel etmiştir.

Örnek: لَيْتَكَ قَائِمًا فِي الدَّارِ “Keşke ayakta olduğun halde sen evde olsan.” Örnekte لَيْتَ kelimesi (أَتَمَنَّى) mânâsını içinde barındırdığı için hâl olan قَائِمًا de amel etmiştir.

ğ-Nidâ harfleri: Nida harfleri: يَا - أَيَا - هَيَا - أَيِ ve هَمْزَةٌ dir. Bu harflerin hepsinde (أَدْعُو) filinin mânâsı tedemmün edildiğinden bunlarda fiil gibi amel etmektedirler.

Örnek: يَا زَيْدُ رَاكِبًا “Binici olduğu halde Ey Zeyd.” Örnekte nida harfi olan يَا , fi’lin mânâsını içinde taşıdığı için halde amel etmiştir.

h-Teşbih harfleri: Benzerlik mânâsını ifâde eden harflere teşbih harfleri denilir. Bu harfler كَأَنَّ ve كَأَنَّ harfleridir.

Örnek : زَيْدٌ كَعَمْرٍو قَائِمًا “Zeyd ayakta olduğu halde Amr gibidir.” Örnekteki harfi-i cer olan teşbih edatı أَشْبَهُه mânâsını tezemmün ettiği için hal olan قَائِمًا de amel etmiştir.

1-Tenbih harfleri: Tenbih harfleri üç tanedir. Bunlar هَا - أَلَا ve أُوْ harfleridir.¹⁰⁶ Bu harflerin üçü de fiil olan أَتَّبَعُ nun mânâsını içinde barındırdıkları için fiil gibi amel ederler.

Örnek: هَذَا زَيْدٌ جَالِسًا “Oturduğu halde bu kişi Zeyddir.” Örnekte tenbih harfi olan هَا kelimesi fiilin mânâsını tezemmün ettiği için hal olan جَالِسًا de amel etmiştir.

i-Nefiy edatları: Nefiy edatlarında içlerinde اِنْتَفَى mânâsını taşıdıkları için fiil gibi amel edebilirler. Örnek: مَا أَنْتَ بِذِي عِلْمٍ كَامِلًا “Sen kâmil olduğu halde ilim sahibi değilsin.” Örnekte nefiy edatı olan مَا kelimesi اِنْتَفَى mânâsını tezemmün ettiği için kendisinden sonra zikredilmiş olan hâlde “كَامِلًا de” amel etmiştir.

¹⁰⁶ Niyazi, *age*, I, 325.

Beşinci şıktan on birinci şıka kadar anlatılan fiilin mânâsındaki kelimeler fâil ve mef'ûlu bihide amel edemezler. Bu ikisinin dışındaki ma'mûllerde (hâl, zarf ve mef'ûlu mea'huda) amel ederler.

1.1.2.Mânevî Âmiller

Mânevî âmiller: Dil ile telaffuzu mümkün olmayan yalnızca düşünmeyle var olduğu anlaşılan âmillerdir. Mânevî âmillerde iki tanedir.¹⁰⁷

1.1.2.1.Mübtedâ ve Haberin Âmili

Mübtedânın ve Haberin rafe'sini yapan âmil; ya mübtedâ ve haberin lâfzî âmillerden soyutlanması ya da ibtida'dır.¹⁰⁸ Soyutlanması'da, ibtida'da düşünme ile anlaşılan, düşünme ile fark edilen dil ile alakası olmayan şeyler olduklarından mânevî âmil sınıfına giriyorlar.

Örnek: أَحْمَدُ نَاصِرٌ “Ahmet yardımcıdır.” Örnekte أَحْمَدُ mübtedâ نَاصِرٌ ise haberdir. Mübtedâ ve haberi merfû' yapan âmil, bunların lâfzî âmillerden soyutlanmış olması ya da ibtida'dır. Lâfzî âmillerden soyutlanmak da ibtidanın da dille alakası olmayıp, düşünce ile anlaşılan şeylerdendir. Dolayısıyla mübtedâ ve haberi raf'a yapan âmil, mânevî âmildir.

1.1.2.2.Muzâri Fiilini merfû' Yapan Âmil

Fiili Muzâriyi merfû' yapan âmil konusunda âlimler ihtilafa düşmüşlerdir. Ferrâ (ö.207/822)'nında içlerinde olduğu Küfe âlimlerinin çoğuna göre fiili muzâriyi merfû' yapan âmil; nasıb ve câzımlardan soyutlanmasıdır. Basra âlimlerine göre fiili muzâriyi merfû' yapan âmil; fiili muzârinin ismin yerine girmesidir. Saleb (ö.427/1035)'e göre muzâri olmaklıktır. Kisâî (ö.189/805)'ye göre muzâriat harfleridir. İlk üç görüş akıl ve düşünce ile anlaşılıp talaffuz ile alakası olmadığından mânevî âmil olurlar.¹⁰⁹

Örnek: يَنْصُرُ “Yardım ediyor-edecek” Örnekte يَنْصُرُ'yu ref'a yapan âmil; bu kelimenin lâfzî âmillerden yâni nasıblar ve câzımlardan soyutlanmış olması, ya da bu

¹⁰⁷ Cürcânî, *age*, 26.

¹⁰⁸ İbn Akîl, *age*, I, 226.

¹⁰⁹ İbn Akîl, *age*, II, 443.

kelimenin ismin yerine girmiş olması, ya da bu kelimenin muzâri olmaklıdır. Bu sayılan üç şeyde dil ile alakalı olmadığından bunlar mânevî âmil olurlar.¹¹⁰

¹¹⁰ Sadoğlu, *age*, 544; *Birgivi*, *age*, 146.

2.İKİNCİ BÖLÜM

2.1.MA'MÛL

Ma'mûl: Âmillerin kendisinde tesir ettiği ve bu tesirden dolayı da sonunda lâfzen, takdiren ya da mahallen değişiklik olan kelimelere ma'mûl denilir. Kelimeler ma'mûl olup olmama hususunda üç kısma ayrılır.

Asla ma'mûl olamayanlar: Arap dilinde asla ma'mûl olamayan (ma'mû olabileme özelliği bulunmayan) lafızlar iki tanedir.

a. Harfler

b. Emri hazır (Emri bis-siğa, emri muhatap)

Daima ma'mûl olanlar: Arap dilinde her zaman ma'mûl olmak zorunluluğu olan lafızlar da iki tanedir.

a. İsimler

b. Fiili muzâri

Bazen ma'mûl olan lafızlar: Bu kısımdaki lafızlarda; asıl olan ma'mûl olmamalarıdır. Fakat bu kısımdaki lafızlar bazen ikinci kısmın, yâni daima ma'mûl olanların yerine kullanılıp ma'mûl olurlar. Bunlarda iki tanedir.

a. Fiili mâzî

b. Cümle¹¹¹

2.1.1.Asli Ma'mûller

Ma'mûl olabilen lafızlar iki kısma ayrılır.

Asıl ma'mûller (Ma'mûlun bil asaleti): Asalet yolu ile yâni âmilin doğrudan kendisinde tesir etmesiyle ma'mûl olanlar.

¹¹¹ Birgevi, *age*, 144-145-146.

Ma'mûlun bit'tabiiyeti: Tabiiyet yolu ile yâni başka bir ma'mûla tabi olarak âmilin kendisinde tesir etmesiyle ma'mûl olanlardır.

2.1.1.1.Merfû'lar

Asıl ma'muller yâni ma'mûlun birinci kısımda, merfû'ât, mensûbât, mecrûrât ve meczûmât olmak üzere dört kısma ayrılır.

Merfû': Arap dilin'de merfû' olan kelimeler dokuz tanedir. Bunlar:

a. Fâil

b. Naib-i Fâil

c. Mübtedâ

d. Mübtedânın haberi

e. Nâkıs fiillerin ismi

f. اِنَّ ve benzerlerinin haberi

g. Cinsi nefi eden لا'nın (umûmî olumsuzluk bildiren لا) haberi

h. ليس'ye benzeyen ما ve لا'nın ismi

ı. Nasıb ve câzımlardan soyutlanmış olan muzâri

a. Fâil (Fiil cümlesindeki özne): Fiil ya da fiilin mânâsını taşıyan ism-i fâil, sıfat-ı müşebbehe, mastar, esmaü'l-efallar, zarf ya da car-mecrûrdan sonra gelip, işi yapanı, fiili işleyeni gösteren kelimeye fâil denilir.¹¹² Fâilde asıl olan hemen fiilinden sonra zikredilmesidir. Fiil ism-i zahire isnad edilirse, âlimlerin çoğunluğuna göre tesniyelik ve cem'ilik alametlerinden soyutlanır. Fakat bazı Araplar fâil tesniye ya da cem'i olduğu zaman fiile tesniyelik ve cem'ilik alametlerini yapıştırırlar.¹¹³ Fâil dışı (müennes) olursa âmiline te'nislik (dişilik) alametleri yapıştır.

¹¹² Maksudoğlu, *age*, 259.

¹¹³ İbnu Akil, *age*, I, 414.

Örnek: جَاءَ عَلِيٌّ "Ali geldi." نَصَرَتْ فَاطِمَةُ "Fatma yardım etti." Örnekte fâil müennes olduğundan fiile müenneslik alameti olan tenis taşı yapılmıştır. ضَرَبَ الرَّجُلَانِ "İki adam dövüdü." Örnekte fâil tesniye olduğu halde fiil müfret olarak gelmiştir.

b. Naib-i Fâil: Meçhul (edilgen) olan fiillerin fâili silinmiş olup, genellikle mef'ûlün bihi, fâilin yerine geçer ve fâilin i'rabını alır. İşte böyle, gerçekte fâil olmadığı halde, görünüşünde fâilin yerine geçmiş olan, fâil gibi görünen kelimelere naib-i fâil denilir.¹¹⁴ Fâil için geçerli kurallar, naibi fâil için de geçerlidir. عَلِمَ babının □ ikinci mef'ûlu¹¹⁵, أَعْلَمَ babının □ üçüncü mef'ûlu¹¹⁶, mef'ûlu lehu ve mef'ûlu mea'hu naibi fâil olmazlar. أَعْطَى babının □ iki mef'ûlunda naibi fâil olması caiz olmasına rağmen birinci mef'ûlu naibi fâil yapmak daha iyidir.¹¹⁷ Bir cümlede mef'ûlu bihi varsa, onun naibi fâil olma önceliği vardır. Şayet mef'ûlu bihi yoksa başka şeylerde naibi fâil olabilirler.¹¹⁸

Örnek: فَتُحَّ الْأَبَابُ "Kapı açıldı." Örnekte mef'ûlu bihi naibi fâil olmuştur.

Zarfin naibi fâil olmasına örnek: سِيرَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ

Mef'ûlu mutlakın naibi fail olmasına örnek: ضَرَبَ ضَرْبٌ شَدِيدٌ

Car mecrûrun naibi fâil olmasına örnek:¹¹⁹ مَرَّ بِرَيْدٍ

c. Mübtedâ: İsim cümlesinin kendisiyle başladığı, lâfzî âmillerden soyutlanmış, müsnedün ileyh (kendine isnad edilen) olan kelimeye mübtedâ denilir.

Örnek: أَلْعِلْمُ نَافِعٌ "İlim faydalıdır."

□ عَلِمَ babı: bilgi zan ve değiştirme fiilleri(efalu'l-kulûb)

□ أَعْلَمَ babı: üç mef'û'l alan fiiller.

□ أَعْطَى babı: iki mef'û'l alıp mef'û'leri mubayin olan fiiller.

¹¹⁴ Maksudoğlu, *age*, 262.

¹¹⁵ Çarperdi, *age*, 32

¹¹⁶ Çarperdi, *age*, 32

¹¹⁷ Meylani, *age*, 337

¹¹⁸ İbnü'l-hacib, *age*, 15.

¹¹⁹ İbn Akil, *age*, I,440.

Ya da istifham ve nefiy edatlarından sonra gelip zahir bir ismi raf'a yapmış müsned olan sıfata mübtedâ denilir.

Örnek: *الزَّيْدَانِ قَائِمٌ* Örnekte ismi fâil olan *قَائِمٌ* mübtedâ olup *الزَّيْدَانِ* ism-i failin failidir. Haberin yerine geçmiştir.¹²⁰

Örnek: *الزَّيْدَانِ مَمْضْرُوبٌ* Örnekte ism-i mef'ûl olan *مَمْضْرُوبٌ* mübtedâ olup *الزَّيْدَانِ* naibi fâilidir ve haberin yerine girmiştir. Nekra isimler de tahsis olmuşlarsa mübtedâ olabilirler.

d. Mübtedânın Haberi: İsim cümlesinin ikinci ögesidir. Mübtedânın, nasıl, ne şekilde olduğunu bildirir.¹²¹ Haber müfret ve gayri müfret olmak üzere ikiye ayrılır. Gayri müfret haberler de; isim cümlesi, fiil cümlesi, car mecrûr ve zarf olmak üzere dört kısma ayrılır.¹²²

Müfredin haber olmasına örnek: *أَحْمَدُ قَائِمٌ* “*Ahmet ayaktadır.*”

İsim cümlesinin haber olmasına örnek: *أَحْمَدُ أَبُوهُ عَالِمٌ* “*Ahmet, babası âlim olmaktadır.*”

Fiil cümlesinin haber olmasına örnek: *أَحْمَدُ قَامَ أَبُوهُ* “*Ahmet, babası ayağa kalkmaktadır.*”

Car mecrûrun haber olmasına örnek: *أَحْمَدُ فِي الْمَدْرَسَةِ* “*Ahmet okuldadır.*”

Zarfin haber olmasına örnek: *أَحْمَدُ عِنْدَكَ* “*Ahmet senin yanındadır.*”

Gayri müfret olan haberden mübtedâyâ dönen bir rabit (bağ) olmalıdır. Bu rabit; zamir, işaret isimleri, mübtedânın tekrarı ya da mübtedâyı içine alan haberdeki umûmluk şekillerinde olur.

¹²⁰ Meylanî, *age*,306.

¹²¹ Mehmet Maksudoğlu, *age*, 268.

¹²² İbn Acrumi, Muhammed b. Muhammed b. Davud, *Elmükeddîmetül Acrumiyye*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2015, 191.

Zamirin rabıt olmasına örnek: زَيْدٌ قَامَ أَبُوهُ, İşaret isminin rabıt olmasına örnek: الْقَارِعَةُ مَا الْقَارِعَةُ, Haberdeki umuma örnek: زَيْدٌ نِعَمَ الرَّجُلُ

Fakat haber olan cümle, mânâ bakımından mübtedânın aynısı ise rabıta ihtiyaç duyulmaz. Örnek: قُولِي لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ¹²³

e. Nâkıs Fiillerin İsmi: Nâkıs fiiller cümleye dâhil olduktan sonra müsnedün ileyhi olan kelimeye nâkıs fiillerin ismi denilir.¹²⁴ Nâkıs fiiller diye isimlendirilen – لَيْسَ - مَا دَامَ - مَا فَتَى - مَا انْفَكَ - مَا بَرِحَ - مَا زَالَ - بَاتَ - أَضْحَى - أَمْسَى - أَصْبَحَ - صَارَ - كَانَ – لَيْسَ ve yine bu kısmın altına girmekle beraber¹²⁵ mukârabe fiilleri diye isimlendirilen طَفِقَ - جَعَلَ - أَخَذَ - كَرَبَ - أَوْشَكَ - كَادَ - عَسَى fiilleri dâhil oldukları isim cümlesinin mübtedâsını merfû’ yapıp kendilerine isim yaparlar.

Örnek: زَيْدٌ عَالِمٌ “Zeyd âlimdir”. Örnekte زَيْدٌ mübtedâ haber iken; nâkıs fiil olan كَانَ geldikten sonra كَانَ زَيْدٌ عَالِمًا “Zeyd âlim oldu.” haline gelmiş ve زَيْدٌ artık mübtedâ değil كَانِnin ismi olmuştur.

f. İN ve Benzerlerinin Haberi: Fiile benzeyen harflerin cümleye dahil olduktan sonra müsnedün bih olan kelimeye; fiile benzeyen harflerin haberi denilir.¹²⁶ El Hurûfu’l müşebbehetu bil fiil (الْأَحْرُوفُ الْمُشَبَّهَةُ بِالْفِعْلِ) olarak isimlendirilen - لَيْتَ - لَكِنَّ - لَعَلَّ harfleri isim cümlesinin üzerine dâhil olup mübtedâyı mensûb haberi merfû’ yaparlar.

Örnek: إِنَّ مُحَمَّدًا عَالِمٌ “Muhakkaki Muhammed âlimdir.”

g. Cinsi Nefiy Eden لا'nın Haberi (Umûmî Olumsuzluk Bildiren لا): لا'nın cümleye dahil olmasından sonra müsnedün bihi olan kelimeye لا'nın ismi denilir.¹²⁷

¹²³ İbn Akîl, *age*, I, 231; İbn Mâlik, *age*, 14.

¹²⁴ Meylanî, *age*, 178.

¹²⁵ Sadoğlu, *age*, 394.

¹²⁶ Meylanî, *age*, 178.

¹²⁷ Meylanî, *age*, 180.

لا'yı nefyi cins (لَا أَلَّتِي لِنَفْيِ الْجِنْسِ) olarak isimlendirilen bu harf dâhil olduğu isim cümlesinin haberini merfû' yapar.

Örnek: لَا رَجُلٌ أَفْضَلُ مِنْكَ “Senden daha faziletli hiç kimse yoktur.”

ğ. ليس'ye Benzeyen ما ve لا'nın İsmi: ما ve لا'nın cümleye dahil olmasından sonra müsnedün ileyi olan kelimeye ما'nın ismi veya لا'nın ismi denilir.¹²⁸ ما ve لا “el-Müşebbetani bi leyse” ismiyle isimlendirilen bu iki harf dahil oldukları isim cümlesinin mübtedâsını merfû' yapıp haberlerini mensûb yaparlar.

Örnek: مَا الظُّلْمُ بَاقِيًا “Zülüm baki değildir.”

h. Nâsıb ve Câzımlardan Soyutlanmış Olan Fiili Muzâri: Bir muzâri fiil eğer nasb edatlarından ve cezm edatlarından arınmışsa merfû' olur.

Örnek: يَنْصُرُ “Yardım ediyor-edecek.”

2.1.1.2.Mensûbât

Arap dilindeki mensûb olan kelimeler on üç tanedir. Bunlar:

- a. Mef'ûl-i mutlak
- b. Mef'ûlün bih
- c. Mef'ûlün fih
- d. Mef'ûlün leh
- e. Mef'ûlün maah
- f. Hâl
- g. Temyîz
- ğ. Müstesnâ

¹²⁸ Meylanî, *age*, 181.

h. Nâkıs fiillerin Haberi

1. إِنَّ ve benzerlerinin İsmi

i. Cinsi nefiy eden لَا (umûmî olumsuzluk bildiren لَا) 'nın ismi

j. لَيْسَ'ye benzeyen مَا ve لَا'nın ismi

k. Nasıpların üzerine dâhil olduğu fiili muzâriiler

a. Mef'ûl-i Mutlak: Bir örnekte fiilin ya da şibhi fiilin (fiile benzeyen) nasıllık veya niceliğini bildirmek ya da mücerret te'kit için kullanılan ve mastarlardan oluşan mef'ûllere mef'ûl-i mutlak denilir.¹²⁹ Tanımından da anlaşılacağı gibi mef'ûl-i mutlak üç kısma ayrılır.¹³⁰

Mef'ûl-i mutlak-i te'kîdî: te'kîd için gelen mef'ûl-i mutlaktır. Mânâ bakımından fiilin mânâsından bir fazlalığı olmayan mef'ûle, mef'ûlu mutlaki Te'kîdî denilir.

Örnek: نَامَ الْوَلَدُ نَوْمًا “Çocuk gerçekten çok uyudu.”

يَفِرُّ الشَّرْطِيُّ فِرَارًا “Polis öyle kaçıyordu.”

Mef'ûl-i mutlak-i nev'î: Fiilin çeşitleri, yapılış üslupları veya sıfatlarından, bir kısmına delalet eden mef'ûl-i mutlaka, mef'ûl-i mutlak-i nev'î denilir.¹³¹

Örnek: جَلَسَ جُلُوسَ الْقَاضِي “Hâkimin oturduğu gibi oturdu.”

Mef'ûlün mutlak-i adedî: Fiilin sayısına delalet eden mef'ûllere mef'ûl-i mutlak-i adedî denilir.¹³²

Örnek: قَامَ قَوْمَتَيْنِ “İki kere kalktı.”

ضَرَبَ زَيْدٌ ضَرْبَةً “Zeyd bir defa dövdü.”

¹²⁹ Karaman & Topaloğlu, *age*, 183.

¹³⁰ Mehmet Ali Arslan, *şerhü'l-Müğni Tercümesi*, Mütercim Yayınları, Batman, 2015, I, 291.

¹³¹ Arslan, *age*, I, 291.

¹³² Arslan, *age*, I, 291.

b.Mef'ûlün Bih: Fâilin yaptığı işten etkilenen şeye mef'ûlün bih denilir.¹³³ Genellikle fiile kimi-neyi, kime-neye soruları sorulunca cevap olarak gelir. Mef'ûlün bihler iki kısma ayrılır.

Mef'ûlün bih sarih: Fiil mef'ûlün bihiyi doğrudan yâni harfî cer vasıtası olmadan alıyorsa böyle mef'ûllere, mef'ûlün bih sarih ismi verilir. Bu mef'ûller sadece müteaddi fiillerde olur. Lâzımî bir fiilin mef'ûlün bih sarihi olamaz.

Örnek: *يَبِيعُ الْجَزَارُ اللَّحْمَ* “*Kasap et satıyor.*”

Mef'ûlün bihi gayrı sarih: Fiil mef'ûlün bihiyi doğrudan değil de harfî cer vasıtası ile alırsa böyle mef'ûllere mef'ûlün bih gayrı sarih denilir.

Örnek: *تَوَكَّلْتُ عَلَى اللَّهِ* “*Allaha tevekkül ettim.*”

c.Mef'ûlün Fih: Fiilin işlendiği mekânı ya da zamanı bildiren isimdir.¹³⁴ Fiile nerde, ne zaman soruları sorulunca cevap olarak gelir. Mef'ûlün fihler zaman ve mekân olmak üzere iki kısma ayrılır.

Zarfu'z-zaman: Bir işin yapıldığı zamanı bildiren mef'ûlün fihlerdir.

Örnek: *سَأَزُورُكَ غَدًا* “*Yarın seni ziyaret edeceğim.*”

2-Zarfu'l-mekân: Bir işin yapıldığı mekânı bildiren mef'ûlün fihlerdir.

Örnek: *رَأَيْتُكَ أَمَامَ الْجَامِعَةِ* “*Seni üniversitenin önünde gördüm.*”

d- Mef'ûlün Leh: Bir işin oluş sebebini bildiren mef'ûllere, mef'ûlün leh ya da mef'ûlün min eclihî denilir.¹³⁵ Fiile niçin sorusu sorulduğunda cevap olarak gelir.

¹³³ Mustafa Maral Çörtü, *Arapça Dil Bilgisi*, Marmara Üniversitesi İlahiyat, Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, 187.

¹³⁴ Maksudoğlu, *age*, 312.

¹³⁵ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensari el-Mısrî, *Şerhu Katru'n-Neda ve belu's-seda*, Nursabah Yayıncılık, Mıdyat, 2010, 397; Maral Çörtü, *age*, 196.

Mef'ûlün lehde beş şart¹³⁶ mevcut olursa mensûb olur. Bu beş şarttan biri yerinde olmaz ise harfî cerlerle mecrûr olur.

Mef'ûlün lehunun mensûb olmasının şartları:

Mef'ûlün leh olan kelime mastar olmalı,

Ef'âli'l Kulûplardan olmalı (Ef'ali cevarih olmalı),¹³⁷

Sebebiyyet mânâsını bildirmeli,

Filin fâili ile mef'ûlü lehunun fâili aynı olmalı,

Fiilin zamanı ile mef'ûlü lehunun zamanı aynı olmalı.¹³⁸

Şayet sebebiyyet mânâsını bildirme şartının dışındaki dört şarttan biri yerinde olmaz ise talil mânâsını ifade eden harfî cerlerle yâni “*Lam*” (الْلَامُ), “*Fi*” (فِي), “*Mim*” (مِنْ), “*Kaf*” (الْكَاْفُ) ya da “*ala*” (عَلَى) ile mecrûr olur.¹³⁹

Tüm şartların yerinde olmasına örnek: نَصُومُ إِطَاعَةَ اللَّهِ “*Allah'ın emrine uyalım diye oruç tutuyoruz.*”

Mastarlık şartının yerinde olmamasına örnek:¹⁴⁰ O وَالْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ “*O yeryüzünü canlıların altına serdi.*”

Ef'âli'l kulûp şartının yerinde olmamasına örnek:¹⁴¹ وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ مِنْ إِمْلَاقٍ “*Fakirlik sebebiyle çocuklarınızı öldürmeyin.*”

Fiilin zamanıyla mef'ûlü lehin zamanının aynı olmamasına örnek: فَجِئْتُ وَقَدْ نَضْتُ لِنَوْمٍ نِيَابَهَا “*Yatmak için elbiselerini çıkardığı haldeyken onun yanına gittim.*”

¹³⁶ Hudri, *age*, I,504; İbn Akîl, *age*, I, 504.

¹³⁷ Sabban, *age*, II, 123.

¹³⁸ Üşmûnî, *age*, I, 411.

¹³⁹ Sabban, *age*, II, 124.

¹⁴⁰ Rahman, 55/10

¹⁴¹ En'am, 6/151

Fiilin fâiliyle mef'ûlü lehunun fâillerinin aynı olmamasına örnek: **وَإِنِّي لَتَعْرُونِي** لَذِكْرِكِ هِزَّةٌ “*Seni hatırladığım için, beni titreme tutar.*”

Tüm şartlar yerinde olduğu halde mef'ûlü lehu yine de sebebiyet bildiren harfi cerlerle, cerre yapılabilir.¹⁴²

Örnek : **هَذَا الرَّجُلُ قَنَعٌ لِرُؤْدِهِ** “*Bu adam zahitlik için kanaat getiriyor.*”

ضَرَبْتُ زَيْدًا لِلتَّأْدِيبِ “*Edeplenmesi için Zeyd’i dövdüm.*”

e. Mef'ûlün Maah: Berâberlik mânâsını ifade eden “*vâvu’l-maiyye*” (وَإِوَاءُ الْمَعِيَّةِ) ’den sonra gelen mensûb isimdir.¹⁴³ Örnek: **جِئْتُ وَسَلِيمًا** “*Selimle beraber geldim.*”

f. Hâl: Bir cümlede fâilin, mef'ûlün ya da ikisinin birden kapalı olan durumlarını bildiren lafızlara □ hâl denilir.¹⁴⁴

Örnek: **ذَهَبَ هَارُونُ مَاثِيًا إِلَى الْجَامِعَةِ** “*Harun üniversiteye yürüyerek gitti.*”

رَأَيْتُ فَاطِمَةَ بَاكِئَةً “*Fatma’yı ağlarken gördüm.*”

كَلَّمْتُ مُحَمَّدًا قَاعِدِينَ “*Muhammed’le “ikimizde” otururken konuştum.*”

Hâl konusunda bilinmesi gereken şeyler:

Hâl nekra olur. Bazı örneklerde ma’rife bir kelime, hâl olursa o kelime nekraye tevil edilir. **اجْتَهَدُ وَحَدَاكَ** örnekteki **وَحَدَاكَ** izâfetten dolayı ma’rife olsa da biz bu kelimeyi nekra olan ve aynı mânâyı ifade eden **مُنْفَرِدًا** ile tevil ediyoruz.

Zu’l hâl (sahibu’l-hâl)¹⁴⁵ ma’rife olmalıdır. Şayet ma’rife değilse tahsîs, ta’mîm ya da tehîr, olmalı ki nekra olan şeyden hal gelebilsin. Örnek: **فِي أَرْبَعَةِ أَيَّامٍ سَوَاءً** **لِلْسَائِلِينَ**¹⁴⁶

¹⁴² İbn Mâlik, *age*, 27.

¹⁴³ Maral Çörtü, *age*, 208; Maksudoğlu, *age*, 316.

□Lafz: bir isimden, bir fiilden, bir harften, bir terkipten veya bir cümleden meydana gelen sözlere denilir.

¹⁴⁴ İbn Acrumi, *age*, 274.

Ayetteki (سواءً) nekra olmasına rağmen izâfe ile tahsis olan أَرْبَعَةً den hâl olmuştur.

Örnek:¹⁴⁷ وَمَا أَهْلَكْنَا مِنْ قَرْيَةٍ إِلَّا لَهَا مُنْذِرُونَ Ayetteki (لَهَا مُنْذِرُونَ) cümlesi, hâl cümlesidir. Bu hâl cümlesi nekra olmasına rağmen nefiy siyakında (nefiy edatından sonra) geldiği için ta'mîmlik kazanan قَرْيَةٍ'den hâl olmuştur.¹⁴⁸

g. Temyîz: Kendisinden önce geçen, mânâsı açık olmayan, mübhem bir ismin mânâsına açıklık getiren câmid ve nekra isimlere temyîz denilir. temyîzin kendisine geldiği yâni temyîzin mânâsına açıklık getirdiği mübhem isme'de mümeyyez denilir.¹⁴⁹

Örnek: شَرِبْتُ كَأْسًا لَبَنًا “Bir bardak süt içtim.” Örnekteki كَأْسًا kelimesi mübhemdir. Yâni bardağın içinde süt, su, yağ vb. ne olduğu belli olmadığından kapalıdır. لَبَنًا sözü bu kapalılığı giderdiği için temyîz olmuştur. Temyîze ihtiyaç duyan mübhemler yâni mümeyyezler, cümledeki nisbet ve miktara delalet eden müfretler olmak üzere ikiye ayrılır.¹⁵⁰

Cümledeki Nisbetin temyîzi: Bu temyîze malhûz temyîz de denilir. Bu temyîz açık olarak görülmeyen fakat cümleden anlaşılan mümeyyezin temyîzidir.

Örnek: زَادَهُ اللهُ عِلْمًا “Allah onun ilmini arttırsın. Allah onu ilim bakımından arttırsın.”

طَابَتِ الرِّيفُ هَوَاءً “Kırın havası temizdir. Kır, havası bakımından temizdir.”

Miktara delalet eden müfretlerdeki temyîz: Melfûz mümeyyez olarak isimlendirilen bu temyîz ağırlık, hacim, alan ve sayı bildiren isimlerde olur.

¹⁴⁵ Zu'l-hâl (sahibu'l-hâl): hâlin kendisi için geldiği, hâlin açıklamasını yaptığı
Fâil, mef'ûl ya da her ikisine birden zu'l-hâl denilir.

¹⁴⁶ Fussilet, 41/10

¹⁴⁷ Şuarâ, 26/208

¹⁴⁸ Ahmed bin Cemal el-Fakihi, *Mücübü'n-nidâ ilâ şerhi katri'n-neda*, İrşad Kitapevi, Arapça kitap
Naşiri, Midyat, tsz, II, 136.

¹⁴⁹ Maral Çörtü, *age*, 223.

¹⁵⁰ Üşmuni, *age*, II, 5.

Ağırlık bildiren mümeyyez: Ağırlık bildiren mümeyyeze vezn'in temyîzi denilir. Vezn: Kilo, gram, rıtl, kantar gibi sabit ağırlık ölçüleridir.¹⁵¹ Genellikle mensûbdur. Nadir olarak harfi cerlerden “*min*” مِنْ ile ya da izâfe ile mecrûr da gelir.

Örnek: اِشْتَرَى مُحَمَّدٌ قِنْطَارًا لَحْمًا “*Muhammed bir kantar et sattı.*” Bu cümlede قِنْطَارًا vezn bildiren mümeyyezdir. لَحْمًا ise قِنْطَارًا'nin ne olduğunu açıklayan temyîzdir.

اِشْتَرَى مُحَمَّدٌ قِنْطَارًا مِنْ لَحْمٍ Örnekte temyîz “*min*” مِنْ ile mecrûr olmuştur.

اِشْتَرَى مُحَمَّدٌ قِنْطَارًا لَحْمًا Örnekte temyîz izâfe ile mecrûr olmuştur.

Hacmin temyîzi: Hacim temyîzi “*keylin*” (hububat ölçęi) temyîzi olarak da isimlendirilir. Keyl; litre, teneke, bardak, sandık gibi ağırlık değil hacim (kap) ölçüsüdür. Genellikle mensûb olmakla beraber bazen مِنْ ile bazen de izâfe ile mecrûr olarak gelir.

Örnek: بَاعَ أَخِي صُنْدُوقًا بُرْتَقَالًا “*Kardeşim bir sandık portakal sattı.*” Örnekteki صُنْدُوقًا keyl, yâni hacim ifade eden mümeyyezdir. بُرْتَقَالًا Kelimesi ise temyîz olup صُنْدُوقًا'ı açıklayıp, onun cinsini, içinde ne olduğunu açıklayan temyîzdir.

بَاعَ أَخِي صُنْدُوقًا مِنْ بُرْتَقَالٍ Örnekte temyîz, “*min*” مِنْ ile mecrûr olmuştur.

بَاعَ أَخِي صُنْدُوقًا بُرْتَقَالًا Örnekte temyîz, izâfe ile mecrûr olmuş.

Uzunluk veya alan ölçüsünün temyîzi: Uzunluk veya alan ölçüsünün temyîzine misâha'nın temyîzi de denilir. Umumîyyetle mensûb olur ama azda olsa “*min*” مِنْ ile ya da izâfe ile mecrûr olarakta gelir. Örnek: اِشْتَرَى أَبِي ذِرَاعًا حَرِيرًا “*Babam bir arşın ipek satın aldı.*” Örnekteki ذِرَاعًا misaha yâni uzunluk bildiren mümeyyezdir. حَرِيرًا ise onun temyîzi olup, onu açıklamıştır.

اِشْتَرَى أَبِي ذِرَاعًا مِنْ حَرِيرٍ Örnekte temyîz, “*min*” مِنْ ile mecrûr olmuştur.

¹⁵¹Maral Çörtü, *age*, 224.

Bir yerde istisnanın olabilmesi için üç şey lazımdır. Yâni istisnanın rükünleri üç'tür.

1- İstisna edatı: Örnekte **إِلَّا** 'dır.

2- Müstesnâ: İstisna edatından sonra gelip hükümden ihraç edilen isimdir. Örnekte **مُحَمَّدًا** Müstesnâdır.

3-Müstesnâ minh: Müstesnânın kendisinden ihraç edilmiş olduğu topluluğu, cemiyyeti ifade eden kelimedir. Örnekte **الطُّلَّابُ** Müstesnâ minhudur.

İstisna Üç Kısma Ayrılır.

1- Muttasıl istisnâ: Müstesnâ ile müstesnâ minh aynı cinsten olursa bu istisnaya Muttasıl istisnâ denilir. Örnek: **جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا أَحْمَدَ** “Ahmet dışındaki tüm kavim geldi.” Bu istisnanın muttasıl olabilmesi için Ahmed'in kavimden olması gerekmektedir.

2- Munkatı istisnâ: Müstesnâ ile müstesnâ minh ayrı cinslerden olursa yapılan istisnaya munkatı istisnâ denilir.

Örnek: **جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا فَرَسًا** “At hariç tüm kavim geldi.”

جَاءَ الْقَوْمُ إِلَّا أَحْمَدَ “Ahmet dışındaki tüm kavim geldi.” Bu istisnanın munkatı olabilmesi için Ahmed'in kavimden olmaması gerekir.

3- Müferrağ istisnâ: Müstesnâ minh cümle içinde silinmiş ise yapılan bu istisnaya müferrağ istisnâ adı verilir. Örnek: **مَا جَاءَ إِلَّا أَحْمَدُ** “Ahmet'ten başka kimse gelmedi.”

Örnekteki **أَحْمَدُ** Müstesnâdır. Müstesnâ minhu ise **أَحَدٌ** olup hazıf edilmiştir. Cümlenin aslı “**مَا جَاءَ أَحَدٌ إِلَّا أَحْمَدُ**” dur.

h. Nâkıs Fiillerin Haberi: Nâkıs fiillerin cümleye dahil olmasından sonra müsnedu bihi olan kelimeye nâkıs fiillerin haberi denir. Ve bu kelime her zaman mensûb olur.

Örnek: *كَانَ زَيْدٌ مُنْطَلِقًا* “Zeyd gidici oldu.” Örnekteki *كَانَ* nâkıs fiillerdendir. İsmi olan *زَيْدٌ*’i merfû’ haberi olan *مُنْطَلِقًا*’i mensûb yapmıştır.

1. إِنَّ ve Benzerlerinin İsmi: Hurûfi müşebbehelerin cümleye dahil olmasından sonra müsnedu ileyh olan kelimeye hurûfi müşebbehelerin ismi denilir.

Örnek: *إِنَّ زَيْدًا قَائِمٌ* “Muhakakki Zeyd ayaktadır.” Örnekteki *إِنَّ* Hurûfi müşebbehelerdendir. İsmi olan *زَيْدًا* kelimesini mensûb haberi olan *قَائِمٌ* kelimesini ise merfû’ yapmıştır.

i. Cinsini nefi eden لا (umûmî olumsuzluk bildiren لا)’nın ismi: لا’yı nefyi cins olarak isimlendirilen bu kelime ismini mensûb haberini merfû’ yapar. Bu لا’nın ismi iki kısma ayrılır.

A- لا’nın isminin mu’rab olması: لا’yı Nefyi cinsin ismi muzâf ya da şibhi muzâf olursa mu’rab ve mensûb olur.

لا’nın İsminin muzâf olmasına örnek: *لَا غُلَامٌ رَجُلٍ عِنْدَكَ*

لا’nın İsminin şibhi muzâf olmasına örnek: *لَا خَيْرًا مِنْكَ عِنْدَنَا*

B- لا’nın isminin mebni olması: لا’yı nefyi cinsin ismi müfred olursa yâni muzâf ve şibhi muzâf olmazsa mu’rab olur.

Eğer لا’nın ismi mu’rab olduğu zaman tekil (müfred) ise fetha üzerine mebni olur.

Örnek: *لَا غُلَامٌ لَكَ*

Tesniye veya cem’i müzekkeri sâlim olursa “ya” üzerine mebni olur.

Örnek: *لَا غُلَامَيْنِ لَكَ لَا نَاصِرِينَ لَكَ*

Cem’i müennesi sâlim olursa kesra üzerine mebni olur.

Örnek: *لَا نَاصِرَاتٍ لَكَ*

j- ليس'ye benzeyen ما ve لا'nın haberi: ما ve لا'nın cümleye dahil olmasından sonra müsnedu bihi olan kelimeye ما ve لا'nın haberi denilir.

Örnek: مَا زَيْدٌ مُنْطَلِقًا لَا رَجُلٌ خَيْرًا مِنْكَ

k- Nasb Edatlarının Üzerine Dâhil Olduğu Muzâri Fiil: Nasb edatları olan أَنْ, لَنْ ve كَيْ edatları fiili muzâriye dâhil olursa sonunu mensûb ederler.

Örnek: لَنْ يَنْصُرَ

2.1.1.3.Mecrûrât

Arap dilinde mecrûr olan kelimeler ikiye ayrılır.

a. Harfi cerler ile mecrûr olanlar: Bir isimde amel eden (semai âmiller konusuna bakınız.) 20 harfi cerden birinin gelmesiyle ismin sonu mecrûr olur. Örnek: مَرَرْتُ بِرَيْدٍ

b. İzafe ile mecrûr olanlar: İzâfe konusu kıyasî âmiller konusunda anlatıldığı için tekrarına gerek duyulmamıştır.

2.1.1.4.Meczûmât

Arap dilindeki aslî ma'mûllerden dördüncüsü ve sonuncusu ise meczûm olan kelimelerdir. Bunlarda kendisine cezm edatlarının dâhil olduğu muzâri fiilden ibarettir. Cezm edatları on beş tanedir. Bunlardan dört tanesi harf olup kendilerinden sonraki bir fiili cezm ederler. Bunlar nefiy mânâsında kullanılan لَمْ ve لَمَّا, emri gaip için kullanılan lam-i emir ve nehiy (olumsuz emir) mânâsında kullanılan la-i nahiyedir. Geriye kalan on bir tanesi ise kendilerinden sonraki iki fiili cezme edip birinci fiili, fiil şart; ikinci fiili, ceza şart yaparlar. Bunlar اِنْ, حَيْثُمَا, اَيْنَ, اِنِّي, اِنَّمَا, اِذَا مَا, مَتَّى, مَهْمَا, اِنْ, اَيْنَ, اِنِّي, اِنَّمَا, اِذَا مَا, مَتَّى, مَهْمَا dir. Bu 11 taneye (kelamü'l-mücâzât) adı verilir.¹⁵⁵ Şayet cezm edatları kelimelî mücâzâtlardan olursa kendilerinden sonra şart ve ceza cümlesi gelmelidir. Şayet fiil şart ve ceza şartın ikisinde muzâri fiil olsalar ve ceza şartın başında “fa” yoksa

¹⁵⁵ Birgivi, *age*, 128.

ya da fiil şart muzâri olursa muzâri kalıbının cezimli gelmesi vacip olur. Ama fiil şart mâzî olup ceza şart muzâri olursa muzâriyi cezimli okumak caizdir.

Örnek: *إِنْ تَنْصُرْ أَنْصُرُ* “*Sen yardım edersen bende yardım ederim.*” Örnekte fiil şartta ceza şartta muzâri olduklarından ikisi de cezimli olmuştur.

Örnek: *إِنْ تُكْرِمْنِي أَكْرَمْتُكَ* “*Sen bana ikram edersen bende sana ikram ederim.*” Örnekte fiil şart muzâri olduğu için cezim yapılmıştır.

Örnek: *إِنْ ضَرَبْتَنِي أَضْرِبُكَ* ya da *إِنْ ضَرَبْتَنِي أَضْرِبُكَ* “*Sen beni döversen bende seni döverim.*” Örnekte fiil şart mâzî ceza şart ise muzâri olduğundan ceza şartı cezimli okumak caiz olduğu gibi ref'a ile okumakta caizdir.¹⁵⁶

2.1.2. Tabi' Ma'mûller

Tebi' Ma'mûller (Ma'mûlün bit-tebiyye) beş tanedir. Bunlardan hiçbir tanesi metbû'ndan önce gelmez. Bunların âmilleriyle metbû'larının âmili birdir. Bunların i'rabıyla metbû'larının i'rabı aynıdır.¹⁵⁷ Bunlar;

- a. Sıfat (Na't)
- b. Atf-ı nesâk (harflerle yapılan atıf)
- c. Te'kîd
- d. Bedel
- e. Atf-ı beyân

2.1.2.1. Sıfat

Sıfat(Na't): Metbû'unun kendi özelliklerini veya metbû'uyla alakalı olan bir şeyin özelliklerini beyan eden kelimeye sıfat ya da na't; metbû'a ise mevsûf ya da menu't

¹⁵⁶ Meylanî, *age*, 414; Birgivi, *age*, 168.

¹⁵⁷ İbn Mâlik, *age*, 41; Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafiî, *ŞerhuElfiyyeti ibn mâlik(el-Behcetü'lmerdıyye)*, Haşimi yayın evi İstanbul, 2013, 473.

ismi verilir.¹⁵⁸ Tanımdan da anlaşılacağı gibi sıfat hakiki sıfat ve sebebi sıfat olmak üzere iki kısma ayrılır.

a.Hakikî Sıfat: Şayet sıfat mevsûfunun kendi özelliklerini bildiriyorsa bu sığata hakikî sıfat denilir. Hakikî sıfat mevsûfuna on yerde tabi olur. Bu on yerden her örnekte yalnızca dört tanesi oluşur.¹⁵⁹ Hakiki sıfat her zaman mevsûfuna dönen gizli zamiri merfû' yapar.¹⁶⁰ Sıfatın mevsûfuna tabi olduğu on yer: rafe', nasbe, cerre, müfretlik, tesniyelik, cem'ilik, ma'rifelik, nekralık, müzekerlik ve müennesliktir.

Örnek: جَاءَ زَيْدٌ الْعَالِمُ “Âlim olan Zeyd geldi.”

رَأَيْتُ زَيْدًا الْعَالِمَ “Âlim olan Zeydi gördüm.”

مَرَرْتُ بِزَيْدِ الْعَالِمِ “Âlim olan Zeyd'in yanından geçtim.”

Örneklerde الْعَالِمُ kelimesi müfretlik, müzekerlik, ma'rifelik ve i'rab konularında mevsûfu olan زَيْدٌ'e tabi olmuştur.

Örnek: جَاءَ رَجُلٌ عَالِمٌ “Âlim olan bir adam geldi.”

رَأَيْتُ رَجُلًا عَالِمًا “Âlim olan bir adamı gördüm.”

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ عَالِمٍ “Âlim olan bir adamın yanından geçtim.”

Örneklerde sıfat mevsûfuna nekralık konusunda tabi olmuştur.

b.Sebebî Sıfat: Şayet sıfat mevsûfunun kendi özelliklerini değilde mevsûfla alakalı, mevsûfa bağılı bir şeyin özelliklerini beyan ediyorsa bu sığata sebebî sıfat denilir. Sebebî sıfat mevsûfa dönen zamirin yapıştığı ismi zahiri merfû' yapar.¹⁶¹ Sebebi sıfat mevsûfuna beş yerde tabi olur. Her örnekte bu beş yerden ikisi oluşur. Bu beş yer: Rafe', nasbe, cerre, merifelik ve nekralıktır.

¹⁵⁸ İbn Akil, *age*, II, 135.

¹⁵⁹ Yunus Erkudni, *Terkibi Molla Yunus*, Haşimi Yayınevi, İstanbul 2017, 41.

¹⁶⁰ Abdulhamit, *age*, 215.

¹⁶¹ Abdulhamit, *age*, 215.

Örnek: جَاءَ رَجُلٌ عَالِمَةٌ أُمُّهُ “Annesi âlime olan bir adam geldi.

رَأَيْتُ رَجُلًا عَالِمَةً أُمُّهُ “Annesi âlime olan bir adamı gördüm.”

مَرَرْتُ بِرَجُلٍ عَالِمَةٍ أُمُّهُ “Annesi âlime olan bir adamın yanından geçtim.”

Örnekte sıfat olan عَالِمَةٌ müennes iken mevsûf olan رَجُلٌ müzekker olarak gelmiş sıfat mevsûfuna i’rab ve nekralıkta uymuş, müzekkerlik ve müenneslik konusunda uymamıştır.

Âlimlerin çoğunluğuna göre sadece müştaklar sıfat olabilir. Ama İbn Hacib(ö.646/1249)’in de aralarında bulunduğu bir grup muhakkik âlimler sıfatın müştak olmasını şart koşmamışlardır. Onlara göre kural: Sıfatın mevsûfdaki bir mânâyı bildirmesidir. Müştak olması çoğunluk olsa da şart değildir.¹⁶²

Müştaklardan maksat ism-i fâil, ism-i mef’ûl, sıfat müşebbehe ve ef’alül tafdil dir.

İsm-i fâile örnek: جَاءَ رَجُلٌ عَالِمٌ “Âlim bir adam geldi.”

İsm-i mef’ûle örnek: قَرَأْتُ كِتَابًا مَعْلُومًا “Bilinen bir kitap okudum.”

Sıfat-ı müşebbeheye örnek: جَاءَ رَجُلٌ شَرِيفٌ “Asilzade bir adam geldi.”

Ef’alü tafdile örnek: أَكْرَمْتُ زَيْدًا الْأَعْلَمَ “En iyi bilen Zeyde ikram ettim.”

Müştak dışındaki şeylerin sıfat olmasına örnek:

رَأَيْتُ رَجُلًا هَاشِمِيًّا “Haşemli bir adam gördüm.”Örnekte ismi mensûb olan هَاشِمِيًّا sıfat olmuştur.

يُعَاقِبُ الرَّجُلُ الَّذِي سَرَقَ “Hırsızlık yapan adam cezalandırıldı.”Örnekte ismi mevsûl olan الَّذِي câmid olmasına rağmen sıfat olmuştur.

¹⁶² Hüdri, *age*, II, 138.

الرَّجُلُ الْأَسَدُ قَلِيلٌ بَيْنَ النَّاسِ “Aslan adam “aslan gibi olan adam” insanlar arasında azdır.” Örnekte câmid isim olan الْأَسَدُ sıfat olarak kullanılmıştır.

2.1.2.2. Atf-1 Nesak

Atf-1 Nesak (Harflerle yapılan atf): Bir örnekte bir kelimeyi veya bir cümleyi yukarıda geçmiş olan kelimeye veya cümleye atf edatlarından birisiyle bağlamaya atf-1 nesak ya da harflerle yapılan atf denilir.¹⁶³ Atf harfleri on tanedir. Bunlar; (وَ) وَاو – لَكِنْ -لَا – بَلْ – أَمْ – إِمَّا – أَوْ – حَتَّى – ثُمَّ – (فَ) فَاء harfleridir.

Atf harfleri iki kısma ayrılır.¹⁶⁴

a. Ma'tûf ile ma'tûfun aleyhinin hem lâfzen hem de manen müşterek (ortak) olduğunu bildiren atf harfleri. Bu harfler:

“vav” (وَ) وَاو: Örnek: جَاءَ زَيْدٌ وَعَمْرٌو “Zeyd ve Amr geldiler.” Örnekte atf harfi olan vav (وَ) وَاو, Zeyd ve Amr’ın gelme konusunda ortak olduklarını ifade eder.

“sümme” (ثُمَّ) ثُمَّ: Örnek: جَاءَ زَيْدٌ ثُمَّ عَمْرٌو “Zeyd, sonrada Amr geldi.” Örnekte atf harfi olan “sümme” (ثُمَّ) ثُمَّ Zeyd ve Amr’ın gelme işinde ortak olduklarını; fakat Amr’ın Zeyd’den daha sonra geldiğini bildirir.

“fa” (فَ) فَاء: Örnek: جَاءَ زَيْدٌ فَعَمْرٌو “Zeyd geldi ve hemen peşinden Amr geldi.” Örnekte atf harfi olan “fa” (فَ) فَاء Zeyd ve Amr’ın gelme işinde ortak olduklarını; fakat Amr’ın Zeyd’den hemen sonra geldiğini bildirir.

“hetta” (حَتَّى) حَتَّى: Örnek: قَدِمَ الْحَجَّاجُ حَتَّى الْمَشَاةِ “Hacılar geldiler. Yaya olan hacılar da geldi.” Örnekte atf harfi olan “hetta” (حَتَّى) حَتَّى Yaya olan hacılarla binici olan hacıların gelme işinde ortak olduklarını ifade eder.

“em” (أَمْ) أَمْ: Örnek: أَرَيْدُ عِنْدَكَ أَمْ عَمْرٌو “Zeyd mi yanında yoksa Amr mi yanında?” Atf harfi olan “em” (أَمْ) أَمْ soru konusunda Zeyd ve Amr’ın ortak olduklarını

¹⁶³Karaman & Topaloğlu, *age*, 237.

¹⁶⁴İbn Akil, *age*, II, 160.

ifade eder. “*imma*” (اما) Örnek: خُذْ مِنْ مَالِي إِمَّا دِرْهَمًا وَإِمَّا دِينَارًا “Benim malımdan dirhem ya da dinar al.” Örnekte atıf harfi olan “*imma*” (اما) alınmaya izin verilmesi konusunda dirhem ile dinar’ın eşit olduğunu ifade eder.

b.Ma’tûf ile ma’tûfun aleyhinin yalnızca lâfzen müşterek olduklarını bildiren harflerdir. Bu harfler mânâ bakımından ortaklık ifade etmezler.¹⁶⁵ Bunlar:

“*bel*”(بل): Örnek: مَا قَامَ زَيْدٌ بَلْ عَمْرٌو “Zeyd kalkmadı. Amr kalktı.”

“*lâ*” (لا): Örnek: جَاءَ زَيْدٌ لَا عَمْرٌو “Zeyd geldi. Amr gelmedi.”

“*lâkin*” (لكن): Örnek: لَا تَضْرِبْ زَيْدًا لَكِنَّ عَمْرًا “Zeydi dövme. Amr’i döv.” Bu üç örnekte Ma’tûf ile Ma’tûfun aleyhi i’rab bakımından yâni lâfzen ortak iken mânâ bakımından ortak değildir.

Zamirlerin Üzerine Atıf

a.Zamiri merfû’ munfasılın üzerine, zamiri mensûb muttasılın üzerine ve zamiri mensûb munfasılın üzerine atıf edilecek olursa hiçbir şart aranmadan atıf yapılabilir.¹⁶⁶

Örnek: زَيْدٌ مَا قَامَ إِلَّا هُوَ وَعَمْرٌو “Zeyd ve Amr’dan başka kimse ayağa kalkmadı.” Örnekte عَمْرٌو zamiri merfû’ munfasıl olan هُوَ nin üzerine atıf edilmiştir.

Örnek: زَيْدٌ أَكْرَمْتُهُ وَعَمْرًا “Zeyde ve Amr’a ikram ettim.” Örnekte عَمْرًا zamiri mensûb muttasılın üzerine atıf edilmiştir.

Örnek: مَا أَكْرَمْتُ إِلَّا إِيَّاكَ وَعَمْرًا “Sadece sana ve Amra ikram ettim.” Örnekte عَمْرًا zamiri mensûb munfasılın üzerine atıf edilmiştir.

b.Zamiri merfû’ muttasılın ya da zamiri merfû’ mustetirin üzerine atıf: Bu iki zamir üzerine atıf edilince Ma’tûf ile Ma’tûfun aleyhi arasına bir fasıl gelmelidir. Bu fasıl genellikle zamiri munfasıl ile olur. Fakat bazen de zamiri munfasılın dışındaki şeylerle de fasıl olabilir. Mesela mef’ûl ile veya nefiy edatı olan لا ile de fasıl

¹⁶⁵ İbn Akîl, *age*, II, 161.

¹⁶⁶ İbn Akîl, *age*, II, 174.

olabilir.¹⁶⁷ Örnek: *لَقَدْ كُنْتُمْ أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ فِي ضَلَالٍ مُّبِينٍ* “Doğrusu sizde babalarınız da açık bir sapıklık içindesiniz.” Ayetteki *أَبَاؤُكُمْ* kelimesi zamiri merfû’ muttasılın üzerine yâni *كُنْتُمْ* deki “تُمْ” zamirine atıf edilmek istenmiş, Bunun için başta zamiri munfasıl olan *انتم* ile te’kîd yoluyla fasıl edilmiş daha sonra atıf edilmiştir.

Örnek: *أَسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ*¹⁶⁸ “(Ey Âdem)sen ve eşin beraberce cennete yerleşin.”

Ayetteki *زَوْجُكَ*, zamiri merfû’ mustetire yâni *أَسْكُنْ*’ deki mustetir zamire atıf edilmek istenmiş. Bunun için başta zamiri munfasıl olan *أَنْتَ* ile te’kît yolu ile fasıl edilmiştir. Fasıldan sonra atıf edilmiştir.

Örnek: *أَكْرَمْتُكَ وَزَيْدٌ* “Ben ve Zeyd sana ikram ettik.” Örnekte *زَيْدٌ* zamiri merfû’ muttasıl olan “tu” (تُ) ’nun üzerine atıf edilmiştir. Mef’ûl olan “kaf” (كاف) zamiri oraya fasıl olarak geldiği için bu atıf caizdir.

Örnek:¹⁶⁹ *مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا* “Putperestler diyecek ki Allah dileseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız.” Ayetteki *آبَاؤُنَا* zamiri merfû’i muttasıl olan *نَا* ’nın üzerine atıf edilmiştir. Nefiy edatı olan *لَا* ile fasıl geldiği için bu atıf caizdir.

Herhangi bir fasıl olmaksızın zamiri merfû’ muttasıl üzerine atıf edilmesi şiirler de çok, şiirin dışındaki yerlerde de nadirdir.¹⁷⁰ Sibeveyhi(ö.180/796)’nin yaptığı bir rivayette, Araplar *مَرَرْتُ بِرَجُلٍ سَوَاءٍ وَالْعَدَمُ* deyip *الْعَدَمُ*’ yu *سَوَاءٍ* ini içinde mustetir olan zamiri merfû’ un üzerine hiç fasıl olmadığı halde atıf atmışlardır.¹⁷¹ Ve yine İmam Buhari(ö.256/870)’nin fedailu’s-sahabe babında naklettiği bir hadiste Efendimiz(sav) ... *أَبُوبَكْرٍ وَكُنْتُ وَأَبُوبَكْرٍ وَعَمْرُو* ... *أَبُوبَكْرٍ* kelimesini zamiri merfû’i muttasılın üzerine fasıl olmadığı halde atıf etmiştir.¹⁷²

¹⁶⁷ İbn Akîl, *age*, II, 173; İbn Malik, *age*, 44.

¹⁶⁸ Bakara 2/35

¹⁶⁹ En’am6/148

¹⁷⁰ İbn Akîl, *age*, II, 173; İbn Malik, *age*, 44.

¹⁷¹ İbn Akîl, *age*, II, 174.

¹⁷² Hüdri, *age*, II, 174.

c-Zamiri mecrûri muttasıl üzerine atıf: Bu zamire atıf edilince cumhuri ulemaya göre cerreyi yapan câr iade edilmelidir. Cerreyi yapan şeyin harfi cer olması ya da muzâf olması bir değişiklik teşkil etmez. Örnek: مَرَرْتُ بِكَ وَبِرَيْدٍ “*Senin ve Zeydin yanından geçtim.*”Örnekte زَيْدٍ zamiri mecrûr olan “*kaf*”(كاف)’a atıf edilmek istenmiş fakat atıf esnasında cerreyi yapan “*ba*”(ب) iade edilmiştir.

Örnek: أَمْأَلُ بَيْنِي وَبَيْنَ زَيْدٍ “*Mal benimle zeydin arasındadır.*” Yine örnekteki زَيْدٍ zamiri mecrûr olan mütekellim ya’sının üzerine atıf edilmek istenmiş ve cerreyi yapan muzâf yâni بَيْنَ atıf esnasında iade edilmiştir.¹⁷³

Kûfe âlimlerine ve İbn Malik(ö.672/1274)’e göre cârın iade edilmesi lazım değildir. Çünkü cârın iade edilmemesi hem şiirlerde hem de düz yazılarda çokça gelmiştir.¹⁷⁴

Örnek:¹⁷⁵ وَأَتَقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ Ayette Hamza(ö.156/773)’nın rivayetine göre mecrûr olan الْأَرْحَامَ kelimesi zamiri mecrûr olan بِهِ’ nin üzerine atfedilmiş ve cerreyi yapmış olan “*ba*” (ب) harfi cerri iade edilmemiştir.¹⁷⁶

2.1.2.3.Te’kîd

Te’kîd: Metbûu’nun zahiri üzerine olduğunu; şumulda (yâni tüm efratlarını kapsamada) ya da nisbette her hangi bir mecazın yapılmadığını ya da metbûu’n yanlışlıkla söylenmediğini bildirmek için zikredilen lafızlara te’kîd denilir.¹⁷⁷

Örnek:¹⁷⁸ فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ “*derken bütün melekler topluca saygıyla eğildiler.*” Bu ayette Te’kîd şumul mânâsını ifade etmek için gelmiştir. Müberred(ö.286/900)’in anlattığına göre şayet (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ) denilip te’kît gelmeseydi meleklerden bazılarının (orda olanların) secde ettiği, diğer meleklerin secde etmediği

¹⁷³ Cami, *age*, 332.

¹⁷⁴ İbn Malik, *age*, 44.

¹⁷⁵ Nisa,4/1

¹⁷⁶ İbn Akîl, *age*, II, 175.

¹⁷⁷ Niyazi, *age*, II, 205.

¹⁷⁸ Sâd,38/73

ihtimali olabilirdi. Ama (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ) denilince tüm meleklerin secde ettiği anlaşılmalıdır. Fakat bu sefer de acaba tüm melekler birden mi yoksa değişik değişik zamanlarda mı secde ettiler ihtimalini ortadan kaldırmak için (فَسَجَدَ الْمَلَائِكَةُ كُلُّهُمْ (أَجْمَعُونَ) denildi. Yâni tüm melekler bir defa da secde ettiler.¹⁷⁹

Örnek: جَاءَ الْأَمِيرُ “Hükümdar geldi.” denildiği zaman hükümdarın kendisinin bizzat geldiği ihtimali olduğu gibi, hükümdarın elçisinin gelmiş olduğu ihtimali de vardır. Fakat جَاءَ الْأَمِيرُ نَفْسُهُ “Hükümdar bizzat geldi.” denilince te’kît ile ikinci ihtimal ortadan kalkar.¹⁸⁰

Örnek: جَاءَ أَحْمَدُ “Ahmet geldi.” denildiği zaman acaba Ahmet gerçekten geldi mi? Yoksa mütekellim kendisini şaşırdı mı? diye iki ihtimal insanın aklına gelir. Fakat te’kît yapıp جَاءَ أَحْمَدُ أَحْمَدُ “Ahmet, Ahmet geldi.” denilince mütekellimin hata yapmadığı bilinçli şekilde Ahmet geldi dediği anlaşılır. Birinci örnekte te’kît cümleye şumul yâni tüm efratları kapsama mânâsı katmıştır. İkinci örnekte cümlede mecaz olmadığını nisbetin hakikat üzerine olduğunu ifade eder. Üçüncü örnekte de mütekellimin dil sürtüşmesi ya da hata ile konuşmadığını söylediği şeyleri bilinçli söylediğini ifade eder.

Te’kît lâfzî te’kît ve mânevî te’kît olmak üzere iki kısma ayrılır.

a.Lâfzî Te’kît: Yukarıda zikredilen lafzın aynı lafızla tekrar edilmesi ya da muradıyla¹⁸¹ zikredilmesi ile gerçekleşen te’kîde, lâfzî te’kît denir.¹⁸²

İsmin tekrar edilmesine örnek: جَاءَ مُحَمَّدٌ مُحَمَّدٌ “ Muhammed Muhammed geldi.”

Fiilin tekrarına örnek: جَاءَ جَاءَ مُحَمَّدٌ “Geldi Muhammed geldi.”

Harfin tekrarına örnek: نَعَمْ نَعَمْ جَاءَ مُحَمَّدٌ “Evet evet Muhammed geldi.”

¹⁷⁹ Razi, Muhammed Razi Fahrudin, *et-Tefsiru’l Kebir ve Mefatihu’l Ğayb*, Darül fikr, Beyrut, Lübnan,205, VII, 157.

¹⁸⁰ Abdulhamit, *age*, 238.

¹⁸¹ Muradîf: eşanlamlısı

¹⁸² Abdulhamit, *age*, 238.

Cümlenin tekrarına örnek: هُوَ صَالِحٌ هُوَ صَالِحٌ “O Salihdir o Salihdir.”

Muradın tekrarına örnek: جَاءَ حَضَرَ مُحَمَّدًا “Geldi Muhammed geldi.”

نَعَمْ جِيرَ جَاءَ مُحَمَّدًا “Evet evet Muhammed geldi.” Son

iki örnekte جَاءَ ve حَضَرَ'nin lafızları aynı olmasa da mânâları aynıdır. Yine نَعَمْ ve جِيرَ'nin lafızları aynı olmasa da mânâları aynı olduğu için te'kîd-i lâfzî olurlar.

a.Mânevî te'kît: Mânevî te'kîde has(özel) olan belli kalıplar vardır. Bunlar نَفْسُهُ - عَيْنُهُ ve أَبْصَعُ - أَبْتَعُ - أَكْتَعُ - أَجْمَعُ - كَلَّمَهُ - كَلَّمَهُمَا - كَلَّمَهُمَا - عَيْنُهُ

Zamiri merfû'î muttasıl نَفْسٌ ya da عَيْنٌ ile te'kît edilmek istenilirse ilk olarak zamiri muttasıl, zamiri munfasıl ile te'kît edilir. Daha sonra نَفْسٌ ve عَيْنٌ ile te'kît edilir. Yâni te'kît kelimesi olan نَفْسٌ ve عَيْنٌ direk zamiri merfû'u te'kît yapamazlar. Bu şart sadece te'kît kelimelerinden نَفْسٌ ve عَيْنٌ için geçerlidir. Te'kît kelimelerinden كَلَّمَهُ ya da أَجْمَعُ zamiri merfû'a direk te'kît olabilirler.¹⁸³

Örnek: الْقَوْمَ جَانُونِي كَلَّمَهُمُ الْقَوْمَ جَانُونِي أَجْمَعُونَ

İki örnekte de كَلَّمَهُمُ ve أَجْمَعُونَ zamiri merfû'î muttasıl olan vava direk te'kît olmuşlardır.

نَفْسٌ ya örnek: قَوْمُوا Örnekte قَوْمُوا nun fâili olan zamiri merfû'î muttasıla yâni zamir vavına أَنْفُسُكُمْ kelimesi te'kît edilmek istenmiş fakat direk te'kît yapmak caiz olmadığı için başta zamiri merfû' muttasıl, zamiri merfû' munfasıl olan أَنْفُسُكُمْ ile te'kît edilmiş. Daha sonra da أَنْفُسُكُمْ ile te'kît edilmiştir.

عَيْنٌ ya örnek: ضَرَبْتَ ضَرَبْتَ Örnekte ضَرَبْتَ'nin fâili olan zamiri merfû' muttasıl, عَيْنٌ ile te'kît edilmek istenmiş. Fakat عَيْنٌ nun direk zamiri merfû' muttasıla te'kît olması caiz olmadığından önce zamiri munfasıl olan أَنْتَ ile te'kît edilmiş sonradan عَيْنٌ ile te'kît edilmiştir. Fakat zamiri munfasılla te'kît yapılmayıp te'kît ile

¹⁸³ Cami, *age*, 341.

müekket arasına her hangi bir fasıl gelse yine caiz olur. Örnek: - قَوْمُوا فِي الدَّارِ أَنْفُسَكُمْ
قَوْمُوا فِي الدَّارِ أَعْيُنَكُمْ

İki örnekte de te'kîl ile müekket arasına فِي الدَّارِ fasıl olarak geldiği için yapılan te'kîl yine caiz kabul edilmiştir.¹⁸⁴

Zamiri mensup, zamiri mecrûr ya da zamiri merfû'î munfasıl عَيْنٌ ve نَفْسٌ ile te'kîl olursa böyle bir şart aranmaksızın direk te'kîl olabilir.¹⁸⁵

Örnek: ضَرَبْتُكَ نَفْسَكَ Örnekte نَفْسَكَ zamiri mensup olan kafa direk te'kîl olmuştur.

Örnek: مَرَرْتُ بِكَ نَفْسِكَ Örnekte yine نَفْسِكَ zamiri mecrûra direk te'kîl olmuştur.

Örnek: أَنْتَ نَفْسَكَ قَائِمٌ Örnekte نَفْسَكَ zamiri merfû'î munfasıla herhangi bir şart aranmadan te'kîl olmuştur.

2.1.2.4.Bedel

Bedel: Metbû'a nisbet edilmiş olan hükümlerden vasıtasız bir şekilde kast edilmiş olan isme bedel, metbû'na ise mübdelün minh denilir. Bu tabiye bedel isminin verilmesi Basra âlimlerine göredir. Kûfe âlimleri bu tabiye: Terceme, Teybin ya da tekrar ismini verirler.¹⁸⁶ Bedel yedi kısma ayrılır.

a.Bedelü'l-Küll mine'l Küll (Bedel-i Mutâbık): Bedel olan kelime ile mübdelü minh bir birine eşit olur, ikisi de aynı şeye delalet ederse bedelü'l küll olur.¹⁸⁷

Örnek: مَرَرْتُ بِأَخِيكَ زَيْدٍ “Kardeşin Zeydin yanından geçtim.” Örnekte زَيْدٍ kelimesi أَخِيكَ'den bedel olmuştur. mânâları her ne kadar ayrı şeyler olsa da delalet ettikleri şahıs aynı kişidir. Bunun için bu bedele bedelül küll denilir.

b.Bedel-i Ba'z: Bedelin delalet ettiği mânâ mübdelü minhunun bir kısmı, bir parçası olursa yapılan bedele, Bedel-i ba'z denilir.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Hüdri, *age*, II, 153.

¹⁸⁵ İbn Malik, *age*, 42; İbn Akîl, *age*, II, 153.

¹⁸⁶ Hüdri, *age*, II, 179; Âlûsî, *age*, 611.

¹⁸⁷ İbn Akîl, *age*, II, 182; Çarperdi, *age*, 21; Meylani, *age*, 229.

Örnek: قَبْلِ الْأُسْتَاذِ يَدَهُ “Hocanın elini öp” Örnekte bedel olan يَدَهُ mübdelü minhu olan الْأُسْتَاذِ nin bir parçasıdır. Dolayısıyla yapılan bedel bedel-i ba’z olur.

c.Bedel-i İştîmâl: Bedel, mübdelü minhunun tedemün etmiş olduğu mânâlardan, özelliklerden birine delalet ediyor ve mübdelü minhunun tek başına gelmesinde mânâ bakımından bir anlatım bozukluğu, anlam kopukluğu olup, bedelin zikredilmesiyle mânâ düzeliyor ise yapılan bedel, bedel-i iştimâl olur.¹⁸⁹

Örnek : أَعْجَبَنِي زَيْدٌ عِلْمُهُ “Zeydin ilmi beni hayrete düşürdü.” Örnekte bedel olan عِلْمُهُ mübdelü minhu olan زَيْدٌ in barındırdığı mânâlardan, özelliklerden birine delalet eder, bedel zikredilmeyip أَعْجَبَنِي زَيْدٌ “Zeyd beni hayrete koydu” denilirse bir anlam kopukluğu olur. Çünkü mütekellimi hayrete bırakan şeyin Zeyd’in hangi özelliği olduğu belli değildir. Bedelin zikredilmesiyle bu ibhamlık giderilmiş olur.

d.Bedel-i İdrâb (bedel-i Bedâ): Bedel ile mübdelü minhu arasında hiçbir alaka, bağlantı olmaksızın hem bedelin hem de mübdelü minhunun kast edilerek zikredildiği bedellere bedel-i idrâb ya da bedel bedâ denilir.¹⁹⁰ Mesela mütekellim تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ “Bir dirhem sadaka verdim.” demek istiyor ve bu sözü söyledikten sonra dirhem ile sadaka vermekten vazgeçip, dînâr ile sadaka vermek istiyor ve تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ بِدِينَارٍ diyerek بِدِينَارٍ kelimesini بِدِرْهَمٍ e bedel-i idrâp yapıyor. Bazı âlimler bu bedeli kabul etmeyip bu gibi örneklerde atıf harfî olan “ bel” (بَلْ) in mukadder olduğunu ve cümlenin aslının تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ بَلْ بِدِينَارٍ olduğunu iddia etmişlerdir.¹⁹¹

e.Bedel-i Galat: Mübdelü minhu’nun kast edilmeden söylendiği dilin sürçmesi sonucu hata ile söylenip bedel ile hatanın giderildiği bedellere bedel-i galat denilir.¹⁹² Mesela mütekellim تَصَدَّقْتُ بِدِينَارٍ “Bir dînâr sadaka verdim.” demek isterken, dil sürçmesi sonucu تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ “Bir dirhem sadaka verdim.” der ve bu hatasını bedel yolu ile تَصَدَّقْتُ بِدِرْهَمٍ بِدِينَارٍ diyerek düzeltir.

¹⁸⁸ Çarperdi, *age*, 21; Meylani, *age*, 229.

¹⁸⁹ Çarperdi, *age*, 21; Meylani, *age*, 229; Birgivi, *age*, 175.

¹⁹⁰ İbn Akil, *age*, II, 182.

¹⁹¹ Fakihî, *age*, II, 253.

¹⁹² İbn Akil, *age*, II, 182.

Kuran ı kerim’de, Efendimiz (sav) ‘in hadislerinde ve Arapçada kök salmış belîğ kişilerin sözlerin’de bedel-i galat olmaz. Buralarda bedel-i galat yerine yapılan hatalar atıf harflerinden “bel” (بل) ile atıf ederek giderirler.¹⁹³

f.Bedel-i Nisyan: Mütekellim mübdelü minhu kast ederek söyledikten sonra yanlış söylediğini anlar yanlışını bedel ile giderirse bu bedele bedelu nisyan denilir.¹⁹⁴ Mesela mütekellim bilinçli olarak تَصَدَّقْتُ بِدِرْهِمٍ “Bir dirhem sadaka verdim.” dedikten sonra yanlış söylediği aklına gelir ve yanlışını bedel getirip, تَصَدَّقْتُ بِدِرْهِمٍ بِدِينَارٍ “Bir dirhem dinâr sadaka verdim.” diyerek giderir. Dolayısıyla bedel-i galat ile bedel-i nisyan arasındaki fark: Bedel-i galatın dil hatası, Bedel-i nisyanın ise kalp hatası (unutma) neticesinde olduğu anlaşılır.¹⁹⁵

g.Bedelü’l-küll mine’l-ba’z: Mübdelü minhu cüz bedel ise küll olursa yapılan bedele bedelü’l-küll mine’l-ba’z ismi verilir. Bedelin bu kısmı âlimlerin çoğuna göre kabul edilmez. Bedelin bu kısmını kabul edenler örnek olarak لَقِيْتُهُ غُدْوَةَ يَوْمِ الْجُمُعَةِ “Onunla Cuma gününün erken saatlerinde karşılaştım” getirirler. Örnekte bedel olan يَوْمِ الْجُمُعَةِ günün tamamını ifade ederken mübdelü minhu olan غُدْوَةَ sadece günün ilk saatleri mânâsına gelir. İmam Suyuti(ö.911/1505) bu bedele örnek olarak Kur’ân’ı kerimden فَأُولَئِكَ يَدْخُلُونَ الْجَنَّةَ وَلَا يُظَلَّمُونَ شَيْئًا جَنَّاتٍ عَدْنٍ “Bunlar cennette adn cennetine girecekler ve hiçbir haksızlığa uğramayacaklardır.”¹⁹⁶ Ayetini delil olarak getirmiştir. Ayette bedel olan جَنَّاتٍ çoğuldur. Mübdelü minhu olan الْجَنَّةُ’de müfrettir. Dolayısıyla küll ba’zdan bedel olduğu için bu bedele bedelü’l-küll mine’l-ba’z denilmiştir.¹⁹⁷

¹⁹³ Birgivi, *age*, 175.

¹⁹⁴ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensari el-Mısri, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, Nursabah Yayıncılık, Midyat, Türkiye, 616.

¹⁹⁵ İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-nedâ ve belli’s-sadâ*, *age*, 617.

¹⁹⁶ Meryem, 19/60

¹⁹⁷ Hüdri, *age*, II, 181; Yasin, *age*, II, 251.

2.1.2.5. Atf-1 Beyân

Atf-1 Beyan: Aynı sıfat konusunda olduğu gibi metbûu'nu tevdih ya da tahsis etmek için zikredilen kelimeye Atf-1 Beyân denilir. Sıfat ile Atf-1 Beyân arasındaki fark, atf-1 beyanın müştak isimlerden, tevil edilmemiş olan câmid kelimelerden; sıfatın ise ya müştak ya da müştak'a tevil edilen kelimelerden olmasıdır.

Atf-1 beyanın ma'rifelerde gelmesi ittifaken caiz kabul edilmiştir.

Örnek: ¹⁹⁸ وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ لِأَبِيهِ أَزَرَ “*Hani İbrahim, babası Âzer’e dediği*” Ayette özel isim olan Âzer kelimesi, أَبِيه‘ye Atf-1 Beyân olmuştur. İkisi de ma'rifedir.

Atfu beyanın nekralarda gelmesi ise nahiv âlimlerinin çoğuna göre caiz görülmezken İbn Malik(ö.672/1274)’in de içinde bulunduğu bir kısım âlim bunu caiz kabul etmişlerdir.¹⁹⁹

Örnek: ²⁰⁰ يُوقَدُ مِنْ شَجَرَةٍ مُبَارَكَةٍ زَيْتُونَةٍ “*Mübarek bir ağaçtan, (ne doğuya, ne de batıya ait olan)zeytin ağacından tutuşturulur.*” Ayetteki nekra olan زَيْتُونَةٍ kelimesi yine nekra olan شَجَرَةٍ‘e Atf-1 Beyân olmuştur.

Örnek: ²⁰¹ وَيُسْقَى مِنْ مَاءٍ صَدِيدٍ “*Orada kendisine irinli su içirilecektir.*” Ayette nekra olan صَدِيدٍ kelimesi yine nekra olan مَاءٍ den Atf-1 beyân olmuştur.

¹⁹⁸ En’âm 6/74

¹⁹⁹ İbn Akîl, *age*, II, 158.

²⁰⁰ Nur 24/35

²⁰¹ İbrahim 14/16

3.ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3.1.İ'rab Kelimesinin Sözlük ve Terim Anlamı

İrab, sözlükte değişik anlamlar da kullanılmıştır. Bazı âlimler, i'rabın sözlük mânâlarını altı'ya kadar çıkarırken Üşmûni (ö.929/1446) bu mânâları on ikiye kadar çıkarmıştır.²⁰² Biz bu mânâlardan terim anlamı ile daha çok alakalı olanları anlatmakla yetineceğiz.

a- اعرَبَ الرَّجُلُ عَنْ حَاجَتِهِ "Adam ihtiyaçlarını açıkladı." Cümlesinde اعرَبَ "izhar etti, açıkladı" anlamında kullanılmıştır.²⁰³

b- عَرَبَتْ مَعِدَةُ الْبَعِيرِ "Devenin midesi bozuldu." Bu cümlede sülası olan عَرَبَ "bozuldu" mânâsındadır. Mezid babına nakledildiği zaman, hemze cümleye selb (olumsuzluk) mânâsı katar ve اعرَبَ "bozukluğu giderdi, bozukluk zail oldu" mânâsında kullanılmıştır.²⁰⁴

c- اِمْرَأَةٌ عَرَبَتْ "Kendini kocasına sevdiren bir kadındır." Bu cümlede ise اعرَبَ'nin kökü olduğu savunulan, عَرَبَتْ kelimesi "kendisini sevdiren" anlamında kullanılmıştır.²⁰⁵

d- اعرَبَ زَيْدٌ "Zeyd Arapça konuştu." ²⁰⁶

e- اعرَبَ زَيْدٌ فِي كَلَامِهِ "Zeyd hatasız konuştu." ²⁰⁷ Son iki cümlede ise Arapça konuşmak ve hatasız arapça konuşmak anlamlarında kullanılmıştır.

İrabın terim mânâsının yukarıdaki beş mânâyla bağlantısı yapılabilmektedir. Çünkü i'rab ile lafızlardaki değişik mânâlar açıklanır, ortaya çıkar, mütekellimin konuşmasındaki bozukluk giderilir. Mütekellim konuşmasını i'rablı, belîğ şekilde

²⁰² Ebû's-Senâ Şihabüddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseyni el-Âlûsî, *Havaşî Şerhi'l-Katr*, Nursabah Yayıncılık, Midyat, Türkiye I,96;Üşmûni, *age*, I,61.

²⁰³ Sivasizade, *age*, 76.

²⁰⁴ Sivasizade, *age*, 76.

²⁰⁵ Sivasizade, *age*, 76.

²⁰⁶ Üşmûnî, *age*, I,61.

²⁰⁷ Üşmûnî, *age*, I,61.

yapınca, konuşma kendisini muhataplara sevdirebilir. İ'rab ilmi sayesinde kişi Arapça konuşur ve konuştuğu Arapçada'da hata yapmaz.

İrab dilbilimcilere göre lâfzî ya da mânevî olmak üzere iki şekilde tanımlanmaktadır.

a- İ'rab lâfzîdir diyen âlimlere göre i'rabın tanımı:

“ *I'rab*: الْأَعْرَابُ: مَا جِيءَ بِهِ لِإِبْيَانِ مُفْتَضِي الْعَامِلِ مِنْ حَرَكَةٍ أَوْ حَرْفٍ أَوْ سُكُونٍ أَوْ حَذْفٍ *Âmilin isteğini beyan etmek için getirilmiş olan hareke, harf, sükun ya da hazftur.*” Bu görüşü muhakkik âlimler ve İbn Malik (ö.672/1274) savunmuştur. Bu görüşe göre mu'rab olan kelimelerin sonundaki harekeler, harfler, sükûn ve hazf, i'rabın kendisidir.

b- İrab mânevîdir diyen âlimlere göre i'rabın tanımı:

“ *I'rab*: الْأَعْرَابُ: تَغْيِيرُ أَوَاخِرِ الْكَلِمِ لِإِخْتِلَافِ الْعَوَامِلِ الدَّاحِلَةِ عَلَيْهَا لَفْظاً أَوْ تَقْدِيرًا *Âmillerin gelişinden dolayı kelimenin sonunun lafzen ya da takdiren(farazan) değişmesidir.*” Bu görüş Sibeveyhi(ö.180/796)'ye nisbet edilmiştir. Bu görüşe göre kelimelerin sonundaki harekeler, harfler, sükûn ve hazf, i'rabın kendisi olmayıp i'rabın alametidir.²⁰⁸

3.1.1.Mu'rab ve Mebnî

Mu'rab: Sonu âmiller sebebiyle lâfzen veya takdiren değişen kelimelere denir.²⁰⁹

Lâfzî değişim: جَانِنِي زَيْدٌ örneğinde Zeyd, fâil olduğu için lâfzen merfû' olup ref alameti zamme ile olmuştur. رَأَيْتُ زَيْدًا örneğinde Zeyd, mef'ûl olduğu için lafzen mensûb olup nasb alameti fetha ile olmuştur. مَرَرْتُ بِزَيْدٍ örneğinde Zeyd, harfi cerden dolayı lafzen mecrûr olup cer alameti kesre ile olmuştur.

Takdirî değişim: مَرَرْتُ بِمُوسَى - رَأَيْتُ مُوسَى - جَاءَ مُوسَى üç örnekte Musa kelimesi sonundaki eliften dolayı hareke alamayıp harekeleri takdiri olmuştur.

²⁰⁸Üşmûnî, *age*, I, 61.

²⁰⁹Nûrüdîn Abdurrahman b. Nizamiddin Ahmet b. Muhammed el-Câmî, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, Haşimi Yayınevi, İstanbul 2017,89; İbnü'l-hacib, *age*, 3.

Mebnî: Âmillerin değişmesinden dolayı sonu değişmeyen kelimelere denir.²¹⁰
Örnek: رَأَيْتُ هَذَا , جَاءَ هَذَا , مَرَرْتُ بِهَذَا üç örnekte de âmiller değişmesine rağmen mebni olan هَذَا kelimesinin sonunda değişim lâfzen olmayıp mahallen olmuştur.

Mebniler; aslî mebni ve arızı mebni olmak üzere ikiye ayrılırlar.²¹¹

b- Aslî Mebnî: Asli mebniler dört tanedir. Bunlar: Fiili mâzî, emri hazır, harf ve cümledir. Fakat Kûfe âlimlerine göre emri hazır mebni olmayıp mu'rab olan muzari fiildir.²¹²

c- Ârız Mebnî: Mebnilięini sonradan kazanmış, mebniliği kökünde olmayan, aslî mebnilere benzediği için mebnileşen kelimelerdir. Bunlarda lazım mebnî ve gayrı lazım mebni olmak üzere ikiye ayrılır.

Lazım Mebniler: Her zaman mebni olarak kullanılan kelimelerdir. Zamirler, ism-i işâretler, ism-i mevsûller, şart isimleri, bazı kinâyeler (belgisiz sıfatlar), mazi fiiller, bazı zarflar, fiil isimleri ve buna benzer kelimeler lazım mebnilere örnek olarak verilebilir.

Gayrı Lazım Mebniler: Bazı kullanımlarında mebni bazı kullanımlarında da mu'rab olarak gelen kelimelerdir. Bu kelimeler normalde mu'rab iken bazı sebeplerden dolayı mebnî olmuşlardır. رَأَيْتُ زَيْدًا - جَانَّتِي زَيْدٌ - مَرَرْتُ بِزَيْدٍ örneklerde Zeyd mu'rab olarak kullanılmıştır. Fakat Zeyd kelimesi münadâ olursa mebnî olur. Örnek : يَا زَيْدُ

3.1.2.İ'rabın Kısımları

İ'rab, talaffuz edilip edilmemesi ve kelimenin i'rabı kabullenememesi bakımından üç kısma ayrılır.

1. Lâfzî i'rab
2. Takdiri i'rab
3. Mahalli i'rab

²¹⁰ İbnü'l-hacib, *age*, 53.

²¹¹ Birgivî, *age*, 185.

²¹² Birgivî, *age*, 185; Teftezani, *age*, 91.

1.Lâfzî i'rab (الأعراب اللفظي): Hareke ve harfler ile yapılp, harekelerin ve harflerin talaffuz edildiği (okunduğu) i'raba, lâfzî i'rab denilir.²¹³

نَصَرَ مُحَمَّدٌ “*Muhammed yardım etti.*” Örnekte altı çizili kelimenin ref hâli zamme ile olmuş ve zamme talaffuz edilmiştir.

نَصَرَ أَبَاكَ “*Baban yardım etti.*” Örnekte altı çizili kelimenin ref hâli vav (و) olmuş ve vav (و) meddi tabî olarak talaffuz edilmiştir.

نَصَرْتُ مُحَمَّدًا “*Ben Muhammed’e yardım ettim.*” Örnekte altı çizili kelimenin nasb hâli fetha ile olmuş ve fetha talaffuz edilmiştir

نَصَرْتُ أَبَاكَ “*Ben Baban’a yardım ettim.*” Örnekte altı çizili kelimenin nasb hâli elif (ا) ile olmuş ve elif (ا) talaffuz edilmiştir.

تَكَلَّمْتُ مَعَ مُحَمَّدٍ “*Muhammed ile konuştum.*” Örnekte altı çizili kelimenin cer hâli kesra ile olmuş ve kesra talaffuz edilmiştir.

تَكَلَّمْتُ مَعَ أَبِيكَ “*Babanla konuştum.*” Örnekte altı çizili kelimenin cer hâli ya (ي) ile olmuş ve ya (ي) talaffuz edilmiştir.

2.Takdiri i'rab (الأعراب التقديري): Bir kelimenin sonundaki i'rab alametleri açık bir şekilde talaffuz edilmediği için bu kelimenin son harfine cümledeki konumuna göre uygun i'rab takdir edilir.²¹⁴

نَصَرَ مُوسَى “*Mûsâ yardım etti.*” Örnekte altı çizili kelimenin ref hâli zamme ile olmuş fakat kelimenin sonundaki elif (ي) harekeyi kabul etmediğinden zamme talaffuz edilmeyip takdîrî i'rab olmuştur.

²¹³ Birgivî, *age*, 181; Sadoğlu, *age*, 852.

²¹⁴ Çörtü, *Nahiv*, *age*, 390.

□, İctimâu's-sakineyn: iki sakin harfin yan yana gelmesinedenilir. Buna iltikâu's-sâkineyn de denilir.

نَصَرَ أَبُو الْقَاسِمِ “Ebu’l Kasım yardım etti.” Örnekte altı çizili kelimenin ref hâli *vav* (و) ile olmuş fakat kelimenin sonundaki *vav* (و) ictimâu’s-sâkineynden dolayı talaffuz edilmemiştir. Dolayısıyla *vav* (و) talaffuz edilmeyip takdîrî i’rab olmuştur.²¹⁵

3.Mahalli i’rab (الإعراب المحلي): Bir kelime sonundaki harften değilde, kendi zatından dolayı i’rab alamıyorsa bu kelimenin i’rabı mahallî olur. Mahallî i’rab, mebni kelimelerde, cümlelerde²¹⁶ ve sonunda taklidî (mahkî) olmayan i’rabın bulunduğu kelimelerde gerçekleşir.²¹⁷

هَذَا رَجُلٌ كَرِيمٌ “Bu kerim olan bir adamdır.” Örnekte altı çizili kelime mübtedâdır. Mebni olduğundan dolayı mahallen merfûtur.

قَالَ إِنِّي عَبْدُ اللَّهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا “(Bebek) şöyle konuştu:şüphesiz ben Allah’ın kuluyum. Bana kitabı (İncil’i) verdi ve beni bir peygamber yaptı.”²¹⁸ Ayette altı çizili cümle mefûl olduğundan mahallen mensûbtur.

مَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Zeyd’in yanından geçtim.” Örnekte altı çizili kelime mefûl olduğu için mensûb olmalıdır. Fakat kelimenin sonu taklidî (mahkî) olmayan bir i’rab (harfi cerrin verdiği esra) aldığından mahallen mensûb olmuştur.

3.2.Arap Dilinde İ’rabın Sekiz Kısım

İ’rab bazen harekeler bazen de harfler ile yapılır. Harekelerin ve harflerin her birinin de bazı durumlarda tümüyle mevcut olurken, bazı durumlarda ise harekelerden ve harflerden bazıları mevcut olur. İ’rab bazı durumlarda talaffuz edilirken, bazı durumlarda takdîr edilir. Bundan dolayı mu’rab olan isimlerin i’rablanması sekiz şekilde gerçekleşir.²¹⁹

²¹⁵ Birgivî, *age*, 183.

²¹⁶ Çörtü, Nahiv, *age*, 391.

²¹⁷ Birgivî, *age*, 184.

²¹⁸ Meryem 19/30

²¹⁹ Çârperdî, *age*, 154.

3.2.1. Bütün Harekeleri Kabul Eden Kelimeler

Bu kısmın altına giren isimler üç hareke (ref, nasb ve cer)'yi lâfzen alırlar. Yâni raf hâlinde zamme alıp zamme talaffuz edilir. Nasb hâlinde fetha alıp fethası talaffuz edilir. Cer hâlinde ise kesra alıp kesrası talaffuz edilen isimlerdir. Bu kısım iki yerde tahakkuk eder.²²⁰

3.2.1.1. Müfred ve Munsarif Olan İsim

Örnek: جَاءَ زَيْدٌ “Zeyd geldi.” Örnekte Zeyd, fâil olduğu için lâfzen merfû'tur ve ref hâli zamme ile gerçekleşmiştir.

Örnek: رَأَيْتُ زَيْدًا “Zeydi gördüm.” Örnekte Zeyd mef'ûlu bih olduğu için lâfzen mensûbdur. Nasb hâli fetha ile olmuştur.

Örnek: مَرَرْتُ بِزَيْدٍ “Zeydin yanından geçtim.” Örnekte Zeyd, harfi cer ile lâfzen mecrûr olmuştur. Cer hâli kesra ile. Üç örnekte de geçen زيد kelimesi ism-i müfred ve munsarif olduğu için; zamme, fetha ve kesre harekelerini lâfzen almıştır.

3.2.1.2. Cem-i Mükesseri (Kırık Çoğul) Munsarif (Esre ve Tenvin Alan)

Örnek: جَاءَ رِجَالٌ “Adamlar geldi.” Örnekte cem-i mükesseri munsarif olan رجال fâil olmuş lâfzen merfû' ref hâli zamme ile.

Örnek: رَأَيْتُ رِجَالًا “Adamları gördüm.” Örnekte رجالا mef'ûl olmuştur. Lâfzen mensûb nasb hâli fetha ile.

Örnek: مَرَرْتُ بِرِجَالٍ “Adamların yanından geçtim.” Örnekte رجال harfi cer ile lâfzen mecrûrdur. Cerri de kesra ile olmuştur. Üç örnekte'de geçen رجال kelimesi cem'i mükesser²²¹ ve munsarif olduğu için; zamme, fetha ve kesre harekelerini lâfzen almıştır.

²²⁰ Birgivî, *age*, 177; Çârperdî, *age*, 157.

²²¹ Kalıp bakımından cemiler ikiye ayrılır. **A.Cem-i Müsehheh** (الْجَمْعُ السَّالِمُ الْجَمْعُ الْمَصْحُوحُ): Bir kelime ceme çevrildiği zaman müfredinin kalıbı bozulmadan cem' yapılmışsa bu cemilere cem-i müsehheh ya da

3.2.2.Bazı Harekeleri Kabul Eden Kelimeler

Bu kısımdaki isimler harekelerin bir kısmını alır, diğer harekeleri almaz ve aldığı hareketler de lâfzîdir. Bu kısmın altına iki sınıf girer.²²²

3.2.2.1.Cem-i Müennes-i Sâlim

Cem-i Müennes-i Sâlim: Sonuna elif-ta eklenilerek cemi müennesi çevrilmiş olan kelimelerin raf' hâli lâfzî olan zamme ile nasb ve cer hâlleri de lafzi olan kesra ile olur.²²³

Örnek: جَانَتْ مُسْلِمَاتٌ “Müslüman kadınlar geldi.” Örnekte مُسْلِمَاتٌ fâil olduğu için merfû'tur. refesi de lâfzî olan zamme ile olmuştur.

Örnek: رَأَيْتُ مُسْلِمَاتٍ “Müslüman kadınları gördüm.” Örnekte مُسْلِمَاتٌ mef'ûlun bihi olduğu için mensûb olmuştur ve nasbesi de lâfzî olan kesra ile olmuştur.

Örnek: مَرَرْتُ بِمُسْلِمَاتٍ “Müslüman kadınların yanından geçtim.” Örnekte مُسْلِمَاتٌ harfi cerle mecrûr olmuştur. Cerresi lâfzî olan kesrayladır. Dolayısıyla cem'i müennesi sâlim olan مُسْلِمَاتٌ üç harekeden nasbe'yi almayıp, nasbe yerine cerre aldığı için i'rabı badî i'rab olmuştur.

cem-i sâlim adı verilir. Bu cem' müzekerler için olursa sonuna refe' halin de *vav-nun* “- وَنَ” , nasb ve cer halin de ise sonuna *ya-nun* “- يَنْ” eklenir. Müennesler için olursa her zaman sonuna *elif-ta* “- ات” eklenip, ref' halin de zamme, nasb ve cer halin de kesre verilir. **B.Cem-i Mükesser**(الْجَمْعُ الْمَكْسَرُ):Kırık çoğul diye isimlendirilen bu cem' oluşturulduğu zaman müfredinin kalıbının değiştiği cemilerdir. Mana bakımından cemiler ikiye ayrılır. **a- Cem-i Kille**(جَمْعُ الْكِلَّةِ):Bir cem' kerine (ipucu) olmadan on ve on'dan aşağısına delalet ediyor, on'dan yukarısına delalet etmesi ise mecazi olup karineye (ipucuna) ihtiyaç duyuyorsa bu ceme, cem-i kille(azlık cem'i) denilir. Bu cemiler altı tanedir. Bu kalıplar: Cemi müzekkeri sâlim, Cemi müennesi sâlim, Cemi mükesser'den أَفْعُلْ kalıbı, أَفْعَالْ kalıbı, أَفْعَلَةٌ kalıbı ve فَعْلَةٌ kalıbıdır. **b-Cem-i kesret**(جَمْعُ الْكَثْرَةِ): Bir cem karinesiz şekilde (ipucu olmadan) on'dan fazlasına delalet ediyorsa bu cemilere cem-i kesret denilir. Cemi kille konusunda sayılan altı cemin dışındaki tüm cemiler, cem-i kesret'tir.

²²² Meylani, *age*, 157.

²²³Mustafa Maral Çörtü, *Arapça dil bilgisi sarf*, Marmara üniversitesi ilahiyat fakültesi vakfı yayınları, İstanbul, 2017, 533.

Fakat Kûfe âlimleri cem-i müennes-i sâlimin nasb hâlinde fethalı olmasını her zaman caiz kılmışken, bazı âlimler lamel fiilin silindiği yerlerde nasb hâlinde fethalı olmasının caiz olduğunu söylemiştir.²²⁴ Bazı âlimlerde cem-i müennes-i sâlimin nasb hâlinde kesra ile mebni olduğunu iddia etmişlerdir.²²⁵

3.1.2.2. Gayrı Munsarif

Bazı sebeplerden dolayı cerre ve tenvin almayan isimlere gayrı munsarif isimler denilir. Bu sebepler: Adıl, vasıf, tenis, ma'rifelik, ücmet, cemî, terkip, zaid olan elif nun ve vezni fiildir.²²⁶

Örnek: جاء احمدُ “Ahmed geldi.” Örnekte احمد fâildir. Fâil olduğu için merfû'tur. Ref hâli ise zamme iledir.

Örnek: رَأَيْتُ احمدَ “Ahmed'i gördüm.” Örnekte احمد mef'ûldur. Mef'ûl olduğu için mensûbtur ve nasb hâli fetha iledir.

Örnek: مَرَرْتُ بِاحمدَ “Ahmed'in yanından geçtim.” Örnekte احمد harfi cer ile mecrûrdur. Cer hâli lâfzî olan fetha ile olmuştur. Dolayısıyla gayrı munsarif olan احمد kelimesi üç harekeden cer alamayıp, cer hâli fetha ile olmuştur.²²⁷

²²⁴ Hudri, *age*, I, 109; Üşmûnî, *age*, I, 91.

²²⁵ İbn Akîl, *age*, I, 109.

²²⁶ **Adıl:** Bir ismin hakiki aslından ya da takdiri aslından çıkarılmasına denilir. **Vasıf:** Bir ismin, mübhem bir zata bazı sıfatlarıyla beraber delalet etmesine vasıf denilir. **Tenis:** Bir kelimenin dişilik alametleri taşınması veya Araplar tarafından dişî olarak kullanılmasıdır **Ma'rifelik:** Belirli bir şeye delalet eden isimlere ma'rifelik denilir. Arap dilinde ma'rifelik altı sınıftır. **Ücmet:** Arapçanın dışındaki dillerden Arapçaya nakil edilmiş olan kelimelere ücmet denilir. **Cemî:** Bir kelimenin ikiden fazla şeye delalet etmesine cemî denilir. Cem'in gayrı munsarif yapabilmesi için şart, siğai muntehe'l cumû' yâni cem'ilerin son durağı; en son cem'i kalıbı dediğimiz مفاعِل ya da مفاعيل kalıplarında olmalıdır. **Terkip:** İki ya da daha fazla keimenin, bir kelime kılınmasıdır. **Zai'de olan Elif-Nun:** Bu elif nunlar sıfat olan kelimelerde gelirse gayrı munsarif yapması için şartı müennesinin ta'sız olması, sıfat dışındaki isimlerde gelirse, şartı alemiyyettir. **Vezn'i-i fiil:** İsmi fiilin kalıplarından bir kalıpta gelmesidir.

²²⁷ İbn Akîl, *age*, I, 112; Mevlani, *age*, 147.

Fakat bu isimler izafe edilir ya da *el* (ال) takısı alırlarsa cer hâlinde kesra alırlar. Kesralı olduğu halde bazı âlimlere göre yine gayrı munsariftir. İbn Malik'in içinde olduğu bir gurup âlim kesra almasına rağmen izafe edilince ya da *el* (ال) takısı alınca iki illet varsa gayrı munsarif, iki illet zâil olmuş ise munsarife dönüştüğünü iddia etmişlerdir. Müberred (ö.286/900), Sîrâfîn (ö.368/979) ve İbnü's-Serrac (ö.316/929) gibi âlimlerde kesra alınca her zaman munsarif olduğunu iddia etmişlerdir.²²⁸

3.2.3. Bütün İ'rab Harflerini Lâfzî Olarak Alan Kelimeler

Bu kısmın altındaki isimlerin i'rabı lâfzî olan üç harfle olur. Bu görüş Zeccâcî (ö.337/949), Kutrub (ö.210/825), Ziyâdî (ö.117/735) ve kûfe âlimlerinden Hişâm ed-Darîr'e nisbet edilmiştir. Yâni ref hâlleri lâfzî olan vav ile nasb hâlleri lâfzî olan elif ile cer hâlleri lâfzî olan ya ile olur. Fakat meşhur olmamasına rağmen, sahih olup Sîbeveyhi (ö.180/796)ye, Ebû Ali el-Fârîsî (ö.377/987) ve Basralı âlimlerin çoğuna nisbet edilen görüşe göre harfler ile i'rablanan isimlerde takdirî harekeler vardır. Yani ref hâlinde takdirî zamme, nasb hâlinde takdirî fetha ve cer hâlinde takdirî kesra ile i'rablanırlar. Dolayısıyla sahih görüşe göre i'rab yalnızca harekeler ile olur.²²⁹

3.2.3.1. Esmâi Sitte (Altı İsim)

Arap dilinde altı kelimededen oluşup i'rablarının tamamını lâfzî harflerle alan kelimelere esma-i sitte denir. Bunlar: أَبٌ - أَخٌ - حَمٌّ - فُوٌّ - دُوٌّ ve هُنُّ kelimeleridir.

Örnek: جَاءَ أَبُوكَ “Baban geldi.” Örnekte أَبُوكَ fâildir. Lâfzen merfû' olup, meşhûr görüşe göre ref hâli vav ile olmuştur. Fakat sahih görüş ref hâlinin takdirî zamme ile olmasıdır.²³⁰

Örnek: رَأَيْتُ أَبَاكَ “Babanı gördüm” Örnekte أَبَاكَ mef'ûldür. Lâfzen mensup olup nasbesi meşhûr görüşe göre elif ile olmuştur. Fakat sahih görüş nasb hâlinin takdirî fetha ile olmasıdır.²³¹

²²⁸ Hudri, *age*, I, 112; Üşmûnî, *age*, I, 95.

²²⁹ Hudri, *age*, I, 81; İbn Akîl, *age*, I, 81; Üşmûnî, *age*, I, 77.

²³⁰ Hudri, *age*, I, 81; İbn Akîl, *age*, I, 81; Üşmûnî, *age*, I, 77.

²³¹ Hudri, *age*, I, 81; İbn Akîl, *age*, I, 81; Üşmûnî, *age*, I, 77.

Örnek: مَرَرْتُ بِأَبِيكَ “Babanın yanından geçtim.” Örnekte أَبِيكَ harfi cer ile mecrûrdur. Lâfzen mecrûr olup cerresi meşhur görüşe göre ya ile olmuştur. Fakat sahih görüş cer hâlinin takdirî kesra ile olmasıdır.²³² Esmâ-i sittenin i’rab açısından bütün harfleri alabilmesi için bir takım şartlar gerekir. Bunlar:

- a- Esmâ-i sitte izâfeli olmalı,
- b- Mütakellim ya’sının dışındaki bir isme izâfe edilmeliler,
- c- Esmâ-i sitte mükebber olmalıdır,
- d- Esmâ-i sitteler müfret olmalıdır.²³³

Esmâ-i sitteden olan حَمٌّ – أَخٌ – أَبٌ kelimelerinde üç kullanım vardır: ²³⁴

a- Meşhur kullanım, itmam şeklinde kullanımıdır. Yani ref hâlinde vav, nasb hâlinde elif ve cer hâlinde ise ya ile kullanılmasıdır. Örnek : – جَاءَ أَبُوكَ – رَأَيْتُ أَبَاكَ – مَرَرْتُ بِأَبِيكَ

b- Bu üç ismin maksûr(sonunda her zaman elif olan isim) olarak kullanılmasıdır. Örnek : جَاءَ أَبَاكَ – رَأَيْتُ أَبَاكَ – مَرَرْتُ بِأَبَاكَ

c- Bu üç ismin nadir olarak menkûs (lamel fiilin silinip harekeler ile i’rablanması) şeklinde kullanılmasıdır. Örnek : جَاءَ أَبَاكَ – رَأَيْتُ أَبَاكَ – مَرَرْتُ بِأَبَاكَ

Esmâ-i sitte olan هُنَّ kelimesinde iki kullanım vardır: ²³⁵

a- Meşhur kullanım bu ismin menkûs olarak kullanılmasıdır. Hatta meşhur gramer âlimi el-Ferrâ (ö.207/822) bu ismi esmâ-i siteden saymayıp, bu isimleri beş isim (الْأَسْمَاءُ الْخَمْسَةُ) ²³⁶ olarak adlandırmıştır.

b- Çok az olarak itmam şeklinde kullanımıdır. . Örnek : مَدَا هُنَّوْهُ – رَأَيْتُ هُنَّاهُ – نَظَرْتُ إِلَى هُنِّيهِ -

²³² Hudri, *age*, I, 81; İbn Akil, *age*, I, 81; Üşmûnî, *age*, I, 77.

²³³ İbn Malik, *age*, 9; İbn Akil, *age*, I, 87.

²³⁴ İbn Mâlik, *age*, 8; Üşmûnî, *age*, 74; İbn Akil, *age*, 85.

²³⁵ İbn Akil, *age*, 84.

²³⁶ İbn Akil, *age*, 85.

3.2.4.Bazı İ'rab Harflerini Lâfzen Alan İsimler

Bu kısmın altına giren isimlerin i'rabı lâfzî olan harflerleedir. Fakat üç harften sadece bir kısmını aldıkları için bu şekilde isimlendirilmiştir. Bu şekilde i'rablananlar iki kısımdır.

3.2.4.1.Tesniyye İsimler

Tesniyye: Bir kelimenin ikiye delalet edebilmesi için sonuna ref' halin de *elif-nun* (ان), nasb ve cer halin de *ya-nun* (يُنْ) eklenen kelimelerdir.²³⁷

Örnek: جاء مُسْلِمَانِ “İki Müslüman geldi.” Örnekte مُسْلِمَانِ fâil olup ref hâli lâfzî olan elif ile olmuştur.

Örnek: رَأَيْتُ مُسْلِمَيْنِ “İki Müslüman gördüm.” Örnekte مُسْلِمَيْنِ mef'ûl olup nasb hâli lâfzî olan ya ile olmuştur.

Örnek: مَرَرْتُ بِمُسْلِمَيْنِ “İki Müslümanın yanından geçtim.” Örnekte مُسْلِمَيْنِ harfî cer olan ba ile mecrûru olup cer hâli lâfzî olan ya ile olmuştur.

3.2.4.2.Cem-i Müzekkeri Sâlim

Cem'i Müzekkeri Sâlim: Bir kelimenin çoğula delalet etmesi için ref halinde sonuna *vav-nun* (وَنْ), nasb ve cer halinde ise sonuna *ya-nun* (يَنْ) harflerinin eklenmesiyle elde edilen kelimelere denir.²³⁸

Örnek: جاء مُسْلِمُونَ “Müslümanlar geldi.” Örnekte المُسْلِمُونَ fâil olup ref hâli lâfzî olan vav ile olmuştur.

Örnek: رَأَيْتُ مُسْلِمِينَ “Müslümanları gördüm.” Örnekte مُسْلِمِينَ mef'ûl olup nasb hâli lafzi olan bir ya ile dir.

Örnek: مَرَرْتُ بِمُسْلِمِينَ “Müslümanların yanından geçtim.” Örnekte مُسْلِمِينَ kelimesi harfî cer ile mecrûr olup cer hâli ya ile olmuştur.

²³⁷ Çarperdi, *age*,24; Meylani, *age*,266.

²³⁸ Çarperdi, *age*,25; Meylani, *age*,270.

3.2.5.Bütün Harekeleri Takdiri Olarak Alan Kelimeler

Bu kısmın altındaki isimlerin i'rabı hareketlerin tümüyledir. Fakat tüm hareketler de takdiridir. Yâni ref hâli takdiri olan zamme, nasb hâli takdiri olan fetha, cer hâli de takdiri olan kesra ile olur. Bu kısımda iki yerde gerçekleşir.

3.2.5.1.Maksur İsimler

İsm-i Maksur: Sonunda elif-i lazime olan mu'rab isimlere ismi maksur denilir.²³⁹ Bu isimler üç harekeyi de alırlar. Fakat sonlarında harekeyi kabul etmeyen elif olduğu için üç harekede takdiri olur.

Örnek: **جَاءَ مُوسَى** “*Musa geldi.*” Örnekte **موسى** fâildir. Fâil olduğu için merfû'tur. Fakat kelimenin sonunda harekeyi kabul etmeyen elif olduğu için ref hâli takdiri olan zammeyle olmuştur.

Örnek: **رَأَيْتُ مُوسَى** “*Musa'yı gördüm.*” Örnekte **موسى** mef'ûl olduğu için mensûbtur. Fakat sonunda elif olduğu için nasb alameti takdiri olan fethayla olmuştur.

Örnek: **مَرَرْتُ بِمُوسَى** “*Musanın yanından geçtim.*” Örnekte **موسى** harfi cer ile mecrûrdur. Fakat kelimenin sonunda hareketleri kabul etmeyen elif olduğu için cer hâli takdiri kesra ile olmuştur.

3.2.5.2.Mütekellim Ya'sına İzâfe Edilen İsimler

Mütekellim ya'sına izâfe edilen isimlerde tüm hareketler takdiri olur. Çünkü mütekellim ya'sı makablinin (kendisinden önceki harfin) vacibi olarak maksur olmasını ister. Dolayısıyla kelimenin sonu ya'nın istediği tecnis (uyum) cerresi ile meşgul iken âmillerin istediği; i'rab zammesini, i'rab fethasını ve i'rab kesresini alamayacağı için üç hareke de takdiri olmuştur.

Örnek: **جَاءَ غُلَامِي** “*Hizmetçim geldi.*” Örnekte **غلامي** fâildir. Fâil olduğu için merfû' olmalıydı. Fakat kelimenin sonu ya'nın verdiği tecnis cerresi ile meşgul olduğu için, âmilin istediği zammeyi takdir ettik.

²³⁹ İbn Akil, *age*, I, 115.

Örnek: رَأَيْتُ غُلَامِي “Hizmetçimi gördüm.” Örnekte غُلَامِي mef’ûl olduğu için mensûb olmalıydı. Fakat kelimenin sonu ya’nın verdiği tecnis cerresi ile meşgul olduğu için âmilin istediği fethayı takdir ettik.

Örnek: مَرَرْتُ بِغُلَامِي “Hizmetçimin yanından geçtim.” Örnekte غُلَامِي kelimesi harfi cerrin verdiği cerre ile mecrûr olmalıydı. Fakat kelimenin sonu ya’nın verdiği tecnis cerresi ile meşgul olduğu için harfi cerrin verdiği i’rab kesrasını takdir ettik.

Mütekellim yasına izafe edilen isimlerde alimler dört ayrı fikir savunmuşlardır:

a- Cumhur’un mezhebine göre bu isimler mu’rab olup üç hâlettede i’rab takdirî olan hareketlerle olmuştur.

b- İbn Malik (ö.672/1274) *Teshil* isimli kitabında bu isimlerin mu’rab olup, ref ve nasb hâllerinde takdiri hareketler ile cer hâlinde ise lâfzî hareketlerle i’rablandığını söylemiştir.

c- Abdülkâhir el-Cürçânî (ö.471/1078-79) ve İbnü’l-Haşşâb (ö.567/1172) bu isimlerin mebni olduğunu savunmuşlardır.

d- İbn Cinnî (ö.392/1002) bu isimlerin mu’rab da mebni de olmadığını savunmuştur.²⁴⁰

3.2.6.Bazı Harekeleri Takdiri Olarak Kabul Eden Kelimeler

Bu kısmın altına giren isimlerin i’rabında hareketlerden bazıları telaffuz edilirken yâni lâfzî iken bazı hareketler de takdiridir. Yani tüm hareketleri (ref, nasb ve cer) aldığı halde bu hareketlerden bazısı lâfzî bazısı ise takdirî olur. Bu kısım sadece menkûs isimler de olur.²⁴¹

3.2.6.1.Menkus İsimler

Sonun da lâzımî bir ya olup, ya’nın makabli (ya’dan bir önceki harf) meksûr (esreli) olan mu’rab isimlere ismi menkûs denilir.²⁴²

²⁴⁰ Üşmûnî, *age*, II, 119.

²⁴¹ Birgivî, *age*, 182.

²⁴² İbn Akil, *age*, I, 116.

Örnek: جَاءَ الْقَاضِي “Kadı geldi.” Örnekte القاضي fâildir. Aslı القاضي olup zammeliydi. Fakat zamme ya harfine ağır geldiği için zamme silinmiş ve ref hâlinde zammesi takdiri olmuştur.

Örnek: رَأَيْتُ الْقَاضِي “Kadıyı gördüm.” Örnekte القاضي mef’ûl olup nasb hâli lâfzî olan fetha ile olmuştur. Fetha hafif olduğu için takdir edilmemiştir.

Örnek: مَرَرْتُ بِالْقَاضِي “Kadı’nın yanından geçtim.” Örnekte القاضي harfi cer ile mecrûr olup, aslı بِالْقَاضِي idi. Fakat kesra ya harfine ağır geldiği için kesra silinip takdiren mecrûr olmuştur.²⁴³

3.2.7.Bütün İ’rab Harflerini Takdiri Olarak Alan Kelimeler

Esmâ’i sittelere izâfe edildiği ismin ilk harfi sakın olursa esma’i sittelere; elif, vav ve ya iki sakın karşılaştığı için yazılmış oldukları halde okunmazlar. Dolayısıyla takdiri olurlar.

Örnek: جَاءَ أَبُو الْقَاسِمِ “Ebü’l-Kasım geldi.” Örnekte أَبُو fâil olduğu için merfû’ olup ref hâli lâfzî olan vav ileydi. Fakat bu kelimenin izâfe edildiği الْقَاسِمِ’ in ilk harfi sakın olduğu için vav iltika-i sakineynden (iki sakini karşılaşmasından) dolayı yazılmasına rağmen okunmamaktadır. Dolayısıyla takdiren merfû’ refesi vav ile olmuştur.

Örnek: رَأَيْتُ أَبَا الْقَاسِمِ “Ebü’l-Kasımı gördüm.” Örnekte أَبَا mef’ûl olduğu için mensup olup nasbesi elif ileydi. Fakat أَبَا’ dan sonra yâni أَبَا’nın izâfe edildiği kelime sakın ile başlayan bir kelime olduğu için elif okunmamaktadır. Bunun için takdiren mensup nasbesi elifle olmuştur.

Örnek: مَرَرْتُ بِأَبِي الْقَاسِمِ “Ebü’l-Kasım’ın yanından geçtim.” Örnekte أَبِي harfi cer ile mecrûr olup cerresi ya iledir. Fakat kendisinden sonra sakın bir kelime geldiği

²⁴³ Meylani, *age*, 161.

için ya okunuşta silinir ve artık i'rabı takdiri olur ve takdiren mecrûr cerresi ya ile olmuştur denilir.²⁴⁴

3.2.8.Bazı İ'rab Harflerini Takdiri Olarak Alan Kelimeler

Bu kısmın altına dâhil olan isimlerde bazı harfler ile i'rablanıp, i'rabları takdiri olunan isimlerdir. Bunlarda cem-i müzekker-i sâlim ve tesniyye olan isimlerde tahakkuk eder.

3.2.8.1.Cem-i Müzekker-i Sâlim

Cemi müzekkeri sâlim'in ref hâli vav, nasb ve cer hâli ise ya iledir. Fakat cem-i müzekker-i sâlim ref hâletinde mütakellim ya'sına izâfe edilirse cem'deki vav, ya harfine kalp olup mütakellim ya'sına idğam edilir. Ve normalde ref hâli vav ile olması gerekirken artık vav, ya'ya çevrildiğinden takdiren merfû' ref hâli vav ile yapılmış olur. Yani mütakellim ya'sına izâfe edilen cem'lerde sadece ref hâli takdirî olur.²⁴⁵

Örnek: جاء ناصري “Yardımcılarım geldi.” Örnekte ناصري'nin aslı ‘ ناصرون لي idi. İzâfe edilince nun ve lam silinip ناصري oldu. İ'lal kuralı gereği, vav ile ya bir kelimedede gelip birincisi sakın ikincisi harekeli olursa vav, ya ya kalp edilip ya harfleri şeddelenir ve ناصري olur. Sakın olan ya'nın makabli mazmûm olduğu için tekrar vav'a çevrilmesine engel olmak için; ötre, esre'ye çevrildi ve ناصري denildi.²⁴⁶ Dolayısıyla refe haletin'de vav olmalıyken bu örnekte vav olmadığı için i'rabın takdiri olduğu kabul edilmiştir.

Bu örneklerde i'rabın takdirî olması İbnü'l-Hâcib (ö.646/1249)'in görüşüdür. Fakat tercih edilen ve Ebu Hayyân (ö.745/1344)'a nisbet edilen rivayete göre bu örneklerde i'rab, lâfzî i'rabdır. Çünkü silinen vav'ın yerine gelen “ya” talaffuz edildiğinden i'rab lâfzî olur.²⁴⁷

Cem-i müzekker-i sâlim vasıl hemzesi ile başlayan bir isme izafe edilirse i'rab harfinden önceki harf (مُصْطَفَيْنَ ve مُصْطَفَوْنَ) örneklerdeki gibi fethalı olursa i'rab lâfzî

²⁴⁴ Birgivî, *age*, 183.

²⁴⁵ Meylani, *age*, 155.

²⁴⁶ ez-Zencani, *age*, 58.

²⁴⁷ Meylanî, *age*, 155; Hudri, *age*, I,120.

olur. Örnek: **جَاءَ مُصْطَفَى الْقَوْمِ** “*Kavmin seçkinleri geldi.*” Örnekte vav “و” zamme ile harekelendiği için i’rab talaffuz edilen vav “و” ile olmuştur.

Örnek : **رَأَيْتُ مُصْطَفَى الْقَوْمِ** “*Kavmin seçkinlerini gördüm.*” Örnekte ya “ي” esre ile harekelendiği için i’rab talaffuz edilen ya “ي” ile olmuştur.

Örnek : **مَرَرْتُ بِمُصْطَفَى الْقَوْمِ** “*Kavmin seçkinlerinin yanından geçtim.*” .” Örnekte ya “ي” esre ile harekelendiği için i’rab talaffuz edilen ya “ي” ile olmuştur.

Cem-i müzekker-i sâlim vasıl hemzesi ile başlayan bir isme izafe edilir ve i’rab harfinden önceki harf fethalı değilse i’rab takdirî olur.²⁴⁸

Örnek: **جَاءَ ضَارِبُوا الْقَوْمِ** “*Kavmi dövöenler geldi.*” Örnekte cem’i müzekkeri sâlim olan **ضَارِبُوا** kelimesinin ref’ hâli vav “و” ileydi. Fakat kendisinden sonra sakin ile başlayan kelimeye izâfe edilince vav “و” yazılmasına rağmen okunuşta silindi ve i’rabı takdiri vav “و” ile oldu. Aynı şey nasb ve cer haletlerindeki ya “ي” içinde geçerlidir. Yâni ref’ haletinde vav “و” takdiri olduğu gibi nasb ve cer haletlerinde’de ya “ي” takdirî yapılmıştır.

Nasb hâletine örnek: **رَأَيْتُ صَالِحِي الْقَوْمِ** “*Kavmin Salihlerini gördüm.*”

Cer haletine örnek: **مَرَرْتُ بِصَالِحِي الْقَوْمِ** “*Kavmin Salihlerinin yanından geçtim.*”

Bazı âlimler i’rabın yedinci ve sekizinci kısımlarının arap dilinde gerçekleşmediğini iddia ederek i’rabın kısımlarının altı tane olduğunu söylemişlerdir.²⁴⁹ Zemahşeri (ö.538/1144)’nin el-Mufassal isimli kitabında’da, i’rabın yedinci ve sekizinci kısımlarına değinmemesi Zemahşeri’inde bu fikri savunduğunu göstermektedir.²⁵⁰

²⁴⁸ Birgivî, *age*, 183.

²⁴⁹ Erkutni, Molla Yunus el-Erkutni, *Zurûf*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017, 20.

²⁵⁰ Meylanî, *age*, 155.

SONUÇ

Nahiv ilmi arap ilimleri arasında en önemli ilim olarak kabul edilen ilimdir. Hz. Ali (ra)'nin yönlendirmesi ile Ebü'l-Esved ed-Düelî tarafından Arapların Arap olmayan topluluklarla karışmaları sonucu ortaya çıkan *lahn* tehlikesinden insanları korumak amacı ile temeli atılmıştır. Gramer âlimleri arasında ihtilaflar olmuş, bunun neticesinde gramer âlimleri başta Basra ve Kûfe olmak üzere iki temel ekole ayrılmıştır. Daha sonraki zamanlarda da Bağdat, Mısır ve Endülüs ekoları da bu iki ekola eklenmiştir.

Arapça ilimleri arasında nahiv ilminin önemi ne kadar yüksek ise Nahiv ilminin konuları arasında da i'rabın önemi o derecede yüksektir, hatta bundan dolayı gramer âlimleri nahiv ilmüne, i'rab ilmi ismini vermişlerdir. Bir kelimedede i'rabın olabilmesi için o kelimedede amel edecek bir âmilin olması lazımdır. Arap dilinde âmiller lâfzî ve mânevî âmiller olmak üzere iki ana başlık altında incelenir. Âmillerin kendisinde tesir ettiği kelimelere ma'mûl denilir. Ma'mûllerde âmilin kendisinde vasıtasız bir şekilde tesir ettiği, aslî ma'mûller ve âmillerin kendisinde tabiyyet(dolaylı) yolu ile tesir ettiği, tabi' ma'mûller olmak üzere iki kısımda incelenir.

Harekeler ve harfler ile yapılan i'rab gramer âlimlerince sekiz kısım olarak incelenmektedir. Biz bu çalışmamızda i'rabın sekiz kısmını delilleriyle anlatıp bu kısımların her birinde yapılan ihtilafları kaynaklarıyla beraber zikrettik.

Mesela tüm klasik ve asri kitaplar i'rabı, harekeler ile yapılan i'rab ve harfler ile yapılan i'rab olarak iki sınıfta anlatırken; biz bu çalışmamızda meşhur olmamasına rağmen, sahih olup Sîbeveyhi (ö.180/796), Ebû Ali el-Fârisî (ö.377/987) ve Basralı âlimlerin çoğuna nisbet edilen görüşe göre harfler ile yapılan i'rabın gerçekte mevcut olmayıp harekeler ile yapılan i'rabın altında zikir edilmesi gerektiğini söylemişlerdir.

Cem-i müennes-i sâlim kalıpları meşhur görüşe göre murab olup nasb hâlleri kesra ile yapılır. Fakat Kûfeli âlimler nasb hâlinin fetha ile olmasını her zaman caiz kılarken, Hişam lamel fiilin silindiği nakıs kelimelerin cem-i müennes-i sâlimlerde nasb

hâlinin fetha ile olmasını caiz görmüştür. Bazı âlimlerde cem-i müennes-i sâlimin nasb hâlinde mebni oldugunu söylemiştir.

Gayrı munsarif olan kelimeler el “ ل ” takısı alır ya da izafe edilirse cer almasına rağmen bazı âlimlere göre yine gayrı munsariftir. İbn Malik'in içinde olduğu bir grup âlim; iki illet varsa gayrı munsarif, iki illet zâil olmuş ise munsarife dönüştüğünü iddia etmişlerdir. Müberred (ö.286/900), Sîrâfî (ö.368/979) ve İbnü's-Serrac (ö.316/929) gibi âlimlerde kesra alınca her zaman munsarif olduğunu iddia etmişlerdir.

Mütেকellim ya'sına izafet edilen kelimelerde cumhur, i'rabın üç hâlde de takdiri hareketlerle olduğunu, İbn Malik ref ve nasb hâllerinde takdiri cer hâlinde lâfzî olduğunu, Abdulkâhir el-Cürcânî ve İbn Haşşab bu isimlerin mebni olduğunu, İbn Cinnî bu isimlerin mu'rab da mebni de olmadığını savunmuşlardır.

KAYNAKÇA

Abdulhamit, Mumammed Muhyiddin, *Et-Tuhfetü's-seniyye bi-şerhi'l-mukaddimeti'l-Âcrumiyye*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2015.

Adalı, Mustafa b. Hamza, *Netâicü'l-efkâr*, 1995.

Âlûsî, Ebû's-Senâ Şihabüddin Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmud el-Hüseyni el-Âlûsî, *Havaşi Şerhi'l-Katr*, Midyat, tsz.

Ayyıldız, Mehmet Nuri, *Arap Dilinde İsm-i fâil ve Ayetlerdeki Kullanımı*, Iğdır üni. Sosyal Bilimler Enstitüsü basılmamış Yüksek Lisans Tezi.

Birgivi, Mehmet b. Ali, *İzhârü'l-Esrar*, İstanbul, tsz.

Câmî, Nûrüddîn Abdurrahman b. Nizamiddin Ahmet b. Muhammed, *el-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, Haşimi yayınevi, İstanbul, 2017.

el-Celâlî, Musa Geçit, *Mecmûat'u-l ulum*, İstanbul, tsz.

el-Cürcânî, Abdül kahir b. Abdurrahman, *el-Avâmilü'l-mie (mietü amil)*, İstanbul, 2016.

- *Kitâbu Delâilu'l-İ'câz*, Nşr, M. Reşîd Rıdâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrût 1984.

Çârperdi, Ebû'l-Mekarim Fahrüddîn Ahmed b. el-Hasan b. Yûsuf, *el-Mugnî Fî'ilmî'n-Nahv*, Haşimi yayınevi, İstanbul, 2017.

Çörtü, Mustafa Meral, *Arapça Dilbilgisi Nahiv, İFAV*. Yayınları, İstanbul, 2012.

- *Arapça Dil Bilgisi Sarf, İFAV*. Yayınları, İstanbul, 2014.

Erkutni, Molla Yunus, *Zurûf*, Haşimi yayınevi, İstanbul 2017.

el-ekini, Muhammed Rahmi b. Hacı Ahmet, *Akdun'namî 'ala'l-Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye*, Diyarbakır, Türkiye, 210.

Elcavi, Abdülhak b. Abdurrahman, *Tedricu'l edani ila kiraati şerhit-teftezani*, Haşimi yayın evi, İstanbul, 2017.

Eyyubi, Abdullah bin salih bin İsmail, *Şerhül İzhar*, Medrese kitap evi 1995.

- Fakihi**, Ahmed bin Cemal el-Fakihi, *Müciübü'n-nidâ ilâ şerhi katri'n-neda*, İrşad Kitapevi, Arapça kitap Naşiri, Midyat, tsz.
- Hudri**, Muhammed b. Mustafa b. Hasan el-hudri el-nahvi, *Haşiyetün ala Şerhi İbni Akîl*, Seyda Yayınları, Ankara, tsz.
- İbn Akîl**, Ebû Muhammed Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahim b. Akîl el-Hemedanî, *Şerhu Elfiyyeti İbn Mâlik(şerhu ibn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik)* ,Seyda Yayınları, Ankara, tsz.
- İbn Hişâm**, Ebû Muhammed Cemalüddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed b. Abdillâh b. Hişâm el-Ensari el-Mısri, *Muğni'l-lebib an kütübi'l-e'arib*, Elmektebetül Mahmudiye İstanbul, Tsz.
- Şerhu Katri'n-nedâ ve belli's-sadâ*, Nursabah Yayıncılık, Midyat, Türkiye, 617.
- el-İ'rab 'an kava'idi'l-i'rab*, Haşimi yayın evi, İstanbul, 2017.
- İbnü'l-Hacib**, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus, *el-Kâfiye*, Yasin yayınevi, İstanbul, tsz.
- İbn Mâlik** ,et-Tâî Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b.Mâlik et-Tâî el-Endelüsî el-Ceyyânnî, *el-Elfiyye(el-Hulasatü'l-elfiyye ,el-Hulasa)*, Haşimi yayın evi İstanbul, 2017.
- İbn 'Uşfûr**, *el-Mukarreb*, Thk. Adil Ahmet-Ali Muhammed, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1988.
- KARAMAN**, Hayreddin - **TOPALOĞLU**, Bekir, *Arapça dilbilgisi sarf-nahiv*, Ensar Neşriyyat, İstanbul, 2005.
- el-Lüğavi**, Ebû Tayyib Abdu'l Vahid b. Ali, *Meratibü'n-Nahviyyin*, el-Mektebetü'l-Asriyye,Beyrut,2009.
- Maksutoğlu**, Mehmet, *Arapça Dilbilgisi Sarf-Nahiv*, Akdem Yayınları, İstanbul, 2017.
- Meylanî**, Muhammed b. Abdirrahim b. Hûseyin b. Amr, *Şerhü'l Mügni fi'n- Nahv*, Haşimi Yayınevi, İstanbul, 2017.
- Muhammed b. Ahmet**, *Fethü'l-Esrâr fi Kitabi İzhar*, Medrese Kitapevi, 1995.

- Razi**, Muhammed Razi Fahrüddin, *et-Tefsiru'l Kebir ve Mefatihü'l Ğayb*, Darül fikr, Beyrut, Lübnan, tsz.
- Rafi'i**, Mustafa Sadık, *Tarihu Âdâbi'l-Arab*, Beyrut,1974.
- Sabban**, Ebü'l-İrfan Muhammed b. Ali es-Sabban el-Mısri, *Hâşiyye 'alâ Şerhi'l-Üşmûni*, İslami Kitaplar Naşiri Mehmet Nuri Nas, Mardin Midyat, tsz.
- Sadoğlu**, Şaban, *İzhar Mefhumu*, el-Mektebetül Mahmudiyye İstanbul, 2014.
- Sivasizade**, Ahmet bin Muhammed es-Sivasi, *Hellu mea'kidi'l kavaidi'I-Iati tesbûtu bid-delaili veş-Şevahid*, Haşimi yayın evi, İstanbul, 2017.
- es-Süyûtî**, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b.Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî eş-Şafî, *Şerhu Elfiyyeti ibn mâlik(el-Behcetü'lmerdiyye)*, Haşimi yayın evi İstanbul, 2013.
- el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Nşr. Mustafa Dîb el-Buğâ, Beyrut, 2000.
- Teftezani**, Sa'düddîn Mes'ûd b. Ömer b. Burhâniddîn Abdillâh el-Herevî el-Horâsânî et-Teftezânî, *Şerhu't-Tasrîfi'l- 'İzzi(Şerhu'l- 'İzzi Fi't-Tasrif)*, Haşimi yayın evi, İstanbul, 2017.
- Üşmûnî**, Ebü'l-Hasan Nûruddîn Alî b. Muhammed b. İsa b. Yûsuf el-Üşmûni, *Menhecü's-sâlik ilâ Elfiyyeti'bni Malik*, el-Mektebetü-Asriyye, Beyrut, 2010.
- Yasin**, Yasin B.Zeynüddin el-Hımsi, el-Uleymî, *Haşiyetün 'ala Şerhi-l fakihî li-Katrinneda*, İrşat Kitapevi Arapça kitap Naşiri, Midyat, Tsz, İstanbul, 2010.
- ez-Zencani**, 'İzzi abduvehhab bin İbrahim, *tasrifü'l 'İzzi*, Haşimi yayın evi, İstanbul, 2015.